

PROLEGOMENE LA O ISTORIE UNIVERSALĂ

* DESVOLTAREA *
așezămintelor politice
și sociale ale Europei

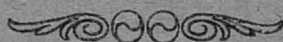
I

EVUL MEDIU

Lecții făcute la Școala de Războiu

DE

N. IORGA

BUCUREȘTI

TIPOGRAFIA „CULTURA NEAMULUI ROMÂNESC”

No. 12 — Strada Lipșcanii-Noi — No. 12

1920

Mircea Iorga
stud. inginer

PROLEGOMENE LA O ISTORIE UNIVERSALĂ

* **DESVOLTAREA** *
așezămintelor politice
și sociale ale Europei

I

EVUL MEDIU

Lecții făcute la Școala de Războiu

DE

N. IORGA

BUCUREȘTI

TIPOGRAFIA „CULTURA NEAMULUI ROMĂNESC”

No. 12 — Strada Lipscani-Noi — No. 12

1920

Elementele constitutive ale vechii Germanii.

A fost un timp cînd se atribuia elementului germanic tot ce e nou, viu, curat, capabil de dezvoltare în așezămintele lumii moderne, după căderea Imperiului roman de Apus.

Acei cari judecau astfel, în cele d'întăiu decenii ale secolului trecut, aveau motivele lor, care nu sînt istorice—, pentru aceasta.

De o parte, pe urma operei lui Jean-Jacques Rousseau, iubirea fanatică pentru tot ce era străin de civilizație, pentru tot ce aparținea umanității primitive, liberă de lanțurile sociale și politice, ca și de prejudecățile morale. Pe acest barbar ideal, învățător plin de mustrări al civilizațiilor degenerate, Châteaubriand îl căutase în pădurile Americii-de-Nord și-l înfățișase admirației unui public entusiast în *Atala* și *René*. Istoricii aceluiași timp au văzut renașterea Germaniei zdrobite și apăsate de Napoleon, și ei preferau să-l descopere în trecutul semințiilor germanice.

Mai era însă un motiv pentru care, fără a se atribui Germanilor virtuți extraordinare, li se recunoștea dreptul la instituțiile de căpetenie ale vremii noastre. Liberalismul din timpul Restaurației franceze, represintat literar printr'un Augustin Thierry, se privia ca moștenitor al populației romanice năvălite, sărăcite, subjugate. „Aristocrații“, feudații, erau descendenții trufașului Franc, și astfel tot vechiul regim era al acestuia.

În „Recherches sur quelques problèmes d'histoire“, ca și în marea sa carte despre Instituțiile franceze, pe la 1870, Fustel de Coulanges a tăgăduit cu cea mai mare hotărîre legitimitatea acestor teorii.

Germanii sînt mai puţin numeroşi decît se credea—spune el;—avalanşa, tăvălucul germanic e o închipuire. Este sigur — şi ştiinţa o dovedeşte — că în foarte multe ţeri, în momentul acela de la început, Germanii erau atîţia cîţi încăpeau într'un mare lagăr sau într'o serie de lagăre. Au stat o bucată de vreme izolaţi, şi populaţiile pe care le cuceriseră şi-au păstrat cu desăvîrşire caracterul lor. Germanii, din parte-li, şi-au păstrat caracterul lor militar, neluînd nimic din moravurile şi tradiţia celor peste cari domniau. Aceasta, bine înţeles, în vremea de la început, de care ne ocupăm acuma.

În cele ce zice, Fustel de Coulanges are cu desăvîrşire dreptate. Da, așa-zisa degradare a societăţii antice şi superioritatea morală, cu totul covîrşitoare, a societăţii germanice sînt închipuiri. Viciile Germanilor reiese din chiar paginile lui Cesar şi Tacit, asupra cărora ne vom opri în acea parte care o să înfăţişeze pe Germanii aceştia în cele mai vecli vremuri.

În ce priveşte starea morală a populaţiilor romanice, Fustel de Coulanges a adus, mai ales pe baza inscripţiilor, unele observaţii foarte temeinice. El a greşit însă cînd a întrebuiţat orice inscripţie funerară ca să afirme că existau la această societate cele mai frumoase sentimente faţă de defuncţi, Asemenea inscripţii, pentru un fiu, un soţ sau altă rudă, sînd evident inscripţii de formulă, de datorii exterioare, şi nu pe baza lor se poate sprijini dovada că cele mai minunate sentimente, înfloriau, pe vremea de care ne ocupăm, în mijlocul populaţiilor supuse ; dar, întrebuiţînd şi alte izvoare, şi, putem adăugi: altele pe care istoricul frances nu le-a avut, se poate ajunge la conclusia că oamenii erau mult mai buni de cum se credea şi că între Germanul cel mai virtuos şi Romanul cel mai corupt era foarte adese ori un avantajiu al acestui din urmă. Orice am zice, nu se poate tăgădui că fie ce cultură, chiar greşită, aduce sufletului omenesc elemente pe care fără acea cultură nu le-ar fi putut avea. Cultura greşită poate să strice anumite principii foarte folositoare sufletului, dar e întrebarea dacă aceia ce se strecoară sănătos pe lingă ce e stricat şi talş într'o

cultură nu ajută să se vadă chiar lipsurile și să se îndrepte. Căci o cultură este și o lumină, și, chiar dacă lucrurile care se văd în această lumină, nu sînt totdeauna bune, este în această lumină însăși conștiința umană care ajută să se înlătore ce este rău în lucrurile puse supt raza ei crudă.

Teoria a întîlnit, fără îndoială, foarte mulți adversari, și, în urma criticilor aduse, ce era greșit în ea a fost deci înlăturat, cu toată construcția de fier a lui Fustel de Coulanges, unul dintre cei mai mari raționaliști istorici ai epocii. Dacă, deci, părțile defectoase din teoria lui au fost descoperite și înlăturate, părțile celelalte rămîn un patrimoniu cîștigat pentru știință.

Germanii, cari aveau interes să creadă altfel, au fost cîștigați ceva mai greu la admiterea acestor adevăruri, însă, din cele mai recente lucrări ale lor în timpul din urmă, — și citez în special cartea lui Steinhausen, despre „Cultura Germanilor în Evul Mediu“¹, se poate vedea că Germanii au mai părăsit din pretențiile lor de odinioară și nu-și mai presintă strămoșii ca mari inovatori revoluționari creatori ai unei stări morale, mărinimoși dăruitori ai unor instituții care n'ar fi existat niciodată fără geniul lor etnic particular. Evident că, odată ce și Germanii reanunță la o parte din pretențiile lor de până acum, sîntem pe cale să ajungem la o înțelegere a tuturor în ceia ce privește datele cele adevărate ale problemei.

Trecem astfel la partea introductivă istorică, nu încă explicativă, a subiectului.

Cele mai vechi mărturii despre Germani se găsesc, natural, risipite, nu în izvoarele germane, căci Germanii n'au scris decit foarte târziu — cele d'întăiu texte germane datează din vremea carolingiană: se vede, deci, câte veacuri au trebuit să se strecoare pentru ca să se simtă nevoia de a lăsa mărturii scrise —, ci în operele vechi ale istoricilor romani, cari au scris în limba latină. Sînt astfel trei faze din vjața Germanilor care se înfățișează pe rînd în trei mărturii fundamentale romane.

¹ *Kulturgeschichte der Deutschen im Mittelalter* (formă prescurtată, după *Geschichte der deutschen Kultur* în colecția *Wissenschaft und Bildung*).

Este întâiu Cesar, care a cucerit Galia și a avut a face cu forțele germanice care năvăliseră în Galia, cu fărîmile germanice care trăiau amestecate cu masele galice, pe malul Rinului, și în sfîrșit cu seminții germane care, în loc să vie în casa Galilor, au fost căutate în casa lor de Cesar însuși. Acesta fixează geograficește partea din poporul german pe care a ajuns să o cunoască, ceia ce nu se face de alți scriitori romani și din această pricină iese multe confusii. Căci pentru fie, care scriitor roman Germanul este acela cu care a venit el în contact direct, sau indirect: pe atunci scriitorii n'aveau o întregă literatură la îndemînă ca să se informeze despre lucruri pe care ei nu le văzuseră ori nu le aflaseră din gura marturilor înșii; totul se sprijinia pe experiența personală a fiecărui scriitor.

În al doilea rînd avem mărturia lui Tacit. Tacit însă, care a trăit mai tîrziu, pe vremea Imperiului, n'a fost nici general, nici om politic; avea legături de familie cu Agricola, care a jucat un rol în părțile Bretaniei și a fost o personalitate foarte importantă, dar el, Tacit, în rolul lui strict roman, local roman, n'a avut nimic a face cu evenimentele militare și politice din vremea lui. Scriitor de opoziție, cu un *stil*, un condeiu foarte ascuțit, — și atita. Foarte adese ori — ceia ce nu mi se pare că se observă în de ajuns — el este inspirat chiar de Cesar, pe care-l citează, așa încît unele note nu vin măcar din experiența contimporanilor săi, ci sînt luate pe calea literară. Alte informațiuni îi erau date însă de Agricola și de oamenii cari lucraseră împotriva Germanilor în campaniile Imperiului. În sfîrșit, pentru a judeca bine cartea lui Tacit, micul lui tratat „Despre Germania“, trebuie să se țină samă de faptul că istoricul face puțin pe censorul lumii romane din vremea lui. Este natural, în anume stări de cultură, să se producă anume stări de spirit de opoziție, de protestare, și, precum secolul al XVIII-lea a provocat în Franța cugetarea și sentimentalitatea lui Jean-Jacques Rousseau, tot așa în lumea Imperiului roman, evident o lume prea matură, o lume aplecată către fenomenele decăderii, era natural să se ivească protestări asemenea. Astfel fiind,

foarte adese ori ceia ce spune Tacit despre Germani este negația virtuților și calităților romane mai mult decît afirmația existenței unor virtuți și calități de felul acesta la Germanii înșiși. O carte tendențioasă: între satirele lui Iuvenal și tratatul lui Tacit este de sigur o legătură, aceasta fiind o istorie satirică, o satiră în formă istorică.

Mai târziu, pentru secolul al IV-lea, pentru elementele gotice și pentru elementele alamane: gotice — din părțile noastre, alamane din unghiul pe care-l formează Rinul și apele care curg latitudinal în fața lui —, are o însemnătate Amian Marcelin.

Déosebirea între Amian Marcelin, Cesar și Tacit este aceasta: Cesar strînge laolaltă știrile lui despre Germani, pe care le pune alături cu știrile despre Gali; Tacit vorbește numai despre Germani; la Amian Marcelin trebuie să mergi culegând ici și colo anumite știri complementare pentru Germani ca și în notele sporadice ale lui Tacit din „Anale“.

Să venim acum chiar la știrile care ni se înfățișează, dar nu presintîndu-le pe rînd, după izvoare, ci căutînd să facem! dintr'însele, împreună, un tablou care să țină samă de desvoltarea istorică, avînd în vedere notele fundamentale.

Steinhausen, istoricul german de care am vorbit la început, face și el o observație dreaptă: anume că, în informațiile care se cuprind la Cesar și Tacit, sînt note ce se întîlnesc, foarte apropiat sau exact tot așa, și la alte popoare care se aflau în aceeași stare culturală ca și a Germanilor, — și noi căutăm aici numai ce e caracteristic pentru Germani. Se poate vorbi despre asămănările ce ar exista între Germanii de atunci și Pieile-Roșii, Indienii din America-de-Nord. Germanii, fără îndoială, măcar în parte, erau mai înaintați ca Pieile Roșii, pentru că aceia n'aveau legături cu o civilizație mai puternică, de care Germanii au fost atinși. Romanii, în mai multe puncte pe Rin și pe Dunăre, unde era *limesul*, și, în același timp, prin întinderea lor la Sudul regiunii centrale germanice, au intrat în legături cu Germanii: prin Boemia, prin Panonia și așa

mai departe, mai târziu și prin Dacia. Cînd seminții barbare s'au coborît în Peninsula Balcanică, atingerea a fost și mai puternică, pentru că Germanii au venit de-a dreptul în legătură cu Ținuturile Romei răsăritene. Anume descripții privitoare la starea Indienilor în secolul al XVII-lea și al XVIII-lea, cînd cei d'întăiu coloniști europeni s'au așezat în adevăr statornic prin regiunile americane, dau o sumă de noțe comune cu ale vechilor Germani.

Dar la Cesar, — prin urmare, întru cît Tacit lucrează după Cesar, și la Tacit —, sînt unele știri care privesc, nu numai pe Germani, ci și pe Gali, cu cari Germanii erau vecini și foarte adese ori amestecați. Atîția Germani nu erau decît Gali germanisați, și atîția dintre Gali erau grupuri germane supuse desnaționalisării. Unele elemente, și cele mai importante, ale vieții Germanilor primitive se regăsesc, în caracterisările lui Cesar, și la societatea galică: astfel obiceiul de a se încunjura șefii cu un număr de clienți, cari la Germani se numiau „comites“, de unde „comiții“ și „conții“ de mai târziu; tot așa orice șef de „cetate“ galică avea în juru-i un număr de „tovarăși“, de războiu, dar și de pace: la ospete, pefreceri și în tovarășiiile lungi de neactivitate, — fiindcă activitate de pace, cum am spus, la Germanii primitivi nu exista.

Mai este, apoi, ceva care trebuie ținut în samă înaintea de a merge înaintea. Noi facem astăzi o deosebire foarte strictă între diferiții Germani, pentru că li cunoaștem etnografia, cunoaștem limba deosebitelor națiuni, avem informații de istorie universală, și noi fixăm deci deosebiri între barbarii germani și barbarii negermani; fixăm o deosebire între Germani, de o parte, și între Slavi și popoarele uralo-altaice, popoarele hunice, de alta. Dar deosebirile acestea pe care noi, cari cunoaștem graiul acestor neamuri, dezvoltarea lor istorică, cari avem noțiuni de etnografie, de antropologie, deosebiriile acestea nu le putea face cineva din vremea lui Tacit. Dacă ne uităm bine în Tacit, vom recunoaște imediat, supt numele de Germani; pe care Celții l-au dat întăiu vecinilor lor de dincolo de Rin, aproape întreaga lume barbară. La sfîrșit, într'un loc, vorbind despre

Fini, Peucini,—foarte probabil mai mult ori mai puțin Germanii amestecați cu Sciți — și Venezi (până astăzi o parte dintre Slavii coprinși în Monarhia austriacă apăreau ca „Wenden“, și, pe teritoriul lor, vechea Wendenland, se află localități ca Windischgrätz, cere înseamnă Gratzul Venzilor, al Slavilor), Tacit arată că nu știe de sînt Germani sau *Sarmați* (§ 46).

Prin urmare, în lumea barbară, în afară de Germani, pentru dînsul nu exista decît o vagă noțiune a „Sarmaților“, cari se puteau confunda și cu elemente slave, ca și cu toate elementele de un caracter ambiguu. Și, cînd e să facă deosebirea între ceia ce este german și ceia ce este sarmat, el nu va ști să spuie altceva decît că „Sarmații n’au case, n’au scuturi, nu umblă pedestri, ci-și petrec toată viața în căruțe sau călări“.

Evident că aceasta este o trăsătură a popoarelor uralo-altaice, a unor popoare nomade, cum nu erau Germanii,—aceștia din urmă în veșnică mișcare cuceritoare fiindcă-și căutau un sălaș definitiv tocmai pentru trecerea de la vechea fasă de cîscători de vite în fasa agricolă: își căutau ogoare și fiindcă ei cultivau, larg, schimbau cîmpul pe fiecare, an, așa încît li trebuia pămînt foarte mult; din partea lor, elementele uralo-altaice, dintr’o nevoie fundamentală a existenței lor, și nu din motive de desvoltare mai departe, cutreierau lumea.

Dar, atunci, dacă Cesar face confuzie între Gali și între Germani, dacă, pe de altă parte, Tacit nu e în stare să deosebească ce este german de ce este sarmatic, evident că nu putem accepta caracterisările unuia și nici pe ale celuilalt ca absolut exacte. Sînt, la fiecare, elemente de luat, însă trebuiesc luate cu critica cea mai severă, ca nu cumva să punem în socoteala Germanilor lucruri care apar și în viața altor popoare, a oricărui popor se găsește în această fasă.

Dacă ținem sama de toate acestea, vom putea spune că, asămănînd cultura germană, pe de o parte cu cultura romanică, pe de altă parte și cu cultura Galilor, că Romanii și Galii ar forma o categorie, și față de această categorie s’ar găsi cea de-a doua, formată de Germani. Aceasta fiindcă Galii au fost mai de

vreme în contact cu influența romană și grecească. Nu trebuie să uităm, în adevăr, că ei se serviau de literele grecești, cum ni spune Cesar; apoi Sudul Galiei era ocupat de cetăți grecești, din care vin azi Monaco, Antibes, Marsilia, Nița. Așa încît Galia formează, față de cultura grecească aceia ce formă țara noastră față de aceiași cultură grecească întinsă în Scythia Minor sau Dobrogea: Tomis. Callatis, — cetățile de pe malul Mării Negre fiind față de interiorul locuit de Daci ceia ce Marsilia, Antibes, Monaco, Nița erau, pe malul Provenței, față de interiorul galic.

Galii, trăind în „cetăți“, *civilizați*, au partide; însă cetățile, partidele sînt lucruri ale lumii grecești, în tot ce ea are mai caracteristic. Elementele de cultură generală, de cultură materială din părțile acestea galice sînt în legătură strînsă, datînd de foarte multă vreme, cu cultura greco-latină. Evident că și Germanii cari trăiau în apropierea graniței romane s'au influențat de civilizația romană: iar Goții, cînd s'au întins pînă la țărmul Mării Negre și au ajuns la cetățile grecești de aici și din părțile Crimeii. au luat atîtea elemente de cultură elenică. Tesaurul gotic de la Pietroasa, vestita „Cloșcă cu pui“ de la Muzeul nostru, își datorește elementele de formă și tot ce privește tehnica numai culturii grecești. S'a constatat o întregă artă scito-greacă, și ea a trecut pe urmă de la Sciți la Germanii așezați în locurile lor. În limba germană sînt apoi atîtea elemente care vin de-a dreptul din limba latină. Tot ceia ce privește cultura mai înaintată e de origine romană. Influența a fost așa de adîncă, încît Germanii, cari socotiau după noți, au ajuns să socotească după zile. Ba atît de mare a fost influența aceasta în părțile Rinului, încît Sîmbăta ajunse și la Germani ziua lui Saturn, Saterdag, cum se zicea odinioară, sau, cum zice încă Englesul: Saturday, ziua lui Saturn.

Cu toate elementele acestea romane pătrunse în lumea germană, din fondul primitiv german au fost păstrate mulțime de părți. Aceste părți, anterioare așezării Germanilor ca mase mai mari în provinciile Imperiului de Apus trebuiesc însemnate acum.

La Germani juca un rol foarte însemnat, supt raportul

economic, un anume sistem de a lucra pământul, care nu era roman, și anume sistemul de a cultiva prin alternanță: ogorul care se muncia într'un an era părăsit pentru a se lucra alt ogor la anul. Aveau pământ destul și-și puteau permite acest lux: rămânea să se îngrășe pământul nelucrat, trecut ca pășune. Pe de altă parte, este incontestabil, cu toate încercările de a nega acest fapt ale unor istorici germani mai noi, că la Germani pământul se lucra în obște

Acuma e îndoială dacă Germanii în împrejurări obișnuite își mutau casa, — casa lor foarte rudimentară, de lemn, acoperită cu stuf, de care pomeneste Tacit și pe care o întâlnim în atâtea represintații grafice. *Marca*, teritoriul german, sau *Allmende*, teritoriul obștii, „al tuturor“, acela nu se putea schimba decât în cazul când poporul întreg se desloca. Dar, în ce privește partea pe care o lucra fiecare, această parte era în proporție cu nevoia și puterea de muncă a fiecărei familii. Lucrul nu e de mirare, de vreme ce ei nu capitalisau, ci strîngeau numai pentru nevoile lor curente, imediate, pregătind atîta hrană cîtă trebuia pentru ca să îndestuleze pe cei de acasă. Nici rezerve de grîne nu se făceau din an în an. Acesta este un element specific germanic, și ni se mărturisește și de Cesar și de Tacit. Numai cît acest element a trebuit să fie imediat părăsit, cînd Germanii au intrat în leagătură cu alt sistem de lucrat cîmpul, cu un sistem mai serios, mai înaintat, cu o stabilitate agricolă pe care ei nu o cunoșteau înainte de aceasta: în dezvoltarea ulterioară a instituțiilor economice această parte originală germană nu putea să aibă niciun rost.

Un alt aport german era în cea ce privește ordinea politică.

E netăgăduit că regalitatea, la ei, era sau foarte nouă, cînd era *politică*, sau, dacă era foarte veche, n'avea caracter politic. Era cite odată un rege coborît din zei, și regele coborît din zei, evident, are calități, să zicem, superioare regalității politice: în orice cas se deosebește de dînsa. Erau, pe de altă parte, regi impuși de Romani, pentru interesele lor. Aceștia represintau condițiunile particulare de viață în anume regiuni.

Dar în afară de toți regii erau conducătorii de război. E vestită frasa lui Tacit: *Reges ex nobilitate, duces ex virtute sumunt*, „regii și-i ieau după sîngele lor nobil, ducii după însușirile lor personale“. La începutul fiecărei expediții războinice se înrolau forțele care erau să ajute pe un anume conducător; pe acel conducător îl voiau, și nu pe altul; îl prețuiau, avînd încredere în putința lui de a da biruința, și mergeau după dînsul.

Un fapt de alegere populară, de încredere individuală, al cărui caracter, și nou, și capabil de dezvoltare istorică, nu se poate tăgădi. Lumea romană era foarte bine fixată în anume forme tradiționale, și alegerile individuale nu se puteau exercita în aceiași lărgime, la momente așa de importante, ca la Germani, deși, cum se va vedea mai departe, cînd se va vorbi de Germanii așezați în provinciile Imperiului roman, un rost de alegere exista și în societatea romanică, anume în partea pe care lumea nu o vede de obicei, și care este Biserica.

În afară de putința ostașilor de a-și alege conducătorul — și este ceva „sovietist“ în această veche datină germanică — exista o adunare a poporului, pe o vreme cînd adunările poporului la popoarele mai vechi și mai bătrîne dispăreau. În anume împrejurări se adunau Germanii, chiar neconvocați, venind fiecare cum putea, unul astăzi, altul mîne. Tacit, deprins cu formele stricte ale adunărilor romane, își exprimă mirarea față de astfel de adunări în care fiecare nemerește la ceasul lui. Era ceva asemănător cu dietele polone din evul mediu și de la începutul timpurilor moderne, cînd pornia fiecare nobil din castelul lui și ajungea la dietă cum îi îngăduia lungimea drumului și felul în care știa să-l mai lungească pe lîngă distanțele obișnuite. Germanii erau convocați în adunări, „thing“; cuvîntul nu se găsește la Tacit, dar răsar din cercetarea limbilor germanice vechi. Adunările acestea se fixau în anumite zile, după socoteala faselor lunii. Se hotărau lucruri de importanță mare pentru semînția întreagă (Germanii erau împărțiți pe grupe locale, care se chemau „vici“, „pagus“, și la un loc alcătuiau „cetatea“, asemănătoare cu „cetățile“ galice, dar fără,

același sens politic, iar la capăt era *națiunea*, „Stamm“, *natio* a scriitorilor latini). Pe lângă acestea, se făcea judecata: trădătorii erau spînzurați; cei incapabili de a îndeplini o funcțiune politică, ce era și militară, precum și acei „infami cu corpul lor“, erau înnecați în bălți și se puneau de-asupra lor o greutate ca să se scufunde. Se luau amenzi: cai, vite; o parte se dădea regelui, o parte „cetății“ și altă parte păgubașului. În sfîrșit se alegeau aici și judecătorii, „principes“, cari, spune Tacit, dau dreptatea prin „pagi“ și „vici“ și căroră li se adăugia și cîte o sută de tovarăși aleși din mulțime, ceia ce corespunde cu instituția juraților sau *jurătorilor* medievali, cari nu jurau fapta, ci credința pîrîtorului sau pîrîtului.

În mărturiile acestea latine despre Germani mai trebuie să se țină samă și de rolul pe care-l juca femeia în această societate.

Sînt evidente urme, nu numai de organizarea exclusiv familiară, grupările de luptă fiind alcătuite după rudenie, tovarășii de sînge fiind tovarăși de luptă. Și aceasta ne trimite la instituția asămănătoare de la noi. Și la noi satele mergeau împreună și represintau un număr de rude. Se zicea satul Negreștilor, și aceasta însemna alcătuirea urmașilor lui Negrea. *Moșia* însemna pămîntul *moșului*, al strămoșului, care întemeiase satul, și de la care veniau toți. Cei cari sosiau de aiurea și se însurau în satul unde se așezaseră erau adoptați de comunitatea lui. Și iarăși revenim la ce am spus înaintea: că multe instituții germane nu erau particular germane, ci aparțineau lumii barbare întregi, — prin urmare erau comune și Slavilor și poate și Tracilor de la început, strămoșii noștri. Atîtea din lucrurile care se cred original-germane au fost împrumutate de Germani de la cei mai cultivați dintre barbari, acei cari stătuseră în legătură mai strînsă cu cultura antică, prin urmare de la Traci.

Organizarea Germanilor pe basă de familie, prin urmare, este un adevăr, dar este un adevăr, nu numai pentru Germanii lui Tacit, ci și pentru satele noastre pînă acum cîteva decenii. Cînd astăzi se zice: Grigore al Marandei,

aceasta înseamnă că el poate fi fiul unui Ion sau Vasile, dar că tatăl său a intrat în satul părinților Marandei, că moșia nu era a tatălui, ci a mamei; tatăl fiind adoptat de sat, nu el interesează, ci mama, care avuse pământ acolo.

Ca în orice organizație pe baza familiei însă, femeia trebuia să joace rolul mai important. Ea are aici și un rost sacru, anume dă deslegările în ce privește oracolele: profețiile de viitor erau în atribuția femeilor. Rudele de spre partea femeiască au aceiași însemnătate ca și cele din partea bărbaților. În luptă femeile întovărășesc pe ostași, și prezența lor n'are numai caracterul sentimental, duios, care e firesc, dar, în același timp, și un caracter sacru; într'insele e „sanctum aliquid et providum“ („sfint și plin de prevestirea viitorului“).

Întrebarea este acum dacă elementele acestea, pe care Germanii le puteau aduce în cultura generală a lumii, s'au putut menține în condițiile particulare create de așezarea în provinciile Imperiului de Apus; dacă, prin urmărire, organizația aceasta pe familii putea să mai subsiste atunci când barbarii veniau într'o societate care trecuse de atâtea secole de la organizația familiară; dacă, prin hasardul cuceririlor și împrăștiierilor, al distribuirilor de pământ, satul germanic primitiv, care se strămutase în oaste, cu legăturile lui, dacă satul acesta se putea păstra.

Evident că răspunsul este: nu. O societate nu se poate muta în mijlocul altei societăți cu alt caracter și cu o viață mai înaintată, păstrînd toate legăturile primitivității pe care le-am constatat la Germani. În ce privește rosturile femeilor, nu se puteau păstra într'o societate în care rolul femeii trebuie să fie fixat, nu de tradiție, fie ea romană, fie greacă ori germană, ci de calitatea specială pe care creștinismul, care a domînat în același timp și pe cuceritor și pe cucerit, o atribuia femeii.

Ceia ce putem spune este că de acum înainte în instituțiile merovingiene și anglo-saxone, care și unele și altele sînt foarte interesante, anumite deprinderi din vechea viață germanică, mai ales aceia a prețuirii fiecăruia după persoana în jurul căreia se găsește, de care

deci depinde, căreia-i e „recomandată“, față de care face funcțiunea de *comes*, anume deprinderi, zic, au trebuit să rămână, fiind în legătură cu dezvoltarea normală a societății amestecate: ele au fost păstrate. Dar nu putem admite că, în strămutarea aceasta a Germanilor pe teritoriul roman, ei ar fi adus instituțiuni formate cu deplină cunoștință din partea lor.

Aici e nodul între a! chestiunii.

Așezăminte romanice și germane.

Venim la transformarea instituțiilor primitive germane în momentul cînd barbarii ajung să se stabilească prin provinciile Imperiului roman de Apus. Acesta este tocmai momentul important și critic, ca să se vadă ce au schimbat Romanii din datinile germane în urma contactului năvălitorilor cu o societate mult mai înaintată și mai complicată, cum era societatea romană.

Dar cred că, înainte de a arăta în ce fel au intrat în contact cele două culturi și cum una a ajuns să domine pe cealaltă, și nu societatea germană pe cea romanică, ci invers, trebuie date cîteva precisiuni. Căci în domeniul istoric ele nu se dau totdeauna, și de aceea se ajunge la rezultate cît se poate de greșite: se generalizează lucruri care nu se pot generaliza: se întind asupra unei epoci lucruri care au fost adevărate pentru altă epocă și altă regiune, dar pentru o anume regiune și o anume epocă nu sînt adevărate.

Să vedem deci în ce condițiuni s'a făcut așezarea, sau, mai bine, cîte au fost categoriile după care s'au făcut aceste așezări în provinciile Imperiului roman de Apus.

Întăiu, avem a face cu acei Germani cari au stat foarte multă vreme în legătură cu Romanii înainte de a-și găsi loc în deosebitele Ținuturi care aparținuseră odinioară Romei, cu Germanii de multă vreme inițiați, în mare parte, în rosturile societății romane.

Erau, în adevăr, unii la cari cultura romană era de foarte multă vreme cunoscută și cari putuseră primi foarte multe influențe din această cultură. Dintre aceștia eliminăm de o dată, în legătură cu scopul particular pe care-l avem, pe acei cari s'au așezat, fie individual, fie în grupuri mici,

pentru că, evident nu de la cei veniți ca indivizi sau în mici cete de ostași, adauși armatelor romane, înlocuind une ori aceste armate, nu de la aceștia ar putea veni dezvoltarea instituțiilor primitive-germane, care nu era capabilă să vie decît de la „nationes“, de la „Stämme“, „seminții“, așezate în grămezi mari, în blocuri, pe pămîntul roman.

Din acele categorii pe care trebuie să le eliminăm fac parte, întâiu, oamenii îndrăzneți, viteji, capabili, pe cari Romanii i-au adus în societatea lor militară și politică, i-au confundat în viața lor publică. De aceștia sînt foarte mulți, unii au ajuns și Împărați, — doi se întilnesc în secolul al IV-lea, venind din părțile apusene, ale Galiei. Altul dintre dînșii, care era barbar, fără a fi German, din părțile dunărene, Aetiu, a jucat un mare rol și cînd a fost vorba să se apere Galia și celelalte provincii din Apus împotriva năvălirilor lui Attila, iar Oreste, un „Panonian“, a fost tatăl celui din urmă Împărat roman de Apus, Romulus Augustulus.

Iar în Răsărit o situație cu desăvîrșire importantă a avut-o Stilicon, de care a atîrnat o bucată de vreme acea Împărăție orientală. El a avut două fete, care au fost măritate amîndouă, pe rînd, cu Împăratul respectiv, Arcadiu. Pe lîngă aceștia dacă se adauge numele unui Ricimer și ale atîtor altora, își poate da samă cineva de importanța pe care o aveau elementele acestea individuale barbare, germani sau în legătură cu Germanii, care au intrat în societatea romană pentru a da ceia ce tocmai lipsia acestei societăți.

În afară de ei erau, apoi, Germanii cari veniau ca ajutători militari ai Romanilor în împrejurări foarte deosebite. Unii dintre dînșii se presintau singuri, alții ca prinși de războiu cari schimbau situația umilită a învinsului pentru a deveni, cum e castul Germanilor moderni cari au servit ieri în Rusia bolșevistă, forțe militare, potrivit chemării lor și cerințelor de demnitate umană și ostășească.

Alți barbari erau așezați pe pămîntul roman — și cu aceștia ne apropiem de partea de care avem a ținea sama — cu condiție ca, aflîndu-se la hotare și primind un anume pămînt pe care-l lucrau, să îndeplinească în

același timp sarcini de apărare ale hotarelor în contra cetelor germane sau a oricăror altor dușmani s'ar prezenta. Această categorie deosebită se chema „leți“ (*laeti*), — un rost germanic cu totul deosebit de celelalte.

Forțele militare care veniau supt steagul Romei, foarte adese ori supt conducerea șefilor lor proprii, pentru că li era greu să se deprindă a servi șefi cu cari nu aveau legături personale, — condiție de căpetenie în orice organizație germană —, ca și aceia dintre dânșii cari aveau pământ, dar nu reprezentau o grupă mai importantă și n'aveau o conștiință politică, iar mai ales nu înțelegeau continuitatea acestei conștiințe politice, toți aceștia cad în afară de cercul nostru de cercetări. I-am pomenit fiindcă mulți îi amestecă, din aceea lipsă de precisiuni de care vorbiam la început.

Să venim la ceilalți cari au fost în măsură să joace un rol important în ce privește dezvoltarea, progresivă sau regresivă, a elementelor primitive din viața germană și prin urmare să contribuie la formarea instituțiilor Europei medievale, din care, într'o parte mult mai largă de cum ni putem închipui noi, vin așezămintele generalizate în toată Europa și America de azi.

În ce privește pe acei barbari cari erau așezați ca națiuni pe un teritoriu care la început li se dăduse de Romani în condiția, înșelătoare pentru Roma, pentru mândria romană, de *federați*, de aliați, și, vorba merge, erau îngăduiți, potrivit unui anumit pact, care, dacă ar fi fost călcat, ei ar fi trebuit să fie izgoniți, — trebuie să facem iarăși o deosebire.

Sînt unii dintre dânșii cari au stat mai multă vreme înaintea de a forma un Stat, înaintea de a înțelege cum se poate forma și menține un Stat, în atingere cu lumea romană. Și trebuie să se însemne în rîndul întăiu rolul foarte important pe care l-au jucat Goții, din amîndouă ramurile principale: de Răsărit și de Apus, Ostrogoții și Visigoții, cu seminițele mai mici adause lingă dânșii, din care făceau parte și Burgunzii după anumite socoteli etnografice.

Goții aceștia trăiseră în anumite regiuni din stepa rusească, întinzându-se până la Marea Baltică, de unde înaintaseră către gurile Dunării și către peninsula Crimeii, despărțindu-se în două, pentru ca să unii meargă spre Est, în acea Crimeie, iar alții spre Vest, către Delta Dunării. Cei din Crimeia au deprins și meșteșugul navigației și au avut o activitate de prădători pe Marea Neagră, asemănătoare aceleia pe care au avut-o mai târziu Rușii din Chiev și apoi Cazacii, cari până prin anii 1620—30 au continuat o activitate născută în timpurile depărtate ale Goților, determinată de necesități geografice. Numai cît Goții crimleni n'au avut dăinuire; o parte s'au alipit tovarășilor cari au mers către Apus, iar acei cari au rămas, au degenerat în munții peninsulei Chersonesului tauric: pe la 1500 și ceva, un călător a fost foarte mirat cînd, în anume părți de acolo, pătrunzînd prin munți, a întilnit oameni cari vorbeau o limbă gotică asemenea cu cea care se vorbea la anul 200—400 după Hr. și a însemnat vre-o cîteva cuvinte de acestea, care rămăseseră din graiul strămoșilor. Fără îndoială că un antropolog ar putea descoperi și acum în peninsula Crimeii descendenți ai vestiților Goți Tetraxiți, cari aveau și un episcop deosebit și anumite rosturi speciale.

Acești barbari însă n'au nicio importanță, pentru că nici viața lor interioară nu o cunoaștem, și nici n'au fost în stare să alcătuiască un Stat. Cei cari au mers către Dunăre, au stat o bucată de vreme prin părțile noastre, supt judele Atanaric, și poate că instituția juzilor noștri, care a fost un element primitiv de organizare, se cere să fie pusă în legătură cu acest jude gotic, adică în sensul că această formă de cîrmuire nu era gotică, ci împrumutată de Goți de la Romanii așezați în această regiune. Ai lui Atanaric au trecut și Dunărea, și au pătruns în Peninsula Balcanică, prădînd o bucată de vreme, iar apoi ciocnindu-se cu Împăratul Valens, care a și murit după vestita luptă de la Adrianopol, ars într'o căsuță unde se adăpostise ca fugar.

Acești Goți au străbătut toată Peninsula Balcanică. Erau prin urmare oameni cari nu căutau un teritoriu, ci niște

bande militare fără niciun fel de tendințe de a crea un Stat. De acolo au trecut, cu Alaric, în Italia, au prădat Roma, au pătruns până în Italia-de-Sud, unde a murit „regele“ lor, fiind înmormintat în condițiile tradiționale, romantice.

Urmașul lui, Ataulf, a intrat în legături cu societatea romanică, s'a însurat cu o principesă din Roma apuseană, iar apoi a încheiat, după atîta trudă, timp de mai multe decenii, și după împutînzirea naturală a „poporului“ său, care se istovise în aceste peregrinațiuni, a încheiat un pact cu Roma, potrivit cu care Visigoții s'au așezat ca federați ai Imperiului în Sudul Galiei, formînd regatul de Tulușa, iar de acolo din Sudul galic, au trecut în Spania, unde foarte multă vreme a dăinuit regatul visigot. Pot zice că Spania actuală se sprijină, în ce privește elementul barbar, pe acești Visigoți de odinioară, alți barbari, ca Suevii, Alanii, Vandalii avînd o însemnătate mai mică ori, ca Vandalii, trecînd în Africa. (De la Vandali a rămas în Spania numele provinciei Andalusia, de la Alani se crede că a rămas numele de Catalonia, iar, în ce privește pe ceilalți, ei au dispărut fără să lase urme.)

În rătăcirile lor, Visigoții au putut să prindă foarte puține elemente din viața romană. Ele nu s'au putut căpăta decît numai în Sudul Galiei și mai ales în Spania, unde Germanii s'au așezat pe un fond romano-iberic, care reprezintă față de dînșii o civilizație mult mai înaintată și o formă de viață capabilă de a schimba total tot ceia ce aduceau ei. În special au întîlnit un factor istoric asupra căruia o să vorbim pe larg pentru că este esențial pentru prelucrarea barbarilor: au întîlnit o organizație romanică bisericească, ce s'a făcut îndată stăpîină pe dînșii, până foarte tîrziu.

Goții ceilalți, Ostrogoții, au venit ceva mai tîrziu; ei au stat foarte multă vreme la Dunărea-de-Jos, însă nu pe malul nostru, ci pe malul opus, la Novae-Siștov. Teodoric, vestitul rege — căci mai era un Teodoric, cel Mare, din familia Amalilor —, a stat prin urmare în preajma coloniilor romane din părțile noastre, multă vreme. Tînăr, a fost trimis la Constantinopol, a învățat latinește și grecește, s'a pătruns cu desăvîrșire de ideile romane, și apoi,

cînd a ajuns să joace un rol, cînd Împăratul de Răsărit i-a oferit să treacă în Italia, el a distrus aici Statul lui Odoacru, stăpînirea lui, care era o simplă aventură militară, și a întemeiat un alt Stat, foarte respectabil, avînd toate aparențele de continuare a vieții de Stat romanice.

În deosebire de Visigoți, cu cari aveau comun arianismul, erezia lui Arie, luată din Orient, de unde în graiul german sînt pînă acum anumite cuvinte privitoare la Biserică, ce vin din grecește (Kirche, *Κοριακή*, etc.), Ostrogoții au avut cu totul alt caracter în relațiile cu locuitorii romani ai Italiei. Ei au fost cu desăvîrșire dominați de influența aceasta romană. De aceia viața lor e cu totul particulară. Ideia Romei a pus stăpînire pe dînsii, și de această idee nu se vor putea despărți nici în momentul cînd Iustinian era să vină împotriva lor și să distrugă Statul ostrogot. Acest Stat a murit de vicii germanice, dar nu cu conștiință germanică. Romanitatea legitimă și autentică distrugea în felul acesta romanitatea derivată și usurpatoare a Ostrogoților în Italia.

Altă undă germanică, pornind de la gurile Rinului sau din părțile vecine cu cursul acestui fluviu, s'a îndreptat, nu către peninsula romană de Răsărit, peninsula balcanică, nici către peninsula romană de Apus, către Italia, ci către Galia, încă foarte bogată și înfloritoare. Aici s'au așezat Burgunzii, pe cursul Rinului, în Savoia. N'au avut dăinuire multă La Burgunzi, arianismul domina, ceia ce contribuie să ne facă a crede că într'adevăr ei sînt din elementele alcătuitoare ale lumii gotice de Răsărit.

În ce privește pe Franci, cari au izbutit să întemeieze Statul cel mai puternic, ei veniau cu toată tradiția lor păgînă, cu toată originalitatea vieții lor germanice, cu tot ce corespundea mai bine acestei vieți germanice așa cum o întîlnim însemnată în paginile lui Cesar și Tacit.

În general, față de titlul Franci, ca și de titlul Alamani, pe care-l poartă Germanii stabiliți între Main și Mosela, față de titlul de Suevi al unei alte grupe în aceiași regiune, nu trebuie să credem că avem a face cu forme naționale adevărate, și mai ales permanente. Era o neconținută schimbare, și un popor își lua un alt nume după cum

ajungea o clasă dominantă sau alta a lua puterea. Era de ajuns deci ca elementul dominant să fie nou pentru ca un nume nou să fie dat înseși alcătuirii în fruntea căreia stătea acest element.

Francii, ca toți cei cari se găsiseră lângă Rin, avuseră atingere cu Romanii. Foarte mulți Franci au trecut pe pământul roman, unii în silă, alții prin bună învoială. Acum, între învoială și silă pe vremea aceea existau o mulțime de nuanțe intermediare; ceia ce era silă la Rin, se putea interpreta la Roma ca învoială, căci era mai onorabil să se creadă la Roma că au stat de vorbă barbarii înainte de a se produce trecerea de graniță și încălcarea de teritoriu. Chiar deosebita împărțiri ale masei france, care nu erau chiar așa de mari, în Salieni, Ripuari, au fost poate determinate, nu numai de motive interne, dar și de condiția particulară în care ei stătuseră față de Romani, ca și de teritoriul pe care Romanii li-l atribuiseră. *Ripa*, malul Rinului era pământ roman: erau două provincii foarte înfloritoare, cu centrele în Maienta și Colonia, și afară de ele erau o mulțime de orașe adâncite în unghiul care se formează între cursul superior al Rinului și afluenții lui din stînga, și nume ca Augsburg (de la August), sau Regensburg-Ratisbona, arată cât de puternică era influența romană în această regiune.

Francii aveau o mulțime de noțiuni de împrumut. În înfățișarea exterioară, în veșminte, în armele pe care le întrebuințau, în podoabele lor erau atâtea elemente care nu veniau de la cultura lor, ci de la cultura romană, fie dacă ei căutau această cultură romană venind la bilciurile de la graniță ori că veniau la dinșii, în propria lor țară, negustori romani, pe cari-i pomenește și Tacit, căci întreprinderea comercială era și atunci îndrăzneată. Precum se bagă astăzi atîția Americani, Englesi și Francesi în Rusia sovietistă pentru a face afaceri, tot așa în lumea germană, orice s'ar fi întîmplat, veniau negustori romani, sau cei din Răsărit, Greci și Sirieni. Săpăturile din timpul nostru, cantitatea enormă de monedă romană care se descopere, nu numai pe la malurile Mării Baltice, dar dincolo, în Scandinavia, toate arată cât de intens a fost acest

comerț. Amestecul destul de important de bani de argint pe lângă banii de aramă dovedește și cât de intensive au fost aceste legături economice între lumea romană și populația germană.

Prin urmare nu se poate zice că Francii veniau ca oameni noi nouți în ce privește elementele civilizației romane; limba lor chiar, dacă am cunoaște o în forma cea mai veche, încă trebuia să cuprindă cuvinte foarte numeroase și esențiale din limba Romanilor, cuvinte care sînt și astăzi în limba germană, prin deosebite dialecte. Se poate face un întreg capitol de lexicologie germană care să cuprindă numai elemente pur romanice. N'avem noi, une ori, în limba noastră elemente slave mai caracteristice decît elementele romanice pe care le-au primit Germanii în vorba lor încă din cele d'întăiu timpuri.

Ce va rezulta din condițiile particulare în care Francii au avut contact cu lumea romanică și din condițiile în care ei s'au așezat în Galia, se va vedea pe urmă. Deocamdată stabilim aceste precisiuni, care ne pun în situație de a nu primi/pentru orice populație germanică lucruri care se potrivesc numai pentru altă populație.

Întîmplarea face ca noi să avem știri în ce privește cele d'întăiu așezăminte, prin veacul al VII-a, al VIII-a și așa mai departe, ale unei părți din lumea germanică ce s'a așezat într'o provincie romană fără ca pentru aceasta să fi făcut un stagiul de pregătire inițială în obiceiurile materiale și în concepția morală a poporului roman. Dacă s'ar fi scris cu privire la Saxonii din interior, cari ocupau cea mai mare parte din Europa centrală, dacă misionarii, cari erau cei mai în poziție să însemne lucrurile acestea, ni-ar fi transmis pagini privitoare la viața Saxonilor înainte de Carol-cel-Mare sau dacă, atunci cînd Carol a cucerit Germania centrală, nu numai ni s'ar fi povestit luptele, dar, în același timp, s'a fi arătat și stările pe care le-au întîlnit acolo, fără îndoială că am putea adăugi ceva la viața Germanilor rămași originari, neinfluențați, sau cel puțin nu direct și esențial, la viața acestor Saxoni. Dar nu știm nimic nici despre acei Saxoni pe cari i-a bătut

Carol-cel-Mare și i-a silit să se boteze, nici despre semințiile care duceau de sigur o viață mai înaintată decît a Saxonilor și care aveau legături mai de aproape cu Romanii; nu știm nimic în ce privește desvôltarea Alamanilor, a Bavaresilor, a Turingienilor, cari, Bavaresii și Turingienii, sînt alcătuirii mai nouă după cele, mai vechi, pe care le-am pomenit. Totuși Bavaresii mai ales trăiesc pe un pămînt foarte străbătut de cultura romanică și în care sînt atitea urme ale acestei culturi. Foarte interesant ar fi fost să știm cum s'au comportat înainte de a fi fost confundați în Împărăția lui Carol, dar nu știm nimic.

În schimb știm ceva despre viața, la începutul evului mediu, a unei părți dintre acești Saxoni, din această vestită și mare familie saxonă, cari au stat pe coasta Mării Baltice și a Mării Nordului, de o parte și de alta a peninsulei Iutlandei, și în această Iutlandă însăși, care a păstrat numele unei grupe din alcătuirea anglo-saxonă: își ziceau Iuți, și de la acest nume a venit cel de Iutlanda. Aceștia erau pirăți, asemenea cu Normanzii cari intervin mai tîrziu în istorie și de cari, iarăși, ne vom ocupa. Normanzii de mai tîrziu sînt oameni din Danemarca, din Suedia și Norvegia; ei exercitau activitatea aceasta foarte periculoasă, dar aducătoare, întîmplător, de mari bogății, și meseria aceasta de hoți de mare n'avea pe vremea aceia un caracter imoral, ci era o întreprindere ca oricare alta. Lucru firesc într'o vreme cînd oricine nu făcea parte dintr'o națiune sau dintr'un grup legat prin sînge era dușman, căci starea de războiu era perpetuă, și psihologia poporului german într'un anume timp e dominată de perpetuitatea acestei stări de războiu: psihologia altora va fi perpetuitatea stării de pace, războiul fiind anormal și pacea starea normală, pe cînd pe atunci pacea era anormală, iar războiul normal, — războiul dorit și folosit de ostași.

Acești Anglo-Saxoni, deci, au venit și s'au așezat în Britania Mare. Ea fusese cucerită de Romani întăiu, pe vremea lui Cesar și apoi, mai deplin, pe vremea lui Neron, în zilele lui Agricola, socrul lui Tacit. Urmele vieții romane aici sînt

mai puternice decît și le închipuie cineva. Cuvîntul stradă, pe englezește: „street“, vine de la „strata“, și există un număr de localități care au păstrat finala aceasta, pe cînd vechiul nume celtic era „dun“, de unde London (de aici s'a făcut și „town“): adaug că Isaccea noastră se chema Noviodunum, ceia ce înseamnă că era o așezare celtă; era tot la Dunăre apoi Singidunum, care vădește pe Celti și acolo. Alături de „dun“ se întilnește însă și „castle“, care nu este decît „castrum“ al Romanilor. Alte localități cuprind terminațiunea „coln“, — de pildă: Lincoln, — „colonia“; cutare localitate cum e Bath, care înseamnă „baie“, e în legătură cu vechea datină romană de a așeza, oriunde era un rost orășenesc, băi pentru populație.

În ce privește desvoltarea Anglo-Saxonilor, cele d'întăiu secole de la așezare sînt împodobite cu tot felul de legende și fabule, care nu represintă nimic istoric. Primul șef se chiamă Henghist, ceia ce înseamnă armăsar; celalt Horsa, cal. Aceasta nu e altceva decît interpretarea unor cîntece vechi pentru a fabrică dintr'însele mai târziu istoria. După cum vechea istorie a Ungurilor, așa cum este infățîșată de „notarul anonim al regelui Bela“, pe la 1200, este întemeiată pe cîntece populare și pe fel de fel de explicații a numelor de localități, — precum și, la noi, bourul, cățeaua și toate celelalte despre întemeierea Moldovei.

Ca informație autentică, totuși știm ceva. Acel ceva e cuprins în scrieri de-ale părinților Bisericii, cum a fost Beda, care a trăit în veacul al VII-lea, sau se vede din actele, păstrate în număr destul de mare, ale regilor anglo-saxoni de pe la începutul veacului al VIII-lea, până ce regalitățile primitive s'au strins în puterea unui singur rege pe vremea lui Carol-cel-Mare, de a ajuns întăiu Kentul și pe urmă Wessexul să represinte elementul de căpetenie în această alcătuire politică din Britania Măre.

Pe basa acestor pasagii din cronici și a actelor păstrate de la regii anglo-saxoni noi putem să ni dăm sama — și lucrul este deosebit de interesant — de ce s'a petrecut în

ce privește instituțiile pe un teritoriu în care și vechea civilizație celtică și noul aport de civilizație romanică erau totuși destul de suptiri.

Roma și-a retras legiunile de vreme, înainte ca provincia să se fi ridicat la o cultură superioară, și amestecul cu elementele romane nu s'a făcut deplin, așa încît, cînd au venit Anglo-Saxonii, ei au găsit puțini Romani, a căror cultură s'a prăpădit foarte răpede, și înaintea Celților, cari în unele părți trăiesc și pînă acum după obiceiurile și cu graiul lor de la început. Dacă Scoția a fost cu desăvîrșire desbrăcată de caracterul ei celtic, pe care l-a avut odinioară foarte puternic, în schimb așa-numita Țară a Galiei, Wales, este un teritoriu în care și acum se vorbește graiul strămoșesc.

Obiceiurile primitive sînt așa lesne de recunoscut, încît, cînd treci în Țara Galilor, ai conștiința că întri într'altă lume, foarte arhaică, așa cum este cînd în Franța treci din ținuturile franceze propriu-zise în Bretania cu menhirele și dolmenele străvechi, cu monumentele ei de piatră îngrămădite unele peste altele și cu un popor ce pare să aibă ceva din vechimea rigidă a pietrelor acelora. E un anacronism, cum îl formează Bascii din Pirinei ori Albanesii din Peninsula Balcanică: deși în Irlanda de la 1800 încoace limba englesă a cucerit foarte mult teren, cu toate acestea și după 1800 trecutul se păstrează, iar înaintea de aceasta aproape totalitatea regiunilor din centrul și Vestul Irlandei erau teritorii celtice.

În astfel de condiții, deși legenda pomeneste de eroii poporului supus, de Vortigern care a dus lupta împotriva năvălitorilor germanici, aceștia au putut desvolta instituțiile lor aproape liberi de orice altă influență. Aceasta și este importanța mare a regatelor anglo-saxone, și e păcat că nu putem ști mai mult cu privire la ele, fiindcă aceste regate, și de prin anii 800, și măcar de prin anii 900, au început să aibă neconținute aporturi de populație normanică, ce represinta alt stadiu al culturii germane, iar influența bisericească, venită din Irlanda, influența papalității, care a trimis misionari prin aceste regiuni. au stricat aceste desvoltări originale.

Dar, la început, vedem cum se putea desvolta cultura germanică aproape neinfluențată.

În domeniul rural, în exploatarea pământului, —trebuie s'o mărturisim, din izvoarele pe care le avem, și din cîte mai putem vedea —, nu se observă cîtuși de puțin originalitatea pe care rasa germanică ar fi fost în stare să o aducă. După ce au venit Normanzii ceilalți, de limbă franceză, din Franța, la 1066, după ce a fost romanisată partea aceasta de lume întăiu germanisată, tot a mai rămas ceva din vechea viață agricolă, care însă n'are nimic caracteristic; este o viață ce se putea observa în orice regiune a Europei: aportul germanic ori n'a existat, ori n'a avut niciun fel de importanță.

Trecînd acum de la aceste observații de ordin pur material, care privesc lucrărea pământului, la instituțiile politice, în forma heptarhiei anglo-saxone, ca și în vremea cînd ea se pface în monarhie, nu observăm cîtuși de puțin că s'ar fi dat manifestărilor populației o importanță extraordinară. Se aduna din cînd în cînd în jurul regilor un sfat: sfatul înțelepților, witenagemot. Ei bine, acest witenagemot, pe care-l găsim în cîteva acte, era numai grupul de războinici și clerici încunjurînd pe rege, care însuși îndeplinește funcțiunile fără a se preocupa peste măsură de ce hotăra Consiliul înțelepților. Cînd se uită cineva bine la această regalitate germanică din Britania Mare, ajunge foarte răpede la conclusia că mai curînd ea a fost influențată de vechea regalitate celtică decît de obiceiurile germanice aduse de pe țermul Mării Baltice sau al Mării Nordului.

În ce privește Parlamentul engles, felul cum s'a desvoltat și partea pe care în această desvoltare a adus o feudalitatea continentală prin Normanzii lui Gulielm Cuceritorul o să se lămurească mai tîrziu. De acum se poate spune că de sigur nu din witenagemotul primitiv s'a desvoltat Parlamentul engles, care el însuși este străbunul Parlamentelor, mai bune sau mai rele, mai disolvabile sau mai nedisolvabile, care s'au dat tuturor Statelor din Europa.

Să trecem acum la acel neam care se înfățișează în cronicile sale, în numeroasele acte păstrate, în foarte multe izvoare capabile de a da o icoană totală despre viața publică, să trecem la Franci.

De Visigoții din Spania ne vom ocupa numai în legătură cu ce vom spune despre Franci; în ce privește pe Ostrogoți, am spus de la început ce era de spus. Ei n'au putut fi romanizați pe deplin. Cel d'întăiu pas pentru aceasta ar fi fost să părăsească arianismul răsăritean și să se facă și ei catolici: aceasta ar fi fost un mijloc de înțelegere cu populația romanică de acolo și o participare mai largă la viața ei, și, atunci, în loc să fi avut astăzi o Italie, numită după amintiri clasice, am fi avut o Goție, precum Galia a rămas Franța fiindcă că barbarii așezați acolo au trecut la creștinismul catolic și s'au putut înțelege în aceeași Biserică cu populația ce găsiseră, s'au putut apropia de dînsa, s'au putut confunda cu dînsa, și în felul acesta un nou Stat a răsărit pentru o nouă națiune.

Cînd au venit Francii în Galia, ei au găsit, nu, cum se spune de obicei și cum se crede, interpretînd greșit ce se spune de istorici, au găsit, zic, nu o populație romanică avînd o conștiință de inferioritate, nu una care s'ar fi socotit învinsă și să fi fost gata a primi toate condițiile învingătorului, o populație foarte mulțumită că i se cruță ceva din avutul ei — pentru că barbarii luaseră o parte din pămîntul galic, în unele locuri două treimi, într'alta jumătate din pămînt și din tot ce se ținea în legătură cu pămîntul —, nu o populație satisfăcută că păstra măcar ceva din avutul ei, că mai avea cinstea vieții de familie și dreptul de existență individual, ci au întîlnit o populație foarte bine organizată, avînd șefii săi, căroră, și șefilor, și aceloră cari stăteau în atîrnarea lor, li lipsia cu desăvîrșire sentimentul că sînt învinși. Nu erau de loc umiliți, ci aveau siguranța că, date fiind legăturile de la început între cuceritori și cucerțiți, nimeni n'o să se atingă de pămîntul lor decît în măsura în care ei înșii n'aveau ce face cu acel pămînt. Trebuie să ținem sama că erau domenii foarte întinse, pe care sclavii nu le lucrau bine sau le lucrau mai mult.

ca stăpîni pe pămîntul acela, și, dacă era vorba să aibă ca stăpîni ai pămîntului pe sclavii cari nu lucrau, tot așa de bine puteau să primească stăpîni deplini pe barbarii cari, apărîndu-se pe dinșii, îi apărau împotriva celorlalți barbari.

Prin urmare Francii au întîlnit în Galia o populație care avea conștiința superiorității sale asupra barbarilor, nu numai morală, dar și materială, și se va vedea îndată de ce, iar barbarii, — în loc să fie trufașii încălcători pe cari și-i poate închipui cineva, în loc să fi căutat să lovească populația supusă, și nimic în izvoare nu arată așa ceva, ci, din potrivă, unde e un act de violență, dacă ne uităm, se vede aplicarea legii germanice respective, pînă ce ea nu se tocise cu totul și nu se amestecase în legea romană —, prin urmare, în loc să fie dîrjenia cuceritofului care nu ține samă de nimic, era marele respect al barbarului care se apropia, nu numai de sanctuariul religios, dar și de forma politică a supusului prin care se putea înălța și perfecționa.

Acei cari sînt de altă părere se sprijină pe faptul că din legile germanice, redactate în limba latină, pe vremea lui Carol-cel-Mare, se vede că, în epoca lui Clovis, prin legile acestea, ale Ripuarilor, Salienilor, Frisonilor, Saxo-nilor, legi care erau o adunare de obiceiuri de drept popular, — precum ar fi astăzi dacă s'ar gîndi cineva să adune obiceiurile poporului nostru cu privire la moștenire, pentru că în materie de penalități s'au înlăturat vechile obiceiuri populare —, se fixă o deosebire între „omul roman“ și omul franc și, pentru o lovitură dată omului franc, pentru uciderea omului aparținînd națiunii france se stabilia un preț de răscumpărare superior; cum omul se plătia în folosul familiei jignite și în folosul Statului, se fixa un *wehrgeld* mult mai mare decît cel fixat pentru uciderea unui om roman. Și atunci se spune: iată conștiința superiorității Francului și iată, pe de altă parte, că Romanii erau într'o situație cu totul inferioară.

Dar se uită un lucru: că pe lângă legile acestea barbare, care funcționau pentru barbari, dăinuia pentru populația romanică dreptul ei propriu. Și se mai uită încă ceva: plata nu se făcea potrivit situației politice a omului,

ci potrivit valorii militare a omului. Dacă omorai pe un Roman în vremea cînd populația invadată nu făcea serviciul militar, paguba era foarte mică, dar, dacă omorai pe un Franc, deci pe un militar, aceasta însemna o pierdere foarte importantă și care trebuia să se plătească cu preț mai ridicat. Și să se mai observe încă un lucru: numărul Francilor era mult mai mic decît al populației galice, și de aceea se cerea un preț mai bun pentru individul care dispărea, ca puterea militară — momentan, prin rănire, sau definitiv, prin moarte.

Romanii aceștia n'aveau un Împărat. O bucată de vreme avuseră un „rege“ local, de nația lor, pe Syagrius, dar ideia imperialistă trăia în conștiința tuturor, și toți se simțiau legați, pe urmă, de Împăratul bizantin, ba încă așa de legați, încît Clovis a fost încîntat cînd i s'a dat o demnitate bizantină: a fost o adevărată șerbătoare națională. Iar Burgunzii, mai deprinși cu Orientul și cari se desfăcuseră din civilizația romană orientală, erau capabili să scrie, prin condeii cutărui rege, că sînt supușii Romei Nouă: regele lor declara că e mai mîndru să atîrne de Împăratul bizantin decît că e cel mai mare peste oamenii săi. Veșmîntul regal era român, și pe monezi se înfățișează chipul Cesarilor romani; Curtea lor căutau regii franci să o organizeze după datinile romane. Prin urmare supt toate raporturile șefii cuceritorilor nu se țineau ca niște revoluționari față de starea de lucruri dărîmată, ci apăreau ca niște umili ucenici față de o înălțime de viață culturală și politică pe care se străduiau din toate puterile s'o atingă, și aveau părerea de rău că nu sînt în stare să o facă.

Dar, în afară de această legătură de autoritate cu Bizanțul, pe care o împărtășia populația romanică cu înșiși Francii, mai era ceva care reprezenta Imperiul. Creștinismul crease o nouă formă romană, cu provinciile sale, cu ierarhii săi și, de la o bucată de vreme, cu monarhul său, care a fost Papa. Creștinismul nu este ceva care să fi trăit *alături* de Imperiul roman, ci ceva care, în cea

mai mare parte, a înlocuit acest Imperiu roman în tot ce el avea mai esențial și mai efectiv ¹.

Se întîmplase că organizația provincială a creștinismului se potrivea foarte bine și cu datinele galice din vechile provincii ale Galiei. Galia avuse cetăți teritoriale, în fruntea cărora stăteau anumiți șefi. Aceste cetăți au dăinuit, preschimbate, și pe vremea Romanilor. După ce puterea politică romană a dispărut, ele au dăinuit tot așa supt autoritatea episcopilor creștini. Stăpîni adevărați ai Galiei erau astfel acești episcopi represintînd imperialismul sel nov, care era Biserica romană, catolică, și ea nu era romană numai în ce privește numele, ci și în ce privește tradițiile, organizarea și conștiința ².

Prin urmare, cînd au venit Francii, puțini, sfoși, fără organizație proprie, incapabili de a strămuta pe pămîntul cel nou datinele lor vechi, care erau în legătură cu anumite așezări teritoriale și cu anume condiții de traiu, care acum nu mai existau, ei s'au găsit, nu în stăpînirea unei culturi politice pe care ar fi fost în stare să o și impună învinșilor, ci desbrăcați, prin incapacitatea de a continua datina în împrejurările cele noi, de toată moștenirea lor istorică.

Cetatea episcopală însă a rămas până la capăt. Rolul episcopului față de rege a fost extraordinar, și regele însuși și-a dat sama de la o bucată de vreme de forța ce i-o putea da episcopul. Aceasta o dovedește chiar creștinarea, din motive politice, a lui Clovis, creștinare care a fost și un act de supunere, un act omagial față de episcopul care-l făcea creștin. Să nu ne închipuim că a fost o simplă miruire, ca a unui Suveran din timpul nostru, care este astfel și fără ca Mitropolitul sau cardinalul să-l miruiască pe frunte. Atunci nu era așa. Episcopul Remigiu, care a făcut creștin catolic pe păgînul Clovis, îl făcea *om*, căci, după concepția creștină, păgînul nu era om, ci marfă pentru Iad.

Și regele, după ce făcuse acest pact cu episcopul, imediat, și-a dat sama cît de mare era avantajul lui de

1. V. cartea mea *Observațiile unui nespecialist asupra istoriei antice*, București 1916, p. 198.

2. V. cartea mea *Istoria poporului frances*, capitolul I.

a părăsi datina germană în folosul acelei concepțiuni politice pe care o represinta episcopul, și în calitatea lui de șef al Bisericii, și în calitatea de continuator, de veghetor permanent al ordinii politice romane, care altfel dispărea. După datina germanică, pe dînsul trebuia să-l aleagă potrivit cu sîngele lui nobil; după datina germanică trebuia să aibă, de cîte ori pornia la războiu, un duce, un herzog care să-i fie concurent strașnic. După vechile instituții germanice, trebuia să cheme la oarecare hotărîri adunarea poporului, și în această adunare să ia anumite măsuri. După vechile instituții germanice oricine avea dreptul să spuie: legătura personală care a existat între mine și tine s'a desfăcut pentru că eu nu te mai cred viteaz, nu te mai cred capabil. Regele franc ar fi trebuit să n'aibă conștiința situației lui pentru ca, văzînd amintirile Imperiului roman, amintiri care trăiau în toată populația romană și pe care episcopul era gata să le susțină prin toate mijloacele culturale, prin toată autoritatea lui dumnezeiască pe pămînt, să nu-și facă socoteala: ar fi mult mai bine să părăsesc obiceiurile vechi și să trec la cele noi, mult mai favorabile.

În felul acesta aliatul de căpetenie al Bisericii represintînd romanitatea, cultura cea veche galo-romană, a fost însuși șeful societății germanice.

Dar șeful acesta venise încunjurat de credincioșii săi, de conți, cum s'au numit mai târziu, și intîmii regelui au găsit foarte mare avantaju să se prefacă, din *antrustionii* barbari de odinioară, în palatini, în oameni ai palatului. Atîta vreme cît erau numai tovarășii de războiu ai regelui, situația lor nu era asigurată cu nimic, pe cînd, după normele romane, dacă exista un rege-monarh cu drept dinastic, o Capitală, o Curte, dacă exista o cultură particulară, și ei ajungeau să se bucure, nu numai personal, ci neam de neamul lor, de avantajile pe care, în vechea ordine germanică, nu le-ar fi putut rîvni niciodată.

Femeia, pe de altă parte, îndată ce a văzut alte femei trăind altfel de viață, nu s'a mai înhămat la plug. Elegantă, respectată în toată lumea romană, plăcută la în-

fățișare și la îmbrăcăminte, nu femeia romană era să înceapă a umbla nepieptănată, mai desbrăcată, și să lucreze ogorul, ci femeia germană a căutat să se apropie de cealaltă; femeia sclavă, care existase mai înainte, nu-și mai avea rostul.

Și mai era ceva: la începutul așezării Germanilor pe pământul galic, ei au căpătat, pretutindeni, o bucată de pământ. Această bucată de pământ, dacă s'ar fi păstrat vechea datină germanică, ar fi fost foarte greu să o stăpînească, căci era prea întinsă. Domeniul romanic, cu tot rostul lui de colonat, de oameni aduși de aiurea și așezați pe un pământ ca să dea proprietarului un anume venit, a convenit foarte bine nobilimii germane, care încetul cu încetul s'a prefăcut, din țerani trăind în mijlocul altor țerani de aceeași origine, în oameni părăsind cu desăvîrșire datinele țerânești ca să devie proprietari, cu tendința de a fi și mari stăpînitori de domenii, după tradiția romană.

După datina germanică era obiceiul de a se da cuiva pământ pe o bucată de vreme, dacă făcea vre-o îndatorire, iar, dacă nu făcea, i se lua înapoi. Aceasta se chema *beneficiul*. În Galia era însă și un alt sistem: acela pe care-l avea Biserica de a da unui particular o bucată de pământ în condițiune permanentă, și chiar de ereditate, așa-numita *precaria*. Și atunci au trebuit să se întrebe năvălitorii dacă nu este cu mult mai bine să se prefacă beneficiile în precarii.

Iată, prin urmare, cum toate elementele viteze, întreprinzătoare, inteligente, toate elementele de sus ale societății germanice au trebuit să caute a înlătura ceea ce era germanic într'insele pentru a se preface în această ordine romanică.

III.

Elementele germanice păstrate după contopire.

Să luăm în cercetare acum chestiunea legăturilor dintre lumea germanică năvălitoare și dintre lumea romanică năvălită din cellalt punct de vedere.

Am văzut ceia ce lumea germanică a perdut din originalitatea ei fapt ce nu se recunoaște de toată lumea— în folosul lumii romanice care fusese luată în stăpînire. S'a văzut că, totuși, din apucăturile primitive, din obiceiurile sufletești, din deprinderile naționale caracteristice ale populațiilor germanice a rămas ceva, și acest ceva rămîne de definit acum.

Dar înainte de a încerca această definiție care formează un punct esențial al problemei, fiindcă din ce se recunoaște aici Germanilor se poate trage partea aferentă lor în dezvoltarea ulterioară a așezămintelor lumii medievale și, prin legătură cu ele, și a lumii moderne, este bine să se lămurească încă o chestiune.

Am văzut că timpul ce se scurge până în momentul așezării Germanilor în provinciile Imperiului roman este fără îndoială o perioadă bine distinctă din viața lor națională, și numai după această așezare pe teritoriul Imperiului roman de Apus începe o perioadă nouă.

Întrebarea care se pune acum este: perioada aceasta, care începe din momentul așezării Germanilor pe teritoriul Imperiului roman de Apus și care se va continua în vremea carolingiană, până cînd ține? Păstrarea originalității germane până în ce moment trebuie urmărită? Care

este punctul de unde avem conștiința că începe o nouă desvoltare a elementelor rămase în acea psihologie națională aplicată care este politica?

S'ar părea, ținând samă de importanța extraordinară pe care o are în mintea contemporanilor și, până la oarecare punct și în mintea urmașilor, ba, în foarte largă măsură, chiar și până în momentul de față, Imperiul lui Carol cel-Mare, actul de la 800, cînd Papa a încoronat în basilica Sfintului Petru, în clipa isprăvirii liturghiei, pe Carol regele Francilor ca Împărat roman de Apus, că aici trebuie să se oprească perioada de care ne ocupăm.

Cu tot prestigiul pe care-l are și merită să l aibă personalitatea lui Carol-cel-Mare, cu tot caracterul impunător al actului desfășurat în basilica Sfinților Apostoli în ziua de Crăciun a anului 800, cu toată faima legendară a Împăratului, cu toată importanța, atît de mare, care s'a dat acestei înalte personalități istorice și în Franța, care-l reclamă pentru sine, și în Germania, căreia național îi aparține, prin sînge, dar, în ce privește ideile, tot așa de puțin ca și lunii romanice, cu toate acestea aș zice că putem trece peste Carol-cel-Mare, peste toată seria carolingiană și să ne oprim, în ce privește păstrarea însușirilor caracteristice ale poporului german, la o dată cu mult mai înaintată din evul mediu. Anume atunci cînd tocmai se isprăvește dinastia carolingiană, și, trecînd dreptul de hegemonie asupra popoarelor pur germanice cuprinse în Statul lui Carol-cel Mare, el se mută de la Franci, de la Franconi, ca să întrebuițez un termen mai nou, la Saxoni și se începe, pe basa saxonă, adică germană interioară, mai de curînd cîștigată civilizației și unui rol istoric, o epocă nouă în viața poporului german însuși.

Pe lîngă aceasta, de pe la 900 se adaugă un nou afiux de populație germanică, și, prin urmare, chiar dacă este vorba de Germani, basa germană veche, ca și desvoltarea normală, nu se mai pot menține. Și apoi în Britania Mare la 1066 vin Normanzii, francisați cu desăvîrșire, și aduc ceva din viața continentului, care transformă într'o măsură neașteptată viața d'innainte. Căci în ce privește pe Normanzi, pe acei dintre Germanii de Nord cari au rămas fie în Dane-

marca, fie în Suedia și Norvegia, acești vestiți pirați din evul mediu n'au fost în stare niciodată să întemeieze un Stat germanic, și, dacă s'a întemeiat în interior un astfel de Stat germanic, potrivit datinelor germanice, dominat de concepțiile germanice primitive, întru cît ele s'au putut păstra, a fost numai cînd o dinastie saxonă se stabilește 'n partea răsăriteană din fostul Stat carolingian.

Mi se pare evident motivul acesta de împărțire cronologică, fiindcă, atîta vreme cît Carol-cel-Mare și urmașii lui, nu numai că primesc toată moștenirea de romanizare a Merovingienilor, dar o întăresc prin legătura cu Papa, prin caracterul Imperial pe care l-au primit, oricît de superficial, oricît de transitoriu ar fi acest caracter, din moment ce iubesc cultura latină și caută să o introducă în „școala palatului“ ca și în mijlocul nobilimii france, diu momentul ce-și fac din cultura antică un sprijin de căpetenie pentru autoritatea lor mondială, ei nu inovează în sens germanic, nu restituie lucruri care să fi aparținut moștenirii germanice, ci abundă încă mai mult în sensul trecerii de la germanism la romanism care începuse pe vremea Merovingienilor. Și astfel putem cuprinde în același capitol ca și pe Merovingienii anteriori și această regalitate absolută, prefăcută în sens roman, al populației romanice cucerite și stăpînite.

Să vedem acum și elementele germanice care s'au păstrat.

Am spus că, de sigur, la Germani legătura personală între om și om era mult mai importantă decît legătura, care nu ține samă de individ, ci de lege, de forme, de așezăminte, pe care populația romanică era deprinsă a o respecta. Germanul se credea obligat nîmai față de altă ființă omenească, de obicei alt German, dar mai tîrziu puteau fi și descendenții, intrați în aceeași ordine politică, ai populației romanice. Se simția legat Friedrich de Clotar, pe cînd represintantul populației supuse, un Lupus, un Martinus, se credea îndatorit, nu față de alt Roman purtînd alt nume din nomenclatura generală romană, ci, înainte de toate, față de o mulțime de legi, de forme, de

ășezăminte, de necesități politice, de legături sociale, de tradițiuni seculare, de care nu se putea desface chiar dacă ar fi vrut. Lucrul acesta îl înțelegem cu atît mai bine, cu cît trăim înșine supt influența atîtor elemente din trecut, care ni se impun chiar cînd voim a ne desface de dînsele. Toată limba noastră, toate cuvintele usuale ale ei sînt legate de desvoltarea istorică pe care o primim cînd învățăm această limbă; spiritul nostru se formează supt influența acestor cuvinte pe care le credem numai simple șunete, dar care duc și o întregă lume de noțiuni ce rămîn în sufletul nostru. Cei mai revoluționari oameni din timpul nostru se surprind într'un moment represintînd unele lucruri foarte vechi, care aparțin moștenirii celei mai conservative a trecutului. Toată noutatea vieții noastre e astfel încunjurată de dărîmăturile trecutului. Cum spuneam altă dată: sîntem pănă 'n gît în cenușa înaintașilor, cenușă străbătută fără îndoială de atîtea îndemnuri morale care și folosesc, dar care, supt raportul material, ne împiedecă în mișcarea noastră.

La Germani legătura individuală exista cu tot ceia ce ea poate să deie util pentru desvoltarea societății, dar și cu tot ce aceste legături personale puteau să provoace ca element capricios, schimbător, ca factor de nesiguranță în desvoltarea însăși a societății.

Evident că, atunci cînd ești legat de un om, legătura e mai intimă; devotamentul ce rezultă din asemenea legături poate fi capabil de acte mult mai nobile, de fapte de vitejie mult mai extraordinare, decît atunci cînd se supune cineva unui consemn, unui regulament, unei legi, unui ășezămînt. Dar, iarăși, pentru ca legăturile acestea personale să aibă o mare valoare în desvoltarea unei societăți, se cere, fără îndoială, ca această societate se fie străbătută, fie și în forme de civilizație simple, de o înaltă conștiință morală, care, prin faptul că e înaltă, trece dincolo de indivizi. Cîtă vreme societatea trăiește însă în lumea legăturilor individuale fără atmosfera morală corespunzătoare, legăturile acestea personale își pierd foarte mult din valoarea lor sau din însemnătatea lor pentru progresul societății în care se întîlnesc.

De obicei se zice: Germanul ar fi putut să aleagă între ascultarea lui ca *homo romanus* și între această relațiune personală, pe care el o prefera, o socotia mai mult decît orice și era gata să-i sacrifice orice alt factor din viața socială și politică.

Cred că a se pune în felul acesta chestiunea, este greșit. Germanii n'aveau să aleagă între concepțiunea romanică și concepțiunea lor proprie, pentru ca noi să putem zice: iată oameni cari preferau tot ce este loial, tot ce este cavaleresc, tot ce este nobil și viteaz în atîrnarea de bună voie a omului de om, tot ce este liber înaintea de toate, formelor, care cuprindeau mult subconștient și incoștient, multe elemente netrebnice, putrede cu desăvîrșire, ale trecutului.

Germanii erau în fasa 'n care legăturile personale se impun: erau într'o fasă de desvoltare foarte înnapoiată, în care nu puteau să existe alte legături decît aceste legături personale.

Vorbim de aceste legături supt raportul politic. Dacă e vorba însă de legăturile celelalte, care nu sînt numai umane, trebuie să ni aducem aminte de marea valoare pe care o aveau la Germani legăturile religioase: orice femeie, o Thusnelda oarecare, ce se zicea inspirată și avea apucături pitiene, o jumătate vrăjitoare, jumătate nebună, avea dreptul să impună întregii societăți germane anume atitudini, războiul sau pacea, și cine știe ce manifestare tainică a naturii, capabilă de a fi interpretată într'un sens sau într'altul, devenia, alte ori, elementul directiv. Și atunci întrebăm: cine e mai ascultător dintre acela care ascultă de rațiunea omenească, de cea mai lămurită rațiune omenească îmbrăcată în cea mai definită formă de lege, ce înseamnă dreptatea în lumea pe care se basă societatea romanică, și dintre cine ascultă de accesele de isterie ale unei femei preotese fără canoane?

Prin urmăre un element de legătură exista și în lumea aceasta germanică, și acest element nu era superior, prin faptul că era mai misterios, legăturilor de ordine umană din societatea romanică.

Acum se pune întrebarea: din legăturile acestea de la om la om, din nexul acesta individual, din îndatoririle morale și din consecințele materiale pe care le impun aceste deprinderi fundamentale ale națiunilor germanice, ce a putut să rămîie și de ce a putut să rămîie? La amîndouă aspectele întrebării se poate răspunde în același timp.

Atîta vreme cît Germanii s'au găsit într'un lagăr — și lagărul nu presupune numai decît unitate de așezare — și societatea romanică trăia, ca înnainte, în așezările ei vechi, plătind, în unelē împrejurări, un bir regelui barbar și numai foarte tîrziu dînd și contingente militare aceleiași rege — mă gîndesc înnainte de toate la Statul franc, unde lucrurile se vād mai bine —, evident că relațiile personale au putut să dureze; dar după ce s'a făcut creștinarea Francilor în formă catolică, în forma rituală a populației supuse, lîngă elementele mai vechi ale aceleiași provincii, relațiile personale nu s'au mai putut păstra. Luptătorul de odinioară s'a prefăcut în funcționarul de palat, și atuncî împrejurările impuneau alte legături, altă ierarhie; luptătorul acela era legat fără îndoială și de trecutul său, dar înnainte de toate de misiunea pe care era chemat să o îndeplinească și care-i dădea, de voie, de nevoie, alți auxiliar. În funcțiunile acestea el era determinat de toate anintirile lumii romanice, care-l siliau neapărat să facă altceva decît ce făcuse înnainte. Iar, cînd funcționarul luptător de odinioară se prefăcea în proprietarul unui vast domeniu, ce putea să facă în exploatarea vastului său domeniu care-i căzuse'n stăpînire dintr'un moment într'altul, cu tovarășii de odinioară, cari nu voiau să știe de altceva decît de vaste războaie, de întreprinderi care aduc o necontenită pradă? Așa încît, legătura individuală desfăcîndu-se, și ordinea economică se schimba.

Sînt în istorie anumite posibilități materiale, izvorîte dintr'o stare morală, care posibilități materiale dispar, iar starea morală rămîne. E o pornire d'înnăuntru care nu poate să aibă aceiași manifestare ca înnainte; și aceea-tă pornire, organul fiind suprimat, tînde să creeze alt organ, iar, dacă organul nu se poate crea, atunci organele exis-

tente sînt influențate de asemenea porniri interioare. Ei bine, și la Germani starea aceasta de spirit a existat după formele dispărute; oamenii erau deprinși să socotească tot cu relațiile individuale și, fiind deprinși cu acestea, oricît de mult s'ar fi schimbat împrejurările, erau mai aplecați să lucreze în acel sens.

Astfel, primind instituțiile romanice, ei au trebuit să transforme aceste instituții. Și transformarea se putea face înălțîndu-le, îndreptîndu-le către progres sau falsificîndu-le pentru a le distruge, mai la urma urmei, în propria lor esență, fără să fie în stare a da ceva nou în loc.

Lucrul acesta s'a putut observa foarte bine în așezămintele Imperiului lui Carol-cel-Mare.

După proclamarea din anul 800 a lui Carol ca Împărat, el n'a întemeiat un Stat cum fusese vechiul Imperiu roman de Apus și nici unul cum era Imperiul bizantin. A fost o Împărăție fără funcționari, fără legi speciale. Carol-cel-Mare a dat edicte, dar pentru lumea lui francă, nu pentru generalitatea membrilor Bisericii. Așanumitele capitulare ale lui sînt privitoare une ori la chestiuni bisericești și alte ori la chestiuni de gospodărie. Este un vechiu obicei al regelui franc de a considera țara pe care a cucerit-o și pe care o administrează ca o moșie, ca o parte din prada pe care o administra în calitate de particular, pe care o și împărția, printr'o *divisio regni*, între fiii săi, întocmai cum împărția aurul și argintul, pietrele scumpe, caii, armele și alte elemente de bogăție pe care le căpătase prin luptă.

Prin urmare nici funcționari, nici legi, nici guvernare directă și consecventă. Carol-cel-Mare a fost în Italia, după încoronarea sa ca Împărat, numai de trei ori. Une ori venia ca pelerin, ca să se închine la pragul Apostolilor, *ad limina Apostolorum*. Avea cîte-un păcat pe care ținea să l mărturisească Apostolilor de-a dreptul, ca să capete cea mai autentică iertare, și pentru aceasta făcea drumul la Roma.

În ce privește autoritatea lui aici, ea se exercita numai cînd era cine știe ce conflict local între Papă și

„popor“, adecă de fapt aristocrația romană. Imperiul, deci, a existat în teorie, și în evul mediu acesta însemna mare lucru, fiindcă oamenii de atunci erau foarte teoretici: materialitatea lor e totdeauna în legătură cu o situație morală, pe cînd astăzi teoria fiecăruia este în legătură foarte evidentă și cu interesele lui materiale. Supt raportul autorității, era lucru mare că exista Imperiul; supt raportul organizării și al manifestării sale efective, Imperiul se vedea însă foarte puțin.

Și cărui fapt să-i atribuim aceasta? Unei hotărîri a lui Carol-cel-Mare? Era o hotărîre conștientă a lui? Sau era numai un efect imediat, involuntar, instinctiv al psihologiei lui și a tuturor acelor cari-l încunjurau?

Răspunsul trebuie să fie, de sigur, acesta: fără să-și fi propus a fi cît mai puțin Împărat, Carol era influențat de psihologia lui germană, care vedea oamenii, și nu așezămintele; care vedea individualitățile, și nu formele de guvernămînt; care vedea datina, frămîntată nêcontentit de fel de fel de capricii, și nu simția așa de mult nevoia legilor. Tot așa trebuie să zicem de întreaga societate germanică, ce simția ca și dînsul Dacă Imperiul lui ar fi fost întemeiat de un *homo romanus*, dacă el ar fi fost încunjurat de „*homines romani*“ ca și dînsul, dacă, prin urmare, și dregătorii lui ar fi aparținut populației romane, am fi avut fără îndoială un vast Imperiu întru toate asemănător Imperiului bizantin, poate cu deosebirea că în Orient lumea era deprinsă să asculte de un rege absolut, cu caracter religios, mistic-religios.

Deci el, Carol, lucrînd așa cum lucra, nu făcea altceva decît să vădească, printr'un eflux firesc, ceia ce mai rămăsese din vechiul suflet germanic, cu tot contactul pe care-l avuse cu societatea romanică.

Dar și din acest punct de vedere nu este nicio creațiune: este o împiedecare a unei încercări de reacțiune, splendidă ca înfățișare numai, din partea societății romane; se stricau lucruri care ar fi putut fi realități vii, dar nu se creau în loc altele nouă.

Cînd Statul lui Carol-cel-Mare, care nu s'a putut men-

ținea ca Împărăție, cum exista monarhia Imperiului bizantin și cum era dorința multora din populațiile romane, când Statul acesta s'a sfărîmat, când s'a format întăiu o grupă lotaringiană pentru fiul fiului său, Ludovic Smeritul sau Piosul, iar, pe de altă parte, s'a despărțit teritoriul care a fost mai tîrziu basa Franciei, când apoi la' Est s'a format un imens teritoriu rău determinat care a fost mai tîrziu vatra Germaniei, când, în sfîrșit, Italia a ajuns osebită, doar în atîrnare supt raportul material cu partea lotaringică, atunci, peste trecere de cîțiva ani, s'a trecut la împărțiri și mai mari: Germania s'a sfărîmat în ducate, iar ducii de acolo n'aveau niciun fel de autoritate față de stăpînitorii de pămînt mai mici, și același proces, fără existența ducilor, de veche tradiție germanică, s'a întîmplat și în foasta Galie, unde au persistat acestē mici formațiuni sociale și politice ale puternicilor cari erau să fie mai tîrziu feudalii.

Era oare în acest fapt ceva de ordine germană?

Foarte mulți zic: evul mediu este epoca feudalității, și aceste instituții medievale vin din vechile obiceiuri germanice; deci lumea germanică primitivă este aceia care dă întreaga basă a evului mediu. Cînd spune cineva lucrul acesta, nu ține samă de următoarea explicație, decisivă și dominantă. Că exista la Germani o anume stare de spirit, am văzut; că această stare de spirit tindea să se manifeste prin anume acte, se înțelege foarte bine, precum apa, cînd se rupe un zăgaz, caută să și găsească o nouă albie. Dar întrebarea este: oare și condițiile în care se manifestă acest instinct germanic, care se păstrează totuși, au fost determinate de ce rămăsese germanic în societatea veacului al IX-a și a X-a? Sau, în chip întîmplător, ceia ce zăcea în fundul sufletului germani: a fost răscolit și întrebuițat?

Pentru aceasta să urmărim puțin lucrurile. Întăiu să observăm ceva: dacă din însăși partea rămasă germanică a societății carolingiene s'ar fi putut desvolta instituțiile care au dus mai tîrziu, în forma lor mai deplină, la feudalitate, atunci mai de curînd s'ar fi întîmplat acest lucru. încă din vremea Merovingienilor sau din cele d'întăiu

timpuri de existență, de dezvoltare tot în mai rău și în mai slab ale Statului carolingian. Numai cît lucrul acesta nu e adevărit. A fost un timp în care Germanii, cu tot ceia ce aveau în sufletul lor mai adînc, mai în legătură cu trecutul, s'au acomodat cu starea de lucruri în care legătura personală, menținerea individualității și îndeplinirea singurelor acte politice pe care individualitatea le îngăduia, n'avea niciun rol. Între atitudinea pe care o avea un urmaș al vechilor duci, al vechilor conți germanici, între atitudinea pe care o avea un palatin de sînge războinic barbar sau un antrusion făcînd parte din intimitatea militară a regelui, față de rege, față de regat și de Imperiu mai tîrziu, față de toate așezămintele împrumutate de la Romani, și între atitudinea oricărui Roman, cleric sau laic, bogat sau sărac, nobil sau de rînd, nu era nicio deosebire.

Unii istorici procedează foarte comod în ceia ce privește deosebirea dintre lumea romană și cea germană. Ei spun: e foarte ușor să știi unde sînt unii și unde sînt ceilalți. N'ai decît să cercetezi numele găsite în cronicari, în Grigorie de Tours, în Fredegariu și alții: individul pe care-l vei găsi că se cheamă, de pildă, Lupus va dovedi astfel că e Roman, iar, dacă se va găsi un Clotar, un Frederic, va fi dovada că ai a face cu un German. Dar într'o societate amestecată nu există o deosebire în ce privește nomenclatura, și un fel de nume nu se aplică numai membrilor unui singur popor. Numele creștine de la o bucată de vreme s'au întins, aplicîndu-se de o potrivă și celor de sînge germanic și celor de sînge romanic. Odăta ce populațiile s'au amestecat, ce mai putea hotărî originea, și aportul neconținut al femeilor din generație în generație nu ajungea să transforme definitiv esența fizică a omului numit într'un anume fel?

N'avem niciun motiv să osebim în societatea merovingiană sau în cea carolingiană o atitudine germanică de o atitudine romanică. De la o bucată de vreme este o singură societate, în care se amestecaseră oameni veniți de o parte și de alta. În această societate amestecată,

deși sufletul germanic dăduse fără îndoială o notă nouă, nota cea nouă nu putea fi și semn de vreme nouă.

Cu toate acestea, de la un timp și vechea ordine merovingiană și cît se adăusese prin creștinare, prin influența episcopilor, prin învățătura cărturarilor, prin călătoriile în Italia, prin încoronarea lui Carol-cel-Mare, prin tot ceia ce Carol luase din ordinea romanică, toate lucrurile acestea au ajuns să fie fărîmîțate, prefăcute în puzderia de stăpîniri mărunte care represintă substratul material al feudalității. De ce?

După tot ce s'a spus înainte, lucrul se înțelege foarte bine: nu din cauza progresului neconținut al stării de spirit german, care să fi izbutit a înlătura ceia ce era roman, — și trebuie să ne ferim foarte mult de a întrebuița pentru vremurile acelea norme care reiese din dezvoltarea societăților moderne. Toți acei cari fac să se coboare instituția feudală, prin urmare esența însăși a veacului de mijloc, de la instituțiile primitive germane nu pot să înfățișeze o linie dreaptă de dezvoltare a unui singur organism. Dacă s'a ajuns la sfărîmarea Statului carolingian, la crearea acelor mici insule cu hotare așa de puțin lămurite, aceasta se datorește, nu pornirii dinnăuntru a acelor cari mai puteau fi socotiți ca fiind mai mult Germani decît Romani, ci se datorește dezvoltării împrejurărilor politice.

Statul lui Carol-cel-Mare n'a existat niciodată, în ce privește o autoritate supremă, exercitată permanent și normal, conștient, după anume norme de drept; n'a existat ca organizarea acestei puteri supreme; n'a avut capitală, n'a avut armată în sensul nostru. Era o chemare în armată a întregii națiuni germanice întăiu, la care se adăugă și elemente romanice, așa-numitul *heribannum*. Există o convocare în Cîmpul-lui-Marte, primăvara, obicei care se întîlnește de alminteri și în vechile obiceiuri militare ale poporului nostru. Dar cu „heribannum“ și cu Cîmpul-lui-Marte n'are cineva o armată adevărată. Ceia ce se chema *schara francica* („scara“ e Schaar, nemțește: ceată) are foarte adese ori un caracter determinat de împrejurări și, fiind o

legătură personală, se putea foarte bine ca anume contingente la un moment dat să nu se presinte, în urma unor intrigi sau neînțelegeri.

Dar Statul carolingian n'a avut nici măcar un hotar în adevăratul înțeles al cuvîntului. Ceia ce este pentru timpul nostru un hotar, care e întărit și păzit, în afară de faptul că e recunoscut de protocoalele atitor conferințe, era încă în pregătire.

E adevărat că aceasta nu rezultă din Viața lui Carol-cel-Mare a lui Eginhard și nici din alte cronici ori anale carolingiene. Multe lucruri nu rezultă însă din cronicile oficiale. În izvoarele scrise de clerici, stăpîniți de ideia unității Bisericii, trebuia să se afle și unitatea de Stat, de formă politică. În cronicile acestea se caută să se arăte că într'adevăr Imperiul era Imperiu, că avea hotare, că toată lumea era legată de el prin aceleași legături. N'are decît să urmărească însă cineva istoria campaniilor lui Carol-cel-Mare împotriva Saxonilor, campanii cu mult anterioare încoronării sale ca Împărat, ca și a unor campanii posterioare încoronării, pentru ca să se vadă cum supusul de astăzi era revoltatul de mîine, și cu drept cuvînt istoricii germani observă că, după ce Witukind, șeful Saxonilor, a fost silit să se boteze, cu cea mai mare parte a poporului său, cu toate acestea Saxonii au continuat să se ducă în pădurile sfinte și să se închine idolilor, pentru că poți sfărîma un idol, dar nu se distruge în suflele ceia ce a legat de dînsul.

Cînd s'a mîntuit cu Saxonii, au venit apoi Nortmanii. Pentru a-și da samă' cineva într'adevăr de ce au însemnat acești Normanzi, n'are decît să urmărească analele france o bucată de vreme an de an. Normanzii stricaseră cu desăvîrșire granițele Imperiului lui Carol-cel-Mare; înnaintarea lor se făcea pe toate coastele după rîuri. O flotă carolingiană exista, dar numai în Marea Mediterană, iar, în Oceanul Atlantic ori în Marea Nordului nici nu se pomenia. Flota care exista în Marea Mediterană era ca să împiedece pe alți pradători, pe Saracinii cari veniau din Spania și Africa, sau ca să stea în fața Bizantinilor, cari

aveau flota cea mai importantă, absolut dominantă în această Mare. Prin urmare o flotă contra Normanzilor, contra celor mai îndrăzneți pirăți pe cari-i cunoaște istoria, nu exista. Dar Nortmanii mai procedau și altfel: ei urcau pe gurile râurilor și înaintau până unde voiau; dar, cînd ajungeau să străbată țara pe linii foarte adînci, ce mai putea să însemne hotarul dacă ei își stabiliau și așezările lor, la care se întorceau în anul următor?

A fost deci o stare de nesiguranță desăvîrșită în împărăția aceasta, străbătută'n toate felurile prin aparițiunea unor barbari schimbători. Cînd s'a ajuns la sistemul acesta de penetrațiune a Imperiului carolingian, hotarele nu mai aveau niciun rost. Pe de altă parte, Nortmanii, evident, nu stăteau în locul unde debarcaseră, ci porniau în cete răzlețe, care prădau până foarte adînc în interior, și, fiindcă erau păgîni, nu respectau nimic. Lucru foarte important. Regalitatea merovingiană se sprijinia foarte mult pe garanția ce i-o oferia respectul față de biserică, de mănăstiri și de episcopi; Statul lui Carol-cel-Mare era chiar o formă a Bisericii, o formă laică străbătută însă de caracterul religios al Bisericii. Dar, cînd elementul pe care se basaseră toți pentru a avea ordinea publică și siguranța, a fost atacat de oameni cărora nu li păsa de acest element, și cînd nu era nici forța materială care să-l poată înlocui, se poate închipui ce era să rezulte.

Ceva asemănător vedem în timpul nostru: ceia ce ne leagă pe toți acei cari facem parte din societatea veche este un anume respect față de ce se numește civilizație, religia cea mare a timpului nostru. Acum, au fost fel de fel de partide, până în ultimele decenii, care aveau puncte de vedere deosebite în atîtea chestiuni esențiale, dar cînd era vorba de „patrimoniul civilizației europene“, se închinau adînc cu toții. Însă iată că masele populare au trezit bolșevismul, care zice: ce-mi pasă de civilizația voastră; e toată un moft; progresul noi îl suprimăm cu totul, căci noi întemeiem de-odată o altă civilizație, punînd pe măturător să predea în locul profesorului de Universitate și pe profesorul de Universitate să măture strada.

Nu știu dacă profesorul de Universitate va deveni un măturător bun și, în tot cazul, de va face treabă bună, el va fi plătit, dar mă îndoiesc dacă măturătorul devenit profesor va face să se nască altă civilizație; lucrul cel mare însă a fost cînd, în lupta dintre partidul socialist și partidele burghese, a apărut un nou factor, care nu respecta elementul moral ce lega pe toți.

Așa era și cu Normanzii păgîni: ce li păsa lor de Biserica creștină! Atunci, nepăsîndu-li de dînsa într'o ordine de lucruri sprijinită înnainte de toate pe această Biserică, ni putem închipui ce a rezultat și ce a făcut fiecare.

Ce a făcut omul mai slab, care n'avea o cétate a lui, care nu veghiă dintr'un castel — și castelele încep să se întemeieze pe vremea aceasta —, el care nu era deprins că se lupte, care n'avea aptitudini deosebite pentru aceasta, bietul „homo romanus“, întru cît mai rămăsese neamestecat cu Germanii? Ce făcea și călugărul de care Normandul nu voiă să ție samă? Ce făcea obștea călugărilor, mănăstirea, preoții, episcopii? Nu li rămînea decît să caute pe cineva care să poată îndeplini funcțiunea de apărător, și i se *recomandau*.

Aceasta este vestita *commendatio*. „Te recomandai“, însă, împreună cu toată averea, prin urmare împreună cu pămîntul și, după aceia, ca o consecință mai depărtată, legătura omului putea să dispară, dar legătura cu pămîntul rămînea, și orice se găsia pe acest pămînt „recomandat“ avea aceiași legătură pe care cel d'întăiu o crease față de acel cu pămînt mai mult și cu situația mai mare, căruia îi făcuse închinarea. Noi toți sîntem oamenii societății din care facem parte, în înțelesul că sîntem închinați acestei societăți. Toate interesele noastre, toate cerințele, toate speranțele noastre de viitor sînt legate de existența și dezvoltarea acestei societăți. Facem mare cas de libertatea noastră, dar, de fapt, sîntem foarte puțin liberi, pentru toate avantajile de ordin material și moral care derivă din această legătură. Ei bine, închinarea pe care o facem față de ordinea Statului poate că în ea însăși nu ni place; cu toate acestea fiecare acceptă constituția țerii

lui, ori de-i place ori nu o sumedenie de legi, din care unele absurde, pe care el nu le-ar fi votat, căci aceasta constituie singura garanție pentru avere, viață și onoare, pentru tot ce constituie fondul omului civilizat.

Se zice: în evul mediu se „recomandau“ pentru că așa e obiceiul german. Nu. Fiindcă aceasta era o necesitate neapărată în momentul acela.

În felul acesta se taie încă un element principal de sprijin al pretenției germanice față de ordinea socială și politică a evului mediu cu toate consecințele sale pentru timpurile moderne. Să nu fi fost Normanzii, să fi fost dușmani de alt caracter, mai puțin capabili de infiltrație și de penetrație, dușmani cari să se poată preveni și răs-pinge, de sigur că fenomenul acesta nu s'ar fi întâmplat; dar fenomenul se întâmplă în rîndul întâiu din cauza ne-siguranței generale, datorită amestecului unui factor care nu ținea samă de însuși elementul de legătură.

Că este așa, o dovedesc o mulțime de fapte paralele din istoria universală: pe vremea Revoluției franceze, cînd orice fel de ordine dispăruse, cînd legile se votau ca să nu fie aplicate, cînd capriciul indivizilor sîngeroși, une ori monștri umani sau bolnavi, înlocuia ordinea socială și politică obișnuită, nu s'au creat tot felul de legături, unele mai curioase decît altele, pentru ca omul să poată păstra puținul care se putea în astfel de împrejurări? N'a fost o *commendatio* a întregii societăți aceia către generalul Bonaparte, din care au făcut pe Napoleon I-iu numai fiindcă nimeni altul nu putea să asigure rămășița de stăpînire asupra lucrurilor și persoanei fiecăruia, așa cum ieșise din Revoluția cea mare? Nu s'a repetat fenomenul acesta după Revoluția de la 1848, după scenele sîngeroase din Iunie, cînd un tînăr fără nimic napoleonian, care fusese un ofițer inferior în armata elvețiană, conspirator de două ori fără noroc și puțin cam ridicol, care se distin-sese ca spòrtsman în Londra, ca vestit curtesan cu mustățile ceruite și barbison mai mult de salon decît de comandant, cînd toată societatea franceză, zicem, s'a „recomandat“

lui Ludovic Bonaparte, din care a făcut pe Napoleon al III-lea?

Lucrurile acestea sînt naturale, și ele se repetă în anume fase ale istoriei, iar, dacă se întîmplă de se potrivește ceva din motivele morale ale unui timp cu vre-un alt motiv moral din altă epocă, ce a trăit în alte împrejurări, nimeni n'are dreptul să-și atribuie în primul cas paternitatea introducerii aceluși motiv moral, dacă el nu se întîmpină și în al doilea.

Rămîne să vedem, în acest ev mediu caracterizat, un lucru de cea mai mare importanță pentru ce vine pe urmă, adică: instituțiile pe care le avem acuma s'au dezvoltat ele pe pămîntul cel mai caracterizat german ori s'au dezvoltat pe pămîntul care nu era caracterizat german și prin urmare sta supt alte influențe decît supt influența germană?

IV.

Ordinea feudală.

Atingem astfel un alt element care a contribuit esențial la alcătuirea instituțiilor evului mediu.

Am văzut cum s'a ajuns a se trece de la legăturile cele vechi, mai mult de origine romanică, din provinciile ocupate de Germani în Imperiul roman de Apus la legăturile cu caracter particular, care nu erau ale legii, ale tradiției, ale dreptului roman și nici ale ordinii politice imperiale, ci erau legături determinate de împrejurările momentului. O legătură e acea *commendatio*, pe care o impunea primejdia contimporană: sfărîmarea Imperiului carolingian, slăbirea neconținută a regalității, trecerea puterii în mîna acelor cari aveau un castel și mijloace de apărare contra infiltrației nortmane, care, pătrunzînd pe rîuri, făcea apărarea mult mai grea decît dacă, dușmanul ar fi înaintat pe uscat, venind de la hotarele Imperiului. Vom adăuga că acea „commendatio“, fără să se poată zice că nu exista în obiceiurile Germanilor de odinioară, fiindcă, evident, cînd cineva alegea pe un duce pentru a merge la războiu, își recomanda persoana față de capacitatea șefului aceluia, era și de origine galică, făcînd parte din instituțiile pe care Germanii le-au găsit, mai mult sau mai puțin frămîntate cu romanism, în însăși Galia ocupată de dînșii. Dacă ne gîndim la partidele cari au existat în vechea Galie, la regimul „cetăților“ politice, în care erau clientele, cu clienți și șefi de clienți, înțelegem foarte bine că o astfel de „recomandație“ a individului către alt individ ar fi putut să existe chiar dacă

n'ar fi apărut niciodată Germanii în desvoltarea istoriei universale.

Venim acum la cellalt element, acesta de ordin medieval, anume la elementul care venia din *moștenirea unor domnii și funcțiuni* deși cuvîntul „demnitate“ nu e pe deplin potrivit cu concepția particulară germană despre calitatea unui conte, duce, sau marchis (Markgraf, „căpitan de margine“, cum se zicea odinioară la noi) și, iarăși, acei cari dețineau astfel de situații nu se considerau ca funcționari în sensul în care se considera astfel cel care îndeplinea o funcție publică pe vremea romană sau în sensu'n care „funcționar“ se înțelege astăzi.

De la o bucată de vreme, pe lângă *închinarea persoanei*, din care a rezultat, imediat, *închinarea pămîntului*, este și transmisiunea pe cale ereditară a rosturilor politice și administrative în noua viață care nu era așa cum sîntem aplecăți a o înțelege noi.

În afară de o organizație militară care n'avea nimic permanent și nimic definitiv, Germanii nu cunoșteau decît o regalitate de drept divin și o adunare a poporului care se strîngea pentru lucrurile mai importante. Senesalul, mareșalul, maiordomul, cari se întîlnesc pe urmă, cu nume germanice sau romanice, nu represintau la început decît un element din domesticitatea regelui german: cei ce se îngrijeau de cal, de casă, de altele în preajma acestui rege. Evident că regele vechiu n'avea astfel de slujbași pe lângă dînsul, dar, îndată ce regalitatea germană s'a apropiat de hotarul Imperiului roman, a devenit mai luxoasă, mai complicată. Regele avea un *palatium*, deci o Curte, cu ceia ce este absolut indispensabil pentru existența ei, dar nu și o ordine de funcționari, și mai ales pe departe nu una care să se poată asemăna cu cea întinsă, variată și efectivă ordine de funcționari din Roma apuseană și răsăriteană.

Ni s'a păstrat din vremea lui Constantin-cel-Mare o „*Notitia dignitatum*“, o însemnare a funcțiunilor, care cuprinde pe toți cei ce îndeplineau un rost public într'o parte sau într'alta din această Împărăție unică în esența

ei dublă. Își poate cineva închipui că Germanii ar fi fost în stare să înlocuiască pe toți cei cuprinși în „Notitia dignitatum“? Oricît am admite că un popor e în stare a da și ceva spontan, putem noi admite că ei ar fi putut să întemeieze imediat o ordine de lucruri tot așa de întinsă, de felurită și de practică precum era ordinea veche romană? Și, iarăși, așa cum era regele german, chiar după ce se cufundase în baia miraculoasă a romanismului, el nu era în stare să manieze de sus un aparat așa de complicat ca aparatul roman, și poate în unele cazuri — n'aș putea zice în general — nici n'avea încredere în mulți din oamenii vechiului regim, deși nu se pomenește în niciunul din ținuturile ocupate de Germani o revoltă romană împotriva stăpînirii germanice, luată ca factor național deosebit.

Și explicația este că și în Apus ca și în Răsărit — precum mai târziu în Siria ocupată de Arabi —, provincialii înșii preterau pe Germani în locul Romanilor, în puterea calculului, foarte primitiv, pe care orice populație în astfel de împrejurări îl face cu privire la regimul care cere biruri mai mici, ajutoare mai puține și mai rari și care, în schimb, asigură mai multă liniște, mai multă putință de dezvoltare și fericire. Regimul fiscal roman era foarte apăsător; sarcinile acestui regim se îngreuiau din ce în ce, și se ajunsese în cele din urmă timpuri la greutatea mai mari ca niciodată. Lumea sărăcise, magistrații municipale erau siliți să-și ocupe funcțiile; n'aveau voie să deserteze, și ei păstrau sarcina să garanteze plata birului populației, așa încît mulți se refugiau în Biserică ori fugiau la barbari, numai să nu rămîie în situația de oameni cari răspund pentru o populație sărăcită, ce nu știe cum să scape de impositate. Roma cerea tot mai mult și dădea tot mai puțin, pe cînd barbarii n'aveau nici funcționari, n'aveau nici edilitate, drumuri, băi, apeducte, circuri și tot ce o înaltă civilizație putea să ceară, și, neavînd Curte, neavînd griji edilitare, neavînd armată care să se întreție cu bani, ei pretindeau numai hrana unui număr relativ restrîns de oameni, asigurînd în schimb liniștea pe care o garantă teroarea numelui lor. Ca și mai

târziu „Romani” din Siria, cum am spus, ca și locuitorii din Dacia, din Panonia, mai bucuroși de barbari decît de dregătorii Împăratului din Constantinopol, provincialii din Galia și alte părți ale fostului Imperiu de Apus erau mai bucuroși de Germani decît de Romani.

Prin urmare, închizînd această parenteză, regele barbar, deși n'avea niciun fel de antipatie împotriva ordinii romane, dar n'avea mijloacele trebuitoare pentru a cînta dintr'un instrument așa de complicat.

Administrația veche germană era o administrație prin *delegație*, prin delegație momentană sau prin delegație permanentă, ca isprăvnicia cea veche de la noi, cînd ispravnicul n'avea rosturi administrative teritoriale.

În Statul merovingian funcțiuni de felul acesta au fost încredințate, natural, singurului dregător, civil și militar în același timp, pe care-l cunoștea vechea viață germanică, conții și ducii. Aceștia aveau chemări foarte întinse și foarte puțin deslușite, în care se puteau amesteca neconținut pentru a transforma sau măcar opri în loc regalitatea însăși. Unde se așeza un duce ori un conte? Aceasta atîrna după teritorii, după amintiri și nevoi locale: în acea lume germanică niciun lucru nu era definit fără putință de a-l schimba.

Cînd a venit Carol-cel Mare, el și-a dat sama de următorul lucru: că acești oameni cari vin din trecut aduc ceva dintr'un timp anterior monarhiei absolute, după datina romană, și că ei încep să aibă o evoluție contra intereselor acestei monarhii. Și iată de ce: conții sau ducii aceștia, și mult mai adese ori, firește, conții decît ducii, au văzut foarte răpede că importanța lor ade-vărată nu poate sta în funcții, ci că ea poate să steie în averi, și anume în acea formă de averi care e *pămîntul*. Pe de altă parte, ei au mai înțeles ceva: că însemnătatea lor în afară de această stăpînire de pămînt poate fi, nu în certificatul de bune servicii pe care li l-ar fi dat Suveranul, ci că nu poate să steie decît în *elementul uman* care ajunge să atîrne de dînșii personal, după vechea datină germanică.

Cum căutau ei să capete pământ? O mulțime de oameni fugiau, o mulțime erau pedepsiți pentru vre-o vină politică: erau deci atâtea puțințe deschise noului proprietar de pământ.

S'ar zice că atunci pământului era bogăția și că prin urmare într'acolo trebuia să se îndrepte luarea aminte și lăcomia dregătorului doritor să-și asigure o situație materială.

În privința aceasta însă ar fi câteva reflexiuni de făcut. Întăiu nu se poate zice că în acest timp bogăția mobilă n'avea oarecare rost. Se făcea foarte mult comerț, legăturile cu Orientul n'au fost întrerupte niciodată în Statul carolingian; o dovedesc și multe din stofele care s'au găsit prin morminte: mătășurile, brocardele foarte frumoase, cu lei, cu flori, cu frunze de caracter particular, și care vin din Bizanț. Erau colonii întregi de Evrei, de Sirieni chiar prin orașele Galiei. Putea să fie cineva bogat și fără pământ, deși bogăția pământului era socotită ca mai nobilă decît celelalte. Pe de altă parte Germanul, care nu venise în calitate de proprietar de pământ, care abia apucase să ajungă proprietar individual, nu putea să aibă față de acel pământ sentimentul pe care-l avea vechiul locuitor gal. Dar mi se pare că partea cea mai însemnată a înțelegerii cerute se poate căpăta altfel: dacă se ține samă de faptul că aceiași concepție pe care regele însuși o avea față de Stat o avea față de oricare parte a teritoriului Statului și agentul în subordine care era contele sau ducele. El trebuia să-și zică: am cucerit ceva, care e prada meritului meu, a valorii mele; importanța mea va fi determinată de partea pe care o pot avea în această pradă. Este și un element psihologic barbar, care nu trebuie neglijat.

Dregătorii aceștia ajungeau astfel să fie proprietari de pământ în domeniul însuși al autorității lor de administratori în numele regelui. Dar, odată ce omul avea pământ într'un anumit loc, el era legat de locul acela. Pe de de altă parte, el vedea neconținut și altceva: vedea vechea familie galo-romană, în legătură cu bătrînele tradiții, cu importanța ei locală. N'are cineva decît să cerceteze, nu

numai Galia, dar și, mai ales, Italia, Roma de pe vremea Papilor, în secolul al VII-lea și mai ales al VIII-lea până la al X-lea, pentru ca să vadă ce mare importanță păstrau în orașele acestea antice familiile cele mari. Roma, — o spunem în treacăt — în momentul criselor papalității a fost dominată cu desăvârșire de elementele istorice și de aceea a trebuit ca Papa să ceară sprijinul Carolingienilor pentru ca să se desfacă de această strivitoare tutelă a familiilor „senatoriale“, aristocratice. Se știe că și Galia era foarte bogată în ce privește astfel de familii senatoriale. Clerul, o mare parte din represintanții cei mai însemnați ai lui se desfăceau din asemenea familii cu străvechi rădăcini. Nume cunoscute din generație în generație, oameni iubiți de toată lumea, având nesfârșite legături, nu numai datorită funcției lor, dar și importanței sociale, — legături bănești, economice și, în același timp, și legături morale, deprinsă fiind lumea să considere autoritatea morală a cutării familii și să i se adreseze în nevoie. Erau și vechi partide, cu funcțiuni care continuau.

Și deci contele, care ajungea să aibă pământuri întinse, în legătură cu aceste domenii, izbutia să aibă relații nouă, determinate de aceste legături teritoriale. El, care vedea, pe de altă parte, ce înseamnă în societatea galoromană — pe care căuta s'o imite pentru că în fundul sufletului o admira, chiar când căuta să o înlocuiască — importanța aceasta locală, căuta, în chip firesc, să transforme și situația lui de funcționar potrivit cu situația lui nouă ca proprietar de domenii. Și, de oarece ce domeniul era al lui și-l lăsa copiilor lui, pe cari i creștea pentru dînsul, ce era mai natural decît să dorească același lucru, cu privire la funcțiunea lui? Cu atîta mai mult, cu cît, dacă i se lua funcția, situația lui ca proprietar de pământ scădea.

Tendința funcționarului, deci, era să rămîie neapărat acolo în calitatea lui de funcționar. Și, de alminterea, în starea de civilizație a oamenilor din secolul al IX-lea și era foarte greu omului să osebească deosebitele rosturi pe care le avea.

Cererea aceasta de a se moșteni funcțiunile se mani-

festă astfel și instinctiv. Dar regelui carolingian, care nu era degeneratul, paralisatul, imobilisatul rege merovingian, ci o forță activă, îndreptată către cuceriri, hrănită de mari ambițiuni, înălțată prin chiar aceste ambițiuni, nu-i convenia de loc acest fapt, și el încearcă o revoluție: aceia de a lăsa pe conți și pe duci unde sînt și de a introduce un fel de inspectori extraordinari, cari se chemau „missi dominici”: *dominus* era împăratul, iar *missus*, trimisul împărătesc, delegatul, „ispravnicul” domniei. Acești „missi dominici” nu erau nici ei bine definiți în ce privește atribuțiile lor. Aveau de sigur sarcina să vadă ce se petrece într-o provincie, să cerceteze primejdia care vine de la anume dușmani, dar, în același timp, pe lângă casa împăratului, să facă socoteli din acelea pe care în timpul nostru le fac numai vechilii de moșie. De alminteri și Capitularele — legile lui Carol-cel-Mare, numite astfel pentru că erau împărțite pe capitole, precum Capitulațiile pe care le-au încheiat puterile Apusului cu Poarta erau numite tot după această împărțire; la noi se zicea, odată: ponturi — au și un caracter domenal privat și un caracter politic public.

Acești „missi dominici”, trebuie să se recunoască, n’au putut dăinui. E o încercare pentru care se glorifică foarte mult Carol-cel-Mare, dar care, făcută în pripă, n’a reușit să dea roadele ce se așteptau de la dînsa, între altele și pentru că acești agenți nu puteau fi aleși decît tot în lumea acelora cari trebuiau să fie inspectați, controlați: cîte un conte, cîte un cleric, și pe vremea aceasta lumea clericilor și a couților se confundase cu desăvîrșire; din aceleași familii, în deosebite grade de înrudire, de prietenie sau de interese comune, se găseau și unii și alții. Așa încît Carolingienii, neputîndu se servi de vechii funcționari, n’au fost în stare să creeze funcționari noi, fiindcă elementele lipsiau cu desăvîrșire. Barbarii nu se civilisaseră atîta cît să se poată crea cu ei o nouă ordine romană; aceia cari fuseseră în legături cu ordinea romană scăzuseră așa de mult în ce privește cunoștințele și capacitatea lor administrativă, încît se confundau cu barbarii. Atunci iată că și fără vestitele Capitulare, care nu recu-

nosc ereditatea în funcțiuni, se ajunge, prin însăși dezvoltarea lucrurilor, la această situație.

Vom adăugi un lucru. Și populația, de sigur, voiă așa. Se deprindea cu omul: foarte mulți conți nici nu erau de origine germanică, sau erau odraslele unei mame ce aparținea vechilor familii locale. Schimbările dese puteau avea efecte și mai rele decât cea mai apăsătoare permanentă. Marele proprietar, iubit adesea, era apoi mai indicat decât oricine pentru a conduce administrația în Ținutul pe care-l cunoștea așa de bine.

Pe de altă parte, Biserica, al cărei rol era așa de mare în Stat pe vremea aceea, Statul însuși nefiind decât cealaltă față a Bisericii, care însemna societatea, tovărășia tutuor credincioșilor, — și partea socotită ca inferioară în tovărășie era Imperiul, pe când partea cea mai veche, cea de căpetenie, era Biserica —, Biserica, zic, avea o mulțime de pământ. Pământul acesta îl căpătase în deosebite împrejurări; unele părți fusese cumpărate, altele dăruite. Pe urmă oamenii făceau păcate, și pentru ispășirea lor ei căutau să încheie tot felul de convențiuni cu Dumnezeu: un păcat mare, o biserică mare, un spital mare. Astfel și în Apus ca și în lumea bizantină bisericile au făcut averi imense prin astfel de donații.

De și nu s'au impus aici măsuri ca ale Împăraților iconoclaști în Apus domeniile Bisericii erau foarte întinse și creșteau necontentit: se părea nepios ca Statul să-și trimeată funcționarii pe pământul episcopului sau pe pământul egumenului. De alminteri, așa era și la noi: toate daniile pe vremea lui Mircea cel Bătrîn, pe vremea lui Alexandru cel Bun prevăd că satele care sînt ale Vlădiciei, ale starețului, să nu sufere niciun amestec din partea Domniei, să nu aibă nici sarcini față de Domnie, și nici judecata oamenilor de pe acele pământuri să nu se facă de oamenii Domniei, nici gloaba să nu se ia pentru Domnie, ci toate să fie numai pentru sfînta biserică, pentru sfîntul lăcaș de acolo. Prin urmare se crea ceea ce se numește Stat în Stat, cu deosebirea că acel Stat care se forma în Stat era anterior Statului însuși și mai presus de dînsul, merit fiind să dureze chiar dincolo de

marģenile Statului trecător, căci Biserica era eternă, de la Dumnezeu Aceasta se numia *imunitate*, și un teritoriu ajuns în mîna Bisericii devenia imun.

De la o bucată de vreme — cum am spus — societatea laică și cea clericală s'au tot amestecat în ce privește persoanele: un frate din aceiași familie era conte, altul stareș sau episcop; aceiași persoană putea să treacă din ordinea laică în ordinea bisericească. Așa fiind lucrurile, și fiindcă totuși oamenii se considerau ca făcînd parte împreună din Biserică, laicii s'au întrebat dacă imunitatea n'ar fi de dorit și pentru dînșii.

Să nu uităm aceia că, dregătorii lipsind, orice stăpînitor era bucuros a primi pe cei cari reieșiau din însăși dezvoltarea liberă a societății. Pentru a da un exemplu din altă parte: Turcii, cu Mohammed al II-lea, au cucerit Asia Mică și Peninsula Balcanică. În timpul nostru luarea în stăpînire a unui teritoriu înseamnă înlocuirea vechilor funcționari cu funcționari noi: cel puțin a persoanelor dacă nu a legilor, a așezămintelor, a întregii ordini politice. Turcii n'au făcut nimic din toate acestea. Cînd mai tîrziu Soliman a decretat legi, ele sînt imitate, întru cît nu atîrnau de Coran, după legile bizantine, și culegerea legislativă a lui Soliman, care avea înaintea ochilor pe Iustinian însuși, se chiamă Canun-namè, „culegere de canoane”. Și cuceritorii n'au fost îndemnați de loc să caute a distruge Biserica grecească, precum se crede; ei n'au pornit vre-o persecuție teribilă împotriva ierarhiei bizantine, ci au lăsat pe creștini în rosturile lor, adoptînd toate formele Bisericii pentru ca prin ea să stăpînească și fără nici-o cheltuială de oameni și fără nicio risipă de bani să îndeplinească rosturile Statului. Vlădicii au fost funcționari otomani din cele d'întăiu momente, făcîndu-și funcțiunea și în folosul lor, și în folosul Statului.

Exact același lucru a trebuit să se întîmple și dincoace. Prea ni închipuim, după ideile timpului nostru, pe Carolingieni simțînd primejdia așa cum putea s'o simtă un stăpînitor din timpurile noastre. La dînșii caracterul public prea era mult amestecat cu caracterul politic și lucrul de domeniu politic cu lucrul de domeniu privat.

Vorba e că la un moment dat au găsit această situație: pe orice bucată fărîmitată, desfăcută din ansamblul Statului carolingian, pe orice bucată din pămînt era același om care avea și pămîntul și care avea și autoritatea politică asupra acelui pămînt. De exemplu „prefectul“ era proprietar indirect, prin închinarea celorlalți, e al județului; „subprefectul“ era proprietar în ordine feudală al plășii lui; „primarul“ proprietar pe comuna lui, în sensul că toți oamenii cari erau acolo aveau anume părți de teritoriu din teritoriul care în cea mai mare parte era al lui iar cealaltă parte lui îi era închinată. Nu se putea autoritate fără proprietate și nici proprietate fără autoritate. Aceasta e baza evoluției mediu, iar, în ceea ce privește desfășurarea, piramidei, închinarea aceasta determina gradele. Cine a fost la început, acel de la care totul a pornit, din închinare în închinare e lă vîrf, iar ceilalți vin, încetul cu încetul, tot mai mult, până se ajunge la totalitatea teritoriului, care formează baza piramidei.

Pe lîngă cel ce are pămîntul la început și este suzeran, pe lîngă cel care vine cu pămîntul lui pe urmă de-l închină, și e vasal — cuvîntul *vassus*, de unde vine „vasal“, nu e germanic, ci galic —, erau și șerbii, țeranii neliberi, din deosebite categorii. Ei avuseră pămînt și-l vînduseră sau li se luase; ori veniseră de aiurea, fără pămînt, și li se dase în anume condiții. Unii atîrnau mai mult prin pămîntul lor, alții mai mult prin persoana lor, după împrejurările speciale în care veniseră în legătură, ori cu moșia, ori cu moșierul.

Această categorie socială datează, de altfel, încă din vremile romane. Alături de sclavi și de liberi, erau pe vechiul teritoriu imperial proprietari de pămînt sărăciți cari și vînduseră moșia; erau oameni cari recurgeau așa de des la marii proprietari, vecinii lor, încît deveniau prin obicei oamenii lor; erau coloni, și sistemul colonatului e foarte bine cunoscut pe așa-numitele „fundi“, pe moșiile cele întinse, „latifundiile“ ultimei epoci de stăpînire romană; erau, deci, oameni aduși de bună voie, cum a adus Ștefan-cel-Mare în Moldova sau, de la Mircea-cel-Bătrîn, Domnii din Muntenia. Căci toate formele acestea le-am

avut și noi ori din vechea ordine romană, ori supt influența noii ordini bizantine, ori prin desvoltarea firească a împrejurărilor. Sînt lucruri generale omenesti, nu speciale unei societăți și unei bucăți de pămînt.

Până acum, prin urmare, nu vedem altceva decît desvoltarea normală, cu un aport germanic apreciabil, dar nu hotărîtor, a unui lucru care se întîlnește în societatea veche galică, căci aceia a servit drept basă.

Să vedem acum ce s'a petrecut în partea saxonă a acestei Germanii până în secolul al XI-lea.

Încă înainte de Carol-cel-Mare, pe vremea Merovingienilor, în secolul al VII-lea, dar mai ales în vremea carolingiană s'a întreprins cucerirea Germaniei centrale și răsăritene, locuită de așa-numiții Saxoni, din cari, într'un sens, făceau parte și Nortmanii, cari, după ce Saxonii din interior au intrat în Imperiu, au rămas pe din afară și au fost numiți „oameni de Miazănoapte“.

Saxonii, deci, au fost atacați pentru a fi creștinați, civilizați, înglobați în Statul carolingian, în puterea dreptului imperial și prin înaintarea biruitoare a oștilor france.

Războiul acesta, care a ocupat cea mai mare parte din Domnia lui Carol-cel-Mare, s'a încheiat prin succesul definitiv al „cetelor“ france, care în primăvară porniau ca să mai supună o parte din ținuturile rămase dincolo de marginile „creștinătății“. Saxonii s'au botezat, au depus armele, au îngăduit să se așeze episcopi printre dînșii, să se întemeieze mănăstiri și să se înnalțe pentru apărarea lor de alți barbari, rămași necreștini, Slavi sau Turanieni, cetăți, *burguri* ale regelui carolingian, supt conducerea unui *burggraf*, sau pîrcălab

Multe din burgurile acestea există și astăzi, ca orașe importante germane: Magdeburg (cf. Brandenburg), Koburg, etc., pe cînd alte orașe, acestea în Germania interioară, s'au făcut la vaduri, precum se vede din desinența *furth* (Frankfurt etc.; tot așa la noi sînt localități numite în legătură cu „vad“, de pildă „Vădenii“).

Alte orașe - fiindcă acum vorbim de orașe — s'au întemeiat apoi unde era un sfînt vestit și lumea venia din

cînd în cînd să-i aducă daruri, la hramuri mai ales. Cu acel prilej se clădiau anume prăvălii și negustorii rămîneau, cum se întîmplă și astăzi în orașele balneare, unde prăvăliile se închid, odată stagiunea încheiată, dar unii negustori totuși rămîn, și în felul acesta se înjgheabă orașul nou. Alte orașe, încă mai târziu, s'au fundat din intenția de a se îmbogăți a unui proprietar de moșie, precum s'a făcut la noi în tîrguri, mai ales cele din Moldova, pe la 1830—40, Mihăileni, Berești, Panciu, etc., cu deosebire în partea dintre Siretiu și Prut. Dar despre acestea, mai târziu

Pentru a ne întoarce la Saxoni, dincolo de burgui, vechea lor viață se păstra neatinsă. Dacă Germanii așezați în Galia nu erau în stare să menție nivelul de civilizație pe care-l întîlniseră, de unde erau să a bă prisos pentru ca regiunile de esențială și îndărătnică barbarie să fie transformate de dinșii? Dacă America-de-Nord a putut să fie europenizată în veacul al XVII-lea și al XVIII-lea, aceasta înseamnă că în Anglia nu mai încăpea lumea; existau atîția cari, cum se zice, își luau lumea în cap, aducînd cu dinșii toată energia politică și toate calitățile morale ale unor oameni făcînd parte dintr'o mare civilizație; același lucru cu Burii așezați în Sudul Africei. Dar, dincoace, evident că oamenii rămîneau în satele lor primitive, cu totul deosebite de satele mediteraneene, de satele grecești și latine, și chiar de satele și cetățile Galilor; satele saxone erau în multe privinți asămănătoare cu satele de la noi, cu cele din Peninsula Balcanică, pe basă tracică, apoi cu satele slave din stepa rusească până departe în regiunile stepei, și ele întemeiate pe o basă pe care o putem numi a Tracilor vechi

O paralelă se presintă în Ardeal: regele unguresc întemeiază în părțile acestea ardelen „ultransilvane“ cetăți, el trimite Vlădici, așează în jurul acestora coloni veniți de aiurea sau populație locală supusă; toate acestea nu erau decît o imitație în mai mic a instituțiilor făcute între Saxoni de Carolingieni, precum Statul unguresc însuși nu nu era decît o copie, după modelul, mai apropiat, al Statului morav din Panonia, a Statului carolingian de pe vremuri, cu aceiași ocrotire a Bisericii romane. Dar din-

colo de aceste cetăți de aceste reședințe de episcopi, dincolo de Ținutul cedat Cavalerilor Teutoni, cum era regiunea Brașovului, se întindeau satele românești, așa cum trăiseră din vremurile cele mai vechi, de și din centrele militare și bisericești ale cuceririi și colonisării nu s'a putut exercita aici o influență așa de tare ca aceia exercitată în Germania din centrele corespunzătoare și satul românesc a dăinuit în formele lui bătrânești până în zilele noastre.

Dar, dacă Saxonii, neputînd primi de aiurea elemente superioare de civilizație, n'au fost în stare a da de la ei forme noi pentru evul mediu, aceasta e dovada cea mai vorbitoare despre neputința poporului german de a crea civilizație prin propriile sale însușiri.

Dincolo de jumătatea veacului al X-lea, pe la 960, Otto I-iu a întemeiat din nou o Împărăție cu toate că a Carolingienilor n'a dispărut pe deplin niciodată, ci trăia în forme modeste, mai mult italiene. Otto n'a găsit însă în Saxonii lui nici măcar atîta cît găsise odinioară Carol-cel-Mare în Statul franc moștenit de la Merovingieni, și aceasta pentru o rațiune foarte ușoară de înțeles: fiindcă vechea Împărăție a lui Carol avea la îndemînă tot ce i se lăsase civilizația galo-romană, pe cînd Otto, care nu mai avea Galia, căci aceasta ducea acum o existență deosebită a ei, dezvoltîndu-se în spre Franța din timpurile medievale, el, care avea numai ceva din Franconia renană și nu dispunea, altfel, decît, de elemente saxone, rurale, neînnaintate și incapabile de a înnainta, nu era de fapt stăpîn nici peste mulțimea aceasta, ci stăpînii erau acei duci de Lotaringia, de Bavaria, de Saxonia, de Suabia, cari nu făceau în secolul al X-lea, decît să continue vechea viață deosebită a semințiilor germane înnainte de mișcarea către Apus, înnainte de așezarea lor în provinciile Imperiului roman de Occident

V.

Inceputul așezămintelor anglo-normande.

Dacă Germania Împăraților din secolul al XI-lea, Germania saxonă, centrală, interioară, nu arată prin nimic că e în stare să desvolte principiile cele vechi ale vieții sale istorice, e interesant să se vadă cum s'au desvoltat aceleași principii pe alt teritoriu ocupat în regiunile de Vest, cu caracter insular, de aceeași Germani, în epoca migrațiilor. Trebuie să urmărim adevărat ce s'a petrecut cu aceste așezăminte străbune ale semințiilor germane în Britania Mare. Căci Anglia, în vremea aceea, era constituită numai din insula Britaniei Mari.

Să vedem aici lucrurile care vin din trecutul celtoroman, anglo-saxon sau, într'o formă mai deplină, anglo-saxon și danes, iar, pe de altă parte, ce s'a putut adăugi pe urmă, de la năvălirea lui Gulielm Cuceritorul, venit cu Normanzii lui din Franța la 1066 spre a fi victorios în lupta hotărâtoare de la Hastings, aducând distrugerea vechiului regat al Anglo-Saxonilor, pe care-l înlocui printr'un nou regat al cărui caracter se va cerceta, supt un rege care e, în același timp, duce al Normandiei.

Deocamdată, în ce privește lucrurile din trecut, care aparțin moștenirii germanice, am putea spune fără greșală că până la sfârșitul secolului al X-lea sau începutul secolului al XI-lea, chiar până în momentul năvălirii lui Gulielm, nu se observă niciun fel de desvoltare a elementului primitiv; ceea ce, pus în alăturare cu faptul, constatat și în lumea centrală germană, în lumea centrală

germană, în Saxonia, arată că așezarea primitivă germană nu se arăta capabilă de dezvoltare.

Încă odată, aceste așezăminte, indiferent de locul unde au fost strămutate și de popoarele aborigene venite în legătură cu ele, sînt sterpe în sine chiar. Foarte potrivite pentru vremurile mai vechi, pentru societățile de alcătuire slabă și de viață economică, socială și culturală foarte restrînsă, ele nu pot evolua în condiții superioare de existență. Într'adevăr nimic nu arată schimbare, nici în ce privește rolul pe care, pe lîngă regalitate, îl joacă acea adunare, care, am spus, nu era propriu-zis populară, pentru că participau la dînsa numai fruntașii laici și ecleziastici ai țerii, care este witenagemotul. Lucrul e cu atît mai interesant și concluziile care se pot sprijini pe dînsule cu atît mai temeinice, cu cît la fondul anglo-saxon, care la început n'a fost din cale afară de bogat, nu mai bogat, în orice cas, decît fondul etnic franc în Galia, s'au adaus și alte elemente, iar de la un timp s'au alipit aceluiași fond german cele din urmă, foarte numeroase, care, așezîndu-se pe lîngă cele vechi, au contribuit în felul acesta să întărească rostul germanic al țerii. E vorba de așa-numiții Danesi sau Dani, cari veniau din Danemarca și din Norvegia, foarte puțini din Suedia. Lupta împotriva lor ține foarte multă vreme, decenii întregi — Danesii sînt întăiu răs-pinși de trupele regilor anglo-saxoni, dar pe urmă, Anglo-Saxonii fiind puțini, ei se ușează în aceste lupte necontentite, și se cîștigă teren de către năvălitori, pînă ce în cele din urmă aceștia izbutesc să alcătuiască în Britania Mare un lagăr permanent.

Această așezare a Danesilor în mijlocul societății anglo-saxone corespunde foarte bine cu așezările primitive ale Francilor în Galia. Stăteau în cetățile lor, *boroughs*, de unde porniau din cînd în cînd la prădăciuni, ajungînd să fie ne-suferiți de toată lumea: se organizează deci o vastă conspirație împotriva lor și, atunci, la anul 1002, Danesii sînt măcelăriți, războinicii ca și femeile pe care le aduseseră cu dînșii și copiii cari erau în tovărășie. Atunci numai șeful Danesilor, Svein, Suenon în latinește, este proclamat rege, și nu în alt sens decît în acela în care

era pentru războinicii lui. Înainte oastea numia rege pe cel care stătea în fruntea cetelor năvălitoare; după 1002, proclamarea lui Svein ca rege are caracterul că el își atribuie rosturile unui rege al întregului teritoriu și al întregii lumi barbare de pe dinsul. Nu mai e de acum înainte regele Danesilor, ci singur rege în marginile pămintului pe care l-a ocupat și e în stare să-l apere împotriva oricui.

Ceia ce nu însemna că această așezare a Danesilor, cu regele lor în frunte, nu va suferi schimbări. Schimbări se întâmplă și după aceea; Anglo-Saxonii nu sînt încă așa de umiliți și zdrobiți, încît să nu poată reveni la o situație mai bună. Și, prin urmare, alături de regele năvălitorilor, alături de regele barbarilor celor proaspeți, păgîni, regele Anglo-Saxonilor, — de multă vreme supt influența Romei, căci Papa Grigorie I-iu trimisese misionari, și anume pe Sf Augustin, ca să-i aducă la credința creștină —, era regele creștinilor. Pe de o parte era Suenon cu Normanzii, *Nordleute*, pe de altă parte era Ethelred, care se cobora din vestitul rege Alfred, dătătorul de cultură și moralizatorul Anglo-Saxonilor. După moartea lui Ethelred, soția lui, Ema, care era Normandă, iea pe Canut, urmașul lui Suenon. În momentul cînd Canut Danesul izbutește să izgonească pe moștenitorul lui Ethelred, pe fiii Emei cu regele anglo-saxon, cînd Eduard și Alfred, acești moștenitori ai regalității anglo-saxone, trec pe continent, unde vor rămînea multă vreme, adopșiți la Normanzi, în momentul cînd același Canut, ca usurpator, dar cu aclamația ostașilor săi și cu recunoașterea tacită a populației supuse, iea singur coroana, se poate zice că Anglia capătă o înfățișare cu totul deosebită de aceea pe care o avuse până atunci. Ea iese oarecum din marginile chemării ei, — și momentul este într'adevăr foarte important în desvoltarea întregului ev mediu.

Dar faptul că acest moment, adus de împrejurări speciale, e trecător, arată iarăși stîrpiciumea politică a Germanilor în evul mediu.

În adevăr, Canut are în mîna lui, în același timp, și Suedia, și Norvegia, și Danemarca, și această Anglie, pe care Suenon a cucerit-o după măcelul de la 1002.

Acest Stat se poate numi *Statul cel mare nortman*. Nortmanii, cari foarte multă vreme se manifestaseră numai ca element distrugător de civilizație, dar introducător de energie în puțina organizație pe care evul mediu o putuse realiza supt Carolingieni, Nortmanii aceștia alcătuiesc de-odată o formă politică ce poate pe dreptate să fie numită, deși lipsia orice consacrare din partea Papei, un Imperiu.

Avem, prin urmare, la începutul secolului al XI-lea și Imperiul nortmanic. Dacă, pe lângă calitățile de energie, vitejie, loialitate și cavalerism, până la oarecare punct, ar fi existat la Nortmani și capacitate politică, Imperiul acesta putea îndeplini lucruri foarte mari. În față cu cel carolingian, întemeiat de Franți, consacrat de Papa, întărit prin autoritatea umană, cu totul superioară, a talentelor, a geniului militar și politic al lui Carol-cel-Mare, dar decăzut din ce în ce mai mult, se ivește Imperiul cellalt.

Am văzut cum Statul carolingian a fost sfărîmat în bucăți tocmai prin năvălirea Nortmanilor: aceștia au acum toată puțința de a întemeia un Stat al lor. Dar Imperiul franc, sprijinit pe Germani, trăgînd atîta vlagă din tradițiile primitive germane, a primit cultura romană și, în același timp, tot ceia ce putea da Biserica creștină. Un Stat german care primește, prin urmare, tot ceia ce populația romanică poate să deie în toate privințile, un Stat german care recunoaște, dorește și îndeplinește Imperiul în sens roman, unul care, întrînd în contact cu Biserica, primește o misiune de cruciată împotriva păgînilor, un astfel de Stat poate să dureze un veac, cum a durat Imperiul carolingian până la Carol-cel-Gros și, chiar după ce dispăre, el lasă atîtea elemente care vor fi încorporate în conștiința politică a evului mediu, unele din ele continuînd până în epoca noastră. Astfel îndată ce intră ca apert romanismul și elementul bisericesc trecut prin filiera romanică, poate fi coesiune, poate fi statornicie și se poate păstra, chiar după dărîmarea formei politice, ceva care să folosească, constructiv, în viitor. Cînd însă un lucru se întemeiază, ca Statul lui Canut, numai pe ce puteau da Germanii, numai pe ce oferia puterea lor militară și ce se găsia

ca element moral în tradițiile lor, se vede, — și se va vedea îndată și mai bine —, cât de laxă și trecătoare este o astfel de formație. Carol-cel-Mare a creat pe acei „missi dominici“ despre cari am vorbit, a întemeiat „școala palatului“, a contribuit prin educație să creeze o conștiință nouă în oamenii generațiilor următoare; el a căutat, cât de cât, să schimbe în sens teritorial caracterul vechilor conți și duci pe cari-i moștenise de la Merovingieni și de la înaintașii lui, maiordomii carolingieni; în ce privește pe Canut însă, nu putem constata nimic din toate acestea. Un om foarte drept, foarte bisericos, putându-se hotărî, la un anume moment, să dea spectacolul de a veni pe țermul Mării și de a porunci valurilor să se retragă pentru ca să spună celor adunați: iată, eu care am patru regate, ce puțin însemnez față de puterea lui Dumnezeu, care singur trimite valurile și poate să le retragă în clipa când înțelepciunea și ordinea creată de dînsul o hotărăște. Canut a putut să se ducă la Roma, să dea asigurări de credință, să se închine la pragul Apostolilor, să recunoască în unele privinți autoritatea Papei, să-i asigure anumite venituri. Toate acestea sînt lucruri care pot fi date de sufletul religios și drept al marelui rege nordic, dar influența lui se oprește aici. Deși a străbătut Galia, în drumul său către Roma, deși a stat, acolo, la Roma, deși, acasă la dînsul și cu cultura lui, a întîlnit atîtea lucruri de care se putea folosi pentru a întemeia un Stat pe alte baze, el nu face nimic. Nicio operă legislativă nu e legată de dînsul. Cînd s'au gîndit locuitorii Britaniei Mari la creatorii în ordinea politică și socială, totdeauna a fost vorba de regele Alfred; cînd s'au gîndit la legi, totdeauna au invocat pe Eduard Mărturisitorul, urmașul lui Canut, — ambii numai din Anglia și din vechea descendență anglo-saxonă, după ce Statul acesta nortman se dovedise că nu poate să existe.

Prin urmare această așa de puternică organizație nortmană, danesă, septentrională, scandinavă, venită la un moment așa de fericit al dezvoltării relațiilor militare și politice din evul mediu, nu oferă decît un interes personal; parcă e o pagină de legendă germană, un cîntec smuls

dintr'o veche epopeie nordică. În orice cas, Canut n'a cuprins într'insul nimic din vechea conștiință a Angliei, a țerii care de la o bucată de vreme ajunsese a se numi Anglia; el n'a putut să pregătească nimic din viața viitoare a locuitorilor de origine deosebită, mai mult sau mai puțin amestecată, cari se găseau în hotarele acestei Anglii. Este un simplu accident, foarte impunător, foarte solemn din istoria evului mediu, dar nu un punct de plecare pentru o dezvoltare istorică nouă.

Era lucru firesc ca el, Canut, să-și împartă moștenirea între fiii săi, așa cum făcuseră și stăpînitorii Francilor, la împărțirea Imperiului, încă din ultimii ani ai stăpînirii lui Carol cel-Mare, cîțiva ani abia după încoronarea acestuia la Roma: un obicei, oricît de desastros supt raportul politic, de care niciun rege german nu putea să scape. Nu putuseră să scape Carolingienii după trei secole de așezare a Francilor în Galia, cu atît mai puțin regele nortman, care avea numai cîteva decenii de dănuire a poporului său în marginile Britaniei Mari. Totuși ar fi fost cu putință, între acești fii cari-i împărțiseră moștenirea, oarecare legături de conștiință comună, măcar ca acea conștiință care a dăinuit între elementele răzlețe carolingiene și care a făcut ca acest Stat carolingian să poată dură dincolo de mijloacele sale, să se poată perpetua ca amintire, ca un simț moral al nevoii de unitate până la sfîrșitul evului mediu. Cu urmașii lui Canut lucrurile nu s'au întîmplat așa: fiecare dintr'înșii a luat o parte a țerii: unul a luat Norvegia; Hardcanut Danemarca; Harold a căpătat Anglia, pentru ca, pe urmă, după moartea lui Harold, să ajungă în stăpînirea lui Eduard Confesorul, care nu e decît fiul lui Ethelred și al Emei, refugiat pe continent, unde trăise foarte intensiv din viața normandă.

De la suirea pe tron a lui Eduard Confesorul (1042—1066), până cînd Statul cade în puterea lui Gulielm Cuceritorul, nu era nici timpul, nu erau nici împrejurările pentru ca aceia ce nu putuseră face Anglo-Saxonii, cînd erau în deplinătatea puterii lor, ceia ce nu se putuse adăugi

de Danesi, cînd aveau toată conștiința triumfului și toată patima năvălitorului, să se poată face acum.

Din fondul primitiv german a rămas, pe lângă regalitate, pe lângă instituția witenagemotului, apărînd în momente de crisă și pe care regele putea să-l convoace sau nu, putea să-l asculte sau nu, și care avea mai mult un rol la recunoașterea regilor noi, ca în principatele noastre, — căci o ordine de succesiune la Anglo-Saxoni nu exista — împărțirea teritoriului în comitate, acele *shires*, care aveau în fruntea lor conți, *earls*, la cari s'au adaus de la o bucată de vreme alții, cari aveau mai mult caracter dregătoresc, pe cînd cei d'întăiu represintau mai ales demnitatea, așa numiții *șerifi*, cu atribuții judiciare și polițienești. Și în ce privește vechea ordine judiciară a Germanilor, putem zice că ea se păstrează întreagă, cu prețul răscumpărării, *wehrgeld*, cu obiceiul „jurătorilor“, ca la noi, cari nu erau martori ca să dovedească faptul întîmplat, ci ca să ateste că partea susținută de ei este de bună credință. Tot așa s'a păstrat și obiceiul „încercărilor“, care la noi n'a existat; în afară de instituția duelului, rămasă până foarte tîrziu în evul mediu, și pe care poesia populară pare a o arăta că în unele împrejurări am primit-o și noi, era încercarea cu confundarea minii în apa clocotită sau apucarea unui grătar de fier înroșit, — *ordeal* sau „ordaliile“.

Dar, cu privire la clasele sociale nimic în secolul al XI-lea nu arată un progres asupra condițiilor primitive: erau nobili, în fruntea cărora stăteau conții — aici duci nu existau, pentru că ducii se transformaseră în regii eptarhieii; supt acești fruntași ai lumii libere — fiindcă mai era și clasa clienților —, supt așa-numiții *thani*, era și o populație liberă, cu pămînt puțin, și era și o populație neliberă, căreia i se da pămînt în exploatare. „Germania“ lui Tacit, păstrată după trecere de atîtea secole, fără niciun fel de schimbare, deci fără putință de desvoltare, și la Germanii așezați în Britania Mare.

Acum, în tot acest timp în care fondul german nu poate să producă o înflorire nouă, Anglo-Saxonii amestecați cu Danesii au suferit influențe de pe continent,

care nu erau germane sau, de și erau germane, fuseseră transformate supt presiunea populației celto-romane din Galia, care, astfel, și față de Anglia joacă, în felul acesta indirect, un rol foarte important.

Iată o serie de acte politice sau de legături de familie care arată înrîurirea continentală ce s'a exercitat încă din veacul al VIII-lea asupra Anglo-Saxonilor.

În seria regilor păgîni ai eptarhiei anglo-saxone, este unul care presintă o fisionomie particulară prin ferocitatea lui extraordinară, regele Offa din Mercia, cu care vecinii regi creștini au avut foarte multe lupte. Offa a avut o fată, Eadburga, măritată cu un rege vecin. Această Eadburgă trece însă în Franța și Italia.

Puțină vreme după aceasta, Ethelwulf, rege anglo-saxon de Wessex, ia în căsătorie pe Iudita, fiica regelui franc pentru Galia, Carol, și însemnătatea acestei legături de familie a fost așa de mult prețuită, încît după moartea lui Ethelwulf ea a luat în căsătorie și pe urmașul acestuia, Ethelbald, căutîndu-se, deci, a se păstra acest prețios element de autoritate care era înrudirea cu Carolingienii; Iudita s'a mai măritat, de altfel, și a treia oară, luînd pe un conte de Flandra, ceia ce arată că, deși strămutată în regatul engles, deși soție a doi regi pe rînd, cu toate acestea firea ei rămăsese cea de acasă.

Cine cercetează de aproape acest regat de Wessex el însuși, va vedea, de altfel, că alcătuirea lui, întru cît întrece vechile regate ale eptarhiei, e determinată de imitația Statului franc. Egbert, care asigură regatului de Wessex, nu numai hegemonia, dar putința de a confunda în el celelalte regate, petrecuse la Carol-cel-Mare nu mai puțin de paisprezece ani, ceia ce însemna că, întors în Statele sale, va aplica sistemul politic pe care-l cunoscuse la Curtea lui Carol. Putem asemăna pe Egbert cu Teodoric, care, în tinereță, fără îndoială, nu se deosebia de ceilalți fii de nobili sîu regi ostrogoți, dar prin faptul că stătuse la Constantinopol multă vreme, în mijlocul celor mai bune familii bizantine, se transformase în sens roman și, mai tîrziu, cînd a ajuns în Italia și a întemeiat o stăpînire, a reprodus instinctuile superi-

oare știute de el. Nu cunoaștem stăpînirea lui Egbert în Anglia cum o cunoaștem pe a lui Teodoric în Italia, dar avem tot dreptul să presupunem că regele de Wessex, om foarte capabil, foarte receptiv pentru cultură, nu a domnit în Anglia fără să aducă o mare parte din ceia ce Carol-cel-Mare adăugise la capitalul regalității germanice.

Așa încît regatul de Wessex, ca și toată Anglia, avea basa romană, care venia de la cetatea romană de odinioară, de la influența Imperiului roman și de la autoritatea Sfintului Scaun, dar, pe de altă parte, el precedea politicește din Imperiul roman creștin al lui Carol; și între urmașii lui n'a fost unul care să nu caute să strîngă mai mult legăturile cu Franța. Adăugim că între mănăstirile din Galia și între mănăstirile din Anglia și Irlanda legăturile erau de fiecare clipă. Într'un timp cînd misionarii din lumea anglo-saxonă, ca și cei din Irlanda, veniau pe continent să predice Frisonilor, Saxonilor, cîte una dintre principesele anglo-saxone se refugia, în nenorocire sau în suferință, prin mănăstirile de femei, vestite, ale Francilor din vremea carolingiană.

Și Alfred, care după Egbert este fără îndoială personalitatea cea mai importantă dintre regii anglo-saxoni, guverna după Biblie, pe de o parte, și, pe de altă parte, după amintirile lui Carol-cel-Mare, incontestabil. Dorința lui, în acel secol al IX-lea în care a trăit, era să reproducă pe cît mai exact și cu o mai mare strălucire ceia ce exista pe continent în Statul carolingian. Și poate chiar că formațiunea comitatelor, stabilirea earlilor, a conților, cu atribuțiile pe care le-am arătat înaintea, poate că deosebirea care se face între situația acestor „earls“ administrativi și a șerifilor, mai mult judecători, că despărțirea ordinii civile de ordinea militară, nu veniau din desvoltarea normală a fondului german, ci din instituțiile care se stabiliseră în regatul franc și în Imperiul carolingian de Carol-cel-Mare și de urmașii lui. Cu această deosebire foarte importantă, și care explică multe lucruri, că și Carol-cel-Mare și urmașii lui ar fi vrut să facă acasă la dînșii o mulțime de lucruri, dar n'au putut, pentru că pe teritoriul lor întins existau duci, existau conți, în stare

să stea în fața regalității și a Împăraților, fiind ținuturi care se bucurau tradițional de oarecare autonomie, pe cînd în lumea, mult mai restrînsă, a Anglo-Saxonilor, astfel de piedeci nu puteau sta în calea regalității. Și apoi Statul carolingian era neconținut în războiu cu păgînii, cu Saxonii, cu barbarii cari stăteau la Răsăritul Saxonilor, în Panonia, și regele-Împărat avea nevoie de a-și chema armata în fiecare an pentru expediții, pe cînd regele anglo-saxon n'avea nevoie de oștire împotriva nimănui: Irlanda nu se gîndia s'o cucerească, iar Scoția trăia o viață patriarhală asemenea aceleia a Domniilor noastre din veacul al XIV-lea

Regele putea face, deci, mult mai mult față de oameni de cari n'avea nevoie decît Carolingienii față de luptători necesari în fiecare moment. Pe lîngă faptul că regele carolingian sau Împăratul nu se găsește pretutindeni într'un teritoriu care ar fi fost cucerit imediat, dispărînd toate urmele trecutului, pe cînd regele anglo-saxon se găsește într'un teritoriu recucerit asupra Danesilor, că, prin urmare, în astfel de condițiuni se poate impune puterea centrală mult mai ușor decît într'o lume cu vechi tradiții, care se cer respectate, Eduard Confesorul, regele legiuitor, are un caracter vădit normand în sensul pe care cuvîntul „normand“ poate să-l aibă în Franța de Nord

Și iată, anume în ce sens. La începutul secolului al X-lea, regele Angliei, ducele normand Rollo, Rudolf sau Rou, cum a fost cîntat în limba romanică, în „le Roman du Rou“, întră'n legături cu Carol Simplul, un Carolingian, rege al Franciei, și consimte să nu mai prade dacă i se dă un teritoriu de locuință, transformîndu și lagărul în element de colonizare. Teritoriul i s'a acordat, prin tratatul încheiat în localitatea care astăzi se zice Sainte-Claire-sur-Epte. Ducele normand se așează pe pămînt galic, în regiunea care și astăzi poartă numele de Normandia, împreună cu toți războinicii lui. Acești războinici se pot recunoaște în populația normandă de astăzi, cu totul deosebită de populația francesă din alte ținuturi: oameni înalți, voinici foarte mulți, blonzi-roșcovani, avînd o pre-

dilecție specială pentru livezi, mai mult docît pentru agricultură, căci Normandia este patria cidrului Normanzii aceștia, foarte energici, destul de egoiști, extraordinar de îndărătnici, avînd ceva din psihologia răzeșilor moldoveni, în stare să se judece timp de mai multe generații pentru o bucată de pămînt, ei cari au dat din secol în secol cel mai mare număr de oameni de legi, de advocați și jurisconsulți, de represintanți sau adăugitori ai dreptului frances, aduc nota lor distinctă în toată desvoltarea evului mediu.

Eduard Confesorul petrecuse între Normanzi nu mai puțin de douăzeci și șapte de ani; de copil mic trecuse canalul și se așezase în Franța; cînd s'a întors, era om de oarecare vîrstă și incapabil să judece lucrurile politice altfel de cum le învățase între Normanzi. De aceea el este marele legislator al Angliei.

Pe vremea lui, influența normandă, pe care o adusese Ema, se întărește din ce în ce mai mult prin legăturile de familie de care avuse nevoie în pribegie până în ceasul cînd a putut să-și capete moștenirea. Că Eduard era mai mult Normand decît Anglo-Saxon, o dovedește atitudinea populației rămase anglo-saxonă față de dînsul. Ea începu de la o bucată de vreme să fie nemulțumită de cineva care guverna altfel de cum cerea tradiția națională și datina locală. Același lucru ca și opoziția ce se observă la noi în desvoltarea istoriei naționale față de Domnii cari aduceau prea multe norme bizantine sau de aristocrație feudală, din Ungaria sau Polonia: mulțimea cerea să se respecte obiceiurile strămoșești, și se putea ajunge chiar la răscoala țerii împotriva aceluia care căta să introducă inovații.

Opoziția anglo-saxonă se înfățișează în persoana lui Godwin, care, deși înrudit cu familia domnitoare printr'o fată a lui, soția lui Eduard, se ridică, cu toată hotărîrea, împotriva Normanzilor tutori ai Angliei și e susținut de o largă parte a populației. Cînd Eduard dispăre, Harold, fiul lui Godwin, ajunge rege.

Acum, Eduard jurase cîndva pe Evanghelie că la moartea lui va recomanda pe Gulielm ca rege al Angliei. Fapt este că acesta n'a considerat niciun singur moment pe

Harold ca rege legitim al Angliei, și, cînd ducele a debarcat, el s'a prezentat în calitate de stăpînitor legitim care vine să-și ia moștenirea împotriva celui care se furișase pe tron împotriva ordinii legale a succesiunii. Se poate întîmpla ca în succesul lui Gulielm, care n'a fost ușor, căci se înregistrează un moment de nesiguranță în rîndurile Normanzilor, Anglo Saxonii avînd o admirabilă infanterie, să fi contribuit și oarecare conștiință de legitimitate, cel puțin la cei inițiați în legăturile dintre Gulielm și Eduard și cari, prin urmare, vedeau dreptul la oastea străină și usurpația la oastea indigenă. În felul acesta, Gulielm Cuceritorul, biruind pe Harold la Hastings, într'o singură ciocnire, hotărî soarta întregului războiu.

Gulielm, ajungînd acum stăpîn Angliei, creă o stare de drept determinată de războiu. Tot pămîntul îl socoti ca al lui, sau cel puțin tot pămîntul care aparținuse oamenilor ce-i stătuseră în față, muriseră, fugiseră sau se ascuseseră, și prin urmare nu mai aveau drept la stăpînire.

În felul acesta se întemeiază pentru întăia oară în evul mediu o regalitate care poate să creadă că nu datorește nimic supușilor săi, care i are în mîna pe toți, împreună cu tot pămîntul. Și atunci Gulielm împarte, cum nu împărțiseră nici vechii regi năvălitori, tot teritoriul engles între acei cari-l ajutaseră a-l cuceri. Și-i împarte așa cum a vrut el, nu cum voiseră împrejurările pe vremea vechilor regi merovingieni, cari nu erau în stare să vie cu un plan bine fixat de acasă, după norme, am zice, de contabilitate. Atunci se scria, se judeca mai puțin, pe cînd acum, după obiceiul normand, Gulielm vine cu un plan întreg, cu sistemul lui desăvîrșit și aplică, normand, fără cea mai mică cruțare, fără cea mai mică îndoială sau milă, planul său față de supuși. I a trecut pe toți la catastif. Înseamnă în două volume, care s'au păstrat pînă acuma, pe toți acei cari pierduseră pămîntul și pe toți aceia dintre Normanzii lui cari căpătaseră acel pămînt fără stăpîn.

Toți aceștia atîrnau de rege, sînt „tenanți“ ai lui, cu deosebire că unii sînt „tenanți“ direcți ai regelui (*te-*

nants in chief), iar ceilalți, indirecti. Nu erau numai pentru pământuri întinse, dar și pentru cele mai restrinse, căci Normandul și-a fost făcut imediat socoteală negustorească: nu era bine să atîrne de dînsul prea mulți oameni mari fără oameni mici, și atunci a creat de la început un antagonism între oamenii mari și cei mici. Și omului mare nu i-a dat tot pământul într'un loc, ci i l-a dat împrăștiat, pentru ca să-i neutralizeze puterea.

În același timp regele și-a creat un domeniu imens, în care a clădit castele, a făcut păduri de vînătoare, pentru că, după vechi datine sălbatece, Normandul a rămas un iubitor fanatic al vînătorii. Ținuturi întregi au fost expropriate; distrugîndu-se case, sămănături, ca să se creeze asemenea *new forests*. Cine intra în „pădurea regelui“ era pedepsit în chipul cel mai crud: i se scoteau și ochii; o adevărată groază încunjura acel teren, ceia ce în unele împrejurări putea să aibă foloase militare.

Regele acesta aduce însă, alături de dreptul lui de cuceritor, și obiceiuri normande, și încă ceva: anume, cum era natural la cineva stăpîn pe un lagăr la început și care se consulta cu căpitani și ostași săi, datina consultării cavalerilor, clericilor și oamenilor liberi din jurul său. Acest obicei nu trebuie confundat cu vechea datină anglo-saxonă a witenagemotului, care avea și atribuții mai mari, dar și atribuții mai vagi, pe cînd cetalealtă avea atribuții mai mici, dar foarte bine definite, ca orice întîlnim la Normanzi, și atribuții permanente, fixîndu-se anume data și momentul adunării.

În aceasta însă trebuie să se găsească cea d'întăiu origine a Parlamentului engles, care pe urmă s'a adoptat de alte popoare.

VI.

Germania veacului al XI-lea oglindită în instituțiile sale.

Vom urmări acum dezvoltarea instituțiilor germane în legătură cu fondul germanic pe care aceste instituții l-au putut găsi în Germania centrală a Împăraților din Casa de Saxonia, cam de la 1000 înainte, în tot cuprinsul secolului al XI-lea, pentru a vedea ce se poate admite, din formele constituționale juridice ale acestei Germanii, că aparține fondului primitiv german și ce vine de la instituțiile romanice vechi, ca să se desfacă apoi ce se poate pune în socoteala evoluției proprii a acestei părți din societatea medievală.

Din viața Germaniei centrale, ca și din viața acelei părți vestice a așezărilor germanice care e Galia, devenită prin aceste așezări Franca, s'au arătat cele petrecute până'n vremea de decădere a Carolingienilor, până la acea depunere a lui Carol cel-Gros sau cel Gras (*Crassus*) în dieta de la Tribur, care înseamnă un moment însemnat în schimbarea formelor de viață ale epocii.

Să vedem acum viața ținuturilor desfăcute supt autoritatea unui singur stăpîn, fie și numai de formă.

Din felul obișnuit de a se înfățișa istoria universală capătă cineva o impresie care nu corespunde împrejurărilor. Dacă este un domeniu în care trebuie să se ție samă de nuanțe, este de sigur domeniul istoric. De câte ori e vorba de sufletul omenesc, tot ceia ce se găsește în ordinea materială nu e decît aducerea la îndeplinire a lucrurilor care se găsesc înainte de aceasta, ca putință,

în sufletul omenesc. Și în lucrurile acestea trebuie totdeauna să se observe, nu numai liniile drepte și luminile clare, ci și tot felul de linii șovăitoare, tremurate, și tot acel clar-obscur care nu se cade să fie numai în obiectul culturii, ci și în stilul ei, căci, altfel, impresia este brutal falsă.

Carolingienii *de fapt* au fost ei desființați din sufletul omenirii medievale în momentul depunerii lui Carol-cel-Gros? Fenomenele sufletești se produc cu foarte mare greutate și se înlătură iarăși cu foarte mare greutate. Formele slăbesc neconținut, dar substratul moral al acestor forme se păstrează foarte multă vreme, după ce formele nu mai au claritatea din trecut. Aceasta este mai adevărat în evul mediu decît în timpul nostru, căci noi ne am „formalisat“, ne-am deprins cu forme, ne-am lăsat stăpîniți de aceste forme mult mai tare ca oamenii de odinioară. Și am putea zice, în general, că viața oricărei societăți omenești aparține uneia din aceste trei faze de dezvoltare: ori celei de creațiune spontanee, ca în America de azi, ori celei de autoritate morală care derivă din creațiunea spontanee, ori fazei formelor, care e lungă, — dovadă civilizațiunea chineză.

Închizînd această explicație de caracter general, nu se poate admite că actul de la Tribur a însemnat sfîrșitul erei carolingiene, supt raportul influenței exercitate de spiritul lui Carol-cel-Mare asupra umanității medievale, și, deci, anume forme au trebuit să se mențină, șprijinindu-se pe autoritatea care nu dispăruse.

În adevărul lucrurilor, așa-numita depunere a lui Carol-cel-Gros nici nu înseamnă o depunere, ci numai o părăsire de serviciu. N'a fost măcar o desertiune, căci presupușii desertori nu și-au dat sama că îndeplinesc un act ilegal, imoral, legat de oarecare răspundere și care putea fi fatal și pentru dinșii; cei cari au părăsit pe Împărat au crezut că *sînt în drept* a face lucrul acesta. Legăturile deveniseră din ce în ce mai personale, și, atunci cînd calitatea persoanei nu corespondea așteptărilor puse într'însul, misiunii ce i-a fost încredințată, se putea declara că legăturile cu el au devenit imposibile, iar el ră-

mînea singur. Și Carol-cel-Gros a fost lăsat în așa grad singur, încît trebui să se hrănească din mîla, din tainul ce i se acorda: a resistat cîteva luni numai și a murit.

Cum se vede, nu e îndeplinirea unui act constituțional împotriva unei situații constituționale, ci numai determinarea unui act care e *individual* pentru toți cei ce l-au îndeplinit, în dauna unei stări de lucruri sprijinită și ea numai pe o acceptare individuală.

Dacă *aici* întîlnim lumea germanică, în acest incident dramatic din istoria universală, nu vom întîlni aceeași lume germană și cînd este vorba ca instituțiuni noi să se creeze. Asistăm numai la acest spectacol: că lumea germană deprinsă a trăi în anume forme romane, îndată ce aceste forme romane se găsesc într'un moment de crisă, le părăsește și se întoarce la sentimentele sale fundamentale. Dar întoarcerea la sentimentele fundamentale ale unei societăți nu înseamnă și crearea de condiții de viață nouă. Pasiunile primitive sînt în legătură cu interese primordiale care stăpînesc sufletul individual în anume momente, dar ele sînt întrerupătoare, nu creatoare; este un fond al sufletului care apare de-odată fără voie, dar care nu este determinant de situații nouă și durabile, fie în restrînsa viață individuală, fie în larga viață a unei societăți.

Îndată după acest moment de la Tribur, nu societatea națională, — pentru că, doar, conștiința națională pe vremea aceia nu exista; conștiința națională, care ni pare așa de firească astăzi, este foarte complicată, și atîtea lucruri trebuiau să se îndeplinească în ordinea materială ca și în ordinea morală pentru ca să se poată vorbi de o conștiință națională —, dar *o conștiință locală* a trebuit să se creeze, pe bazele legăturii individuale ca și pe ale unei necesități evidente, dar nu mai puțin pe baza amintirilor carolingiene, care nu se puteau desființa, și a mai vechilor amintiri romane, pe care s'a întemeiat și ordinea de lucruri carolingiană. Lumea ieșită dintr'o formă acum învechită n'a recăzut în hasard, deci în haos: ea a fost

silită să creeze și forme mai vaste decît legătura singură între indivizi.

Prin urmare nu se poate zice că s'a sărit de la ordinea carolingiană în *feudalitate*, pentru că *nici ordinea carolingiană n'a dispărut imediat, dar nici feudalitatea nu era gata să primească moștenirea ei; și, chiar cînd va fi gata, ea va trebui să fie încadrată în ceva mai mare ca dînsa*. Această *oportunitate permanentă* care este feudalitatea nu putea să existe de sine, cum niciodată o oportunitate nu poate exista de sine. Căci cea mai mare greșeală în politică este a crede în principiul pe care l'au proclamat mulți: că politica înseamnă urmărirea împrejurărilor de fiecare zi pentru a trage concluziile lor; nu: politica înseamnă urmărirea realităților potrivit unor anumite principii și ținînd samă de anumite stări sufletești. Dar realitatea nu trebuie observată în fiecare zi, pentru că atunci nu se înțelege nimic dintr'însa: această ar însemna a se ceti o carte în literele ei, un rînd azi și altul mîne: din cea mai sublimă carte de poezie sau din cea mai înaltă de filosofie n'am înțelege în felul acesta nimic. În dezvoltarea lucrurilor umane realitatea momentului nu e mai mult decît litera desfăcută, care n'are niciun înțeles. Iar cartea nu se poate fără legătura între aceste litere, pe care o dă permanența principiului, ce vine de la subiect, dar unește și explică obiectul, lipsit de lumină în sine.

După Tribur, îndată sau puțin mai tîrziu, s'au creat *regi*; s'a trecut, din nou la ordinea regală, la una *nouă*. Regii aceștia erau, firește, cu totul deosebiți de regii antichității și ai Orientului, ca și de regii barbari, de König-ii al căror nume înseamnă „cei ce pot“, „puternicii“.

Cei răsăriți în veacul al IX-lea își datoresc situația mai multor împrejurări. Începuse, către sfîrșitul Statului carolingian, să fie regi *numiți de Împărat*. Este un cas cînd Carol-cel-Pleşuv face pe un conte al Provenței, și cronica spune că o face cu un drept care fusese al vechilor Împărați. Este fără îndoială un moment interesant acela cînd Împăratul își atribuie calitatea de a crea regi. Alții erau *proclamați de mulțime*, alcătuită în rîndul întăiu

din frunțașii ordinii politice și bisericești. Alții în sfârșit, se făceau regi mai mult singuri, își atribuiau, de la ei, această calitate regală, pe care o anumită lume era gata să li-o recunoască.

Acum, în ce privește forma d'întăiu, ea este determinată de anumite concepțiuni ale Imperiului roman și nu înseamnă decît un fel de feudalitate încoronată. În ce privește forma a doua, fără îndoială că aici este ceva din vechiul suflet germanic care se manifestă în dreptul de alegere al poporului, după formula lui Tacit „reges ex nobilitate“.

Nici regele de cea d'întăiu categorie, nici cel de a doua și a treia n'aveau însă un caracter absolut legal, și nu li se deschidea nicio perspectivă de viitor, cum o dovedește desvoltarea însăși a împrejurărilor.

În Franța a fost foarte multă vreme luptă între acei cari represintau sîngele carolingian (Carol cel Simplu, Ludovic de peste Mare, Lotar, Ludovic al V-lea), pentru ca după seria aceasta de „legitimi“ să se așeze un Capetian, Hugo, pe tronul Franciei, la capătul unui ultim conflict între represintantul Casei carolingiene, Carol de Lotaringia, care a avut șanse într'un anume moment, și între acei cari represintau o situație locală și dispuneau de o organizație militară permanentă. E vorba de teritoriul care se află între rîurile ce curg în mijlocul Franciei, „Île de France“, „Ducatul de Franța“, cum i se zicea, în fruntea căruia a stat familia care, în rivalitate cu aceia, înrudită, din Burgundia, de la o bucată de vreme a izbutit să se impuie. Între altele și fiindcă Sudul frances, Provența, Burgundia de dincolo de Jura, au fost atrase în spre Italia, căuțînd a da regi în acele părți italiene. Iar în Nord — care se elimina astfel din concurență — se așezaseră Normanzii, răpede francisați, dar ținînd încă de altă lume și tinzînd tot către Nordul nortmanic. Pe cînd, astfel, Sudul tindea către Italia și Nordul se îndrepta, potrivit originii scandinave a stăpînilor săi, către teritoriile scandinave înseși, până ce va găsi, în veacul al XI-lea, o basă fundamentală în Anglia, re-

giunea centrală a Galiei era natural să-și aleagă un rege definitiv din Casa, care-i e specială, a Capetienilor.

Dar, odată ce teritoriul acesta este cel care va da ordinea cea nouă, ea va fi determinată înainte de toate de acea populație care, în părțile acestea, represintă cel mai mare număr de indivizi și are tradițiile cele mai îndepărtate și mai importante —, o populație pur romanică. Suirea Capetienilor pe tron înseamnă deci întoarcerea Galiei întregi la ordinea romană, din care nici invazia francă, nici regatul merovingian, nici Împărăția carolingiană nu o putuseră desface definitiv. Se poate zice astfel că poporul frances, în îngusta lui formă primitivă, este îatemeiat la sfârșitul veacului al X-lea, fiindcă sînt trase acum marginile în cuprinsul cărora se alcătuieste viața lui viitoare.

În ce privește temeiul alcătuirii carolingiene, acest temeu, cu linia Rinului întreagă, rămîne dincolo, la Germania. Există deci o Franconie, *Franken*, „Francii“, care e germană, și o *Frankreich*, care este „regatul Francilor“ dar nu mai represintă înainte de toate pe Franci, ci lumea romanică ieșită de acum din acel cerc germanic din care făcuse parte.

Și adaug ca termini de comparația că, dacă și noi am fost, geografic, *alipiți*, la o Goție, o Hunie, o Avarie, pe rînd, n'am colaborat, ceia ce e lucrul de căpetenie cu barbarii: Galo-Romanii au colaborat cu Francii și și-au pierdut numele; noi n'am colaborat cu acei cari ni luau tributul, n'am creat nimic împreună, n'am cedat nimic în favoarea lor, și, deci, nu ni-am schimbat numele, rămînînd Romîni. Fără a reveni la vechiul lor nume, cei din Apus au revenit la ordinea romanică după ce au ieșit din cercul larg al formației carolingiene.

Din acest moment, în noua Franță se dezvoltă și mai departe, alături de o feudalitate care a răsărit pretutindeni, forme de viață locală, care-și găsesc toate, dacă observă cineva cu atenție lucrul, rădăcina în vechea cetate a Galilor trecută la Romani, schimbată de Romani

și găsită de Franci în secolul al VI-lea, așa cum, în linii esențiale, există și după anul 1000. Dacă ar face cineva abstracție de stăpînirea francă, n'ar lipsi elementul fundamental pentru explicația ordinii de lucruri care s'a dezvoltat de pe la 980 înainte pe bazele cele mai vechi, create de populația indigenă sau aduse cu acel aport de civilizație superioară care se putuse confunda cu viața însăși a acelei populații indigene. E așa de adevărat lucrul acesta, încît Normanzii, așezîndu-se, pe vremea lui Carol cel Simplu, în partea de Nord a Galiei, unde au creat un ducat barbar, german, opus, firește, regalității — așa cum aiurea Imperiului lui Carol îi era opus Imperiul scandinav al lui Canut, și, în această opoziție dintre ducatul germanic al Nordului și cel romanic din centrul Galiei — Sudul fiind, cum am spus, înlăturat prin legăturile cu Italia —, acesta din urmă a biruit foarte răpede în cîteva decenii. El a fost acela care a dat caracterul viitor, separatist, Normanzilor, și Normanzii, cînd au venit în Anglia cu Guilielm Cuceritorul, aveau încă germanismul în trupurile lor, dar, în ce privește ideile lor ca și limba lor, erau cu desăvîrșire Francesi, — Francesi în sensul populației romane:

Trecem acum la Germani, ca să vedem ce s'a petrecut în țara care nu se numește încă Germania: este regatul Bavariei pentru unii, — Italia fiind pentru Bizantini acum regatul Longobardiei; este Saxonia, este Alamania pentru alții dintre vecini; este pentru Papa în luptă cu pretențiile imperiale un *regnum Theotonicorum*, al „Teutonilor“ considerați ca nație. „Rex Saxoniae et Alamaniae“ i se va zice lui Otto I-iu în texte contemporane. Iar, bine înțeles, dacă regii aceștia au calitatea de Împărați, ei nu sînt Împărați germani, căci nu se putea să fie cineva Împărat german. Mai târziu s'a zis: „Împărați romanî de nație germanică“, dar la început se zicea numai „Imperator“, cu drepturi asupra acelu „regnum Theotonicorum“ ca și asupra „Italiei“; fără nicio determinare națională. Cum este absurd să se vorbească în Orient de un Imperiu bulgar sau de un Imperiu sirbesc, căci, de fapt, nu

exista decît un singur Imperiu: Imperiul roman, pe-care-l servesc pe rînd populațiile care în dezvoltarea lor istorică oferă serviciile lor pentru sprijinirea acestui Imperiu, așa și în Apus nu poate fi decît *un* Imperiu roman, cu orice fel de colaborații naționale.

Germania aceasta n'are nicio unitate geografică și politică, și, nu numai că nu există o formație politică sau teritorială, dar nu există nici măcar o *naționalitate* germană. Naționalitatea germană începe să se formeze abia în acest secol al XI-lea, deși termenul de „theodiscus“, *deutsch*, se întilnește, prin opoziție cu termenul de roman, încă din veacul al X-lea, cînd regii germani, cari au mormîntul lui Carol-cel-Mare, la Aachen, cred că posedă și dreptul de supremație asupra tuturor țărilor ce făcuseră parte din Statul marelui Împărat și se amestecă dincolo de Rin, pentru a sprijini în Franța pe descendenții carolingieni împotriva Capețienilor sau, în secolul al XII-lea, năvălesc cu oaste, cum a fost cazul lui Otto I-iu, trezind în sufletul populației instinctul unei rezistențe quasi-naționale. Dar, dacă lucrul se vede din partea Romanilor din Vest față de Germanii din Răsărit, el nu se vede și din partea Germanilor din Răsărit față de Romanii din Apus: ei atacă pentru ideia carolingiană, nu pentru calitatea lor națională, pe care s'o opueie calității naționale a celorlalți ¹.

Dacă supt flamura sacră a Sfîntului Dionisiu, regele Franciei poate strînge, la un moment dat, pentru a se opune năvălitorului, toate forțele populației amenințate, care se simte instinctiv una singură, niciodată, nu vom întilni în aceiași vreme, în conflictul dintre Papă și Împărat, ori în lupta regilor germani contra Ungariei, în campaniile contra Boemiei, o unitate de conștiință germană. Biruința lui Henric al III-lea față de regii *apostolici* ai Ungariei, rebeli față de autoritatea lui, care înțelegea a-i fi creat, n'a fost niciodată privită ca o biruință națională, cum nici biruința mai veche a lui Henric Păsărarul față de Ungurii, păgîni, neașezați, fără regi, cari

¹) V. *Istoria poporului frances*, p. 134 și urm.

năvăliseră până în Bavaria, biruință apreciată de contemporani numai din punctul de vedere al siguranței publice, nu din acela al ciocnirii între doua rase. Când, mai târziu, Henric al IV-lea va merge la Canossa să se umilească înaintea lui Grigorie al VII-lea ca să fie scos de supt excomunicare, Germanii nu s'au simțit umiliți de lucrul acesta; era o chestie de conștiință, de rivalitate între două autorități, dar Germanii nu se credeau atinși nici de excomunicarea regelui lor și nici de pocăința acestuia, căci n'aveau niciun fel de conștiință comună.

Dar, dacă această conștiință n'a existat nici în secolul al XI-lea, cu atât mai puțin o vom întâlni în secolul precedent. În acest secol al X-lea, Germania trecuse după Carol-cel-Gros printr'un regim de Carolingieni bastarzi: Arnulf și fiul său Ludovic, dintre cari Arnulf era mai mult de jumătate Slav, după ce avuse neconținute lupte cu Slavii din Răsărit, iar copiii lui amândoi poartă nume slave, morave. După ce a dispărut copilul Ludovic, după Conrad de Franconia și Saxonul Henric Păsărarul, supt Otto chiar Germania se afirmă din ce în ce mai mult ca un simplu conglomerat de ducate: ducatul de Lotaringia, ducatul de Bavaria, ducatul de Saxonia și, în afară de acestea, teritoriul suab, teritoriul trison, Marca de Răsărit, unde se poartă lupta cu Slavii. Ducii aceștia sînt tot atât de stăpîni pe teritoriul lor, cum e ducele de Franța în Franța, ducele normand în Normandia, cu acea deosebire că ducele de Franța poate crea altă ordine, pe cînd aceștia nu. Ducele de Franța poate să ajungă rege fără să întrebe Sfîntul Scaun, dar ducele de Franconia nu poate să ajungă, să rămîie Impărat; el nu poate introduce o ordine de succesiune, fie supt forma colaborării, fie supt forma asocierii la tron, cum a fost în Franța, fără ca și Roma să aibă dreptul de a vorbi. Dacă trei prinți din aceeași familie de Saxoni, tatăl, fiul, nepotul de fiu, Otto I-ii, Otto al II-lea, Otto al III-lea, se pot menține pe tronul imperial, e numai întrebunțînd tot felul de subterfugii, pentru că succesiune dinastică nu exista, n'avea dreptul să existe. Și aceasta se datorește, nu rosturilor

germanice, ci unor anume legături pe care și familia aceasta le contractase în alte teritorii, cu alte puteri, cu alte națiuni, avînd alte îndreptări în viața de Stat și care duc, în fond, tot la vechea ordine romană.

Otto I iu a funcționat, atîta vreme cît n'a avut contact cu Italia, mai mult ca rege german, în sens vag, întru cît îl acceptau ducii. Elemente nouă de sprijin pentru această regalitate se caută numai ceva mai târziu, și anume în *Italia*. Aici, în Italia, fusese o bucată de vreme o luptă pentru regalitate, care era totdeauna concepută în legătură cu coroana imperială: se făcea un rege, puternic sau slab; imediat el căuta să fie încoronat de Papă.

Astfel în Italia a fost un șir de regalități de origine locală: din Spoleto în Toscana, din Friaul în margerile Longobardiei, din Ivreia, în regiunea mai centrală, pe lângă ducatul din Sudul Italiei, care avea o viață deosebită, și principatele de acolo, în legătură cu Longobardia de odinioară. Un șir întreg de mici stăpînitari se succedă astfel în peninsula italiană. La un moment dat, o principesă, văduvă a unuia dintre dinșii, Lotar, e pețită de unul din acești marchisi cu pretenții regale, de Adalbert, și nu vrea să-l ieie. Atunci ea chiamă în ajutor pe regele german.

Arnulf însuși fusese chemat în Italia, și cutare Papă a fost condamnat în conștiința publică italiană pentru că el chemase pe „barbar“. Obiceiul nu era deci, nou. Chemat de Adalaida, Otto o iea în căsătorie, la 951. După unsprezece ani se întoarce, și e încoronat Împărat.

E încoronat întâiu în calitate de succesori al regilor longobarzi, în legătură cu rosturile italiene; e încoronat împreună cu Adalaida, și, cînd se uită cineva bine, vede că încoronarea se face mai mult din cauza Adalaidiei decît a lui Otto. *Otto intră în ordinea politică italiană, iar nu Adalaida în ordinea politică germană*: acesta e lucrul de căpetenie. Fiul lor, Otto al II-lea, născut dintr'o principesă bizantină, fata Împăratului Roman, Teofanò, aduse la Curtea soțului ei toate concepțiile bizantine, fără niciun fel de schimbare. Și bărbatul acestei Romane de Răsărit, dar cu atît mai mult fiul lor, Otto al III-lea, s'au consi-

derat asemenea Împăraților bizantini. Înfațișările artistice, portretele acestui din urmă îl reprezintă purtând cununa Cesarilor, veșminte împărătești, ținând în mână sceptrul și globul, — fel de fel de figuri alegorice arătând că lumea întreagă stă la picioarele lui. Se poate zice că nici Carol-cel-Mare și niciunul din Carolingieni n'a fost așa de adânc în ordinea romană cum au fost Otto al II-lea și Otto al III-lea. Dacă acesta ar fi avut urmași, cine știe în ce sens absolut romanic s'ar fi îndreptat Germania!

Un simplu accident a smuls-o însă din cufundarea aproape totală în vechea ordine absolut negermanică. Când a dispărut, înaintea de vreme, Otto al III-lea, au rămas evident ducii, cari în ordinea feudală atârnavă de dînsul. Alături de duci erau arhiepiscopii, cari alcătuiau adevărate dinastii: erau și însurați, în orice cas unii aveau copii, și copiii căutau să-și păstreze rosturile lor. Un arhiepiscop își avea provincia în aceeași calitate în care un duce își avea teritoriul lui ducal Astfel lumea germanică a ieșit din nou la suprafață, a izbucnit de-odată, căutînd să recîștige terenul pierdut o bucată de vreme. S'ar putea asemăna fenomenul cu ceia ce s'ar întîmpla dacă s'ar tăia o pădure și s'ar sămăna grîu pe locul vechiului codru fără a se fi scos însă rădăcinile copacilor: e de ajuns ca un număr de ani să nu se mai facă ogor sau să se facă imperfect, pentru ca pădurea să iasă din nou la iveală și să facă orice cultură cu desăvîrșire imposibilă. Toată vegetația aceasta veche a germanismului, ale cărei rădăcini rămăseseră adînc cufundate în pămînt, a ieșit din nou la iveală.

Ce au făcut Împărații germani noi, Salienii, Conrad al II-lea, Henric al III-lea și Henric al IV-lea, ca să scape de această situație?

Orice stăpînire de ordin material trezește anumite ambițiuni. Amintirea încă proaspătă a Francilor i-a făcut pe toți să caute a imita pe Carol-cel-Mare; ei voiau să aibă alt rost decît rostul unui președinte tolerat al societăților, ducilor și arhiepiscopilor, și cu atît mai mult, cu cît în tradițiunea lor era acum influența italiană. Dar în Italia însăși regele Germaniei nu putea să aibă stăpînire ca Îm-

părat fără o armată, și aceasta nu se putea căpăta fără colaborarea ducilor și arhiepiscopilor. Atunci, de o parte Împărații au intrat în conflict cu Papa, cerînd acestuia să cedeze ceva din dreptul pe care-l avea față de Biserica germană, drept de care Biserica era conștientă numai de la o bucată de vreme. Căci a fost un timp cînd Biserica „națională” nu suferia niciun fel de amestec din partea papalității; acest amestec se întilnește doar din secolul al XI-lea, supt influența unei mișcări, foarte importante, a spiritului, care pleacă, însă, nu din Germania, ci din Franța, și anume din mănăstirea burgundă de la Cluny. După această concepție, unitatea societății medievale era înțeleasă supt raportul Bisericii, nu supt acela al Imperiului: Împăratul e delegat al Papei, iar Papa este urmașul lui Hristos, și evident altceva este să fie cineva represintant al Mîntuitorului și altceva să fie vechil al represintantului Mîntuitorului. Mănăstirea de la Cluny impusese dogma că toată societatea este Biserica, moștenitoare a lui Hristos, și asupra întregii moșteniri se întinde autoritatea Papei: unde el nu poate exercita singur autoritatea, delegează pe Împărat, și o delegație se poate totdeauna mărge ni ori retrage.

Dar soția lui Henric al III-lea a fost Francesă: Agnès de Poitou, convinsă cu desăvîrșire de doctrina de la Cluny, Henric al IV-lea, minor foarte multă vreme, a avut de tutor pe maică-sa.

Pretenția Papei de a stăpîni, *de fapt si direct*, toată Biserica, Împăratul nu o putea admite, și atunci s'a dat lupta cea mare pentru ca să se împartă între Împărat și Papă în rîndul întăiu dreptul asupra feudalității eclesiatice din Germania, rămînînd ca la urmă unul să dea inelul, Papa, cellalt cîrja Împăratul.

Pe de altă parte, feudalii cei mari ajunseseră a moșteni și pămîntul lor și demnitatea lor, dar supt dinșii erau feudalii mai mici, cari puteau să fie și ei moștenitori ai pămîntului și ai demnității lor. Cei mari nu-i lăsau atunci s'a făcut față de feudalitate ceia ce, supt alt raport, față de oiașe, au făcut regii Franței în Franța: anume Împă-

ratul a recunoscut pe feudalii cei mici ca moștenitori ai situației lor, legându-și-i împotriva celor mari.

În sfârșit, Împărații aveau în domeniul lor pe așa-numiții *ministeriali*.

„Ministerial“ înseamnă servitor, acel care îndeplinește o funcțiune casnică. „Ministeriali“ aceștia, cari nici nu erau oameni liberi la început, au fost ridicați din ce în ce mai mult ca demnitate: li s'a dat pământ, li s'au creat rosturi și au fost puși în fruntea feudailor, creîndu-se altă ordine de demnitari noi, privilegiați.

Toate acestea s'au îndeplinit însă numai în secolul al XI-lea, și desăvîrșirea acestei ordine de lucruri s'a pătrecut abia în al XII-lea, supt Frederic Barbă-Roșie, care de aceia a avut putere, armată, tesaur, fiindcă instituția care începe a se formă acum se dezvoltă atunci.

Astfel ne găsim în ajunul cruciatelor, aproape de sfârșitul veacului al XI-lea, fără ca instituțiile primitive germane să fi putut crea de la sine ceva în dezvoltarea evului mediu. Pretutindeni avem a face, sau cu basa romană actuală, sau cu ceia ce rezultă în chip natural din concursul însuși al împrejurărilor fără nimic din influenta raselor.

VII.

Influența cruciatelor asupra instituțiilor medievale.

Cruciatale, inițiate de Papă, nu de Împărat, purtate de elementele naționale romanice în rîndul întăiu, au introdus în dezvoltarea instituțiilor medievale factori noi, pe cari trebuie să-i vedem de unde pornesc

Acum, se știe că din cruciate au rezultat pentru viața evului mediu două fapte noi, de ordine materială și morală întrunite. Unul din aceste fapte a fost *viața de castel*, cu consecința acestei vieți, care a fost *cavaleria*, iar, de altă parte, ivirea, dezvoltarea și în mare parte luarea în stăpînire a lumii medievale de către *comune*, prin urmare apariția regimului municipal.

În ce privește viața de castel, incontestabil că această viață, în toată puterea și strălucirea ei, cu valoarea ei socială și intelectuală, s'a dezvoltat înainte de toate în țerile romanice, prin urmare în Franța și Italia, și cu mult mai puțin în Spania formată atunci din regatele Castiliei și Aragonului, din Navara și Portugalia — căci Portugalia a fost multă vreme o parte a Spaniei și Portughesii își ziceau cîndva Spanioli, până cînd s'a făcut osebirea care există și astăzi.

Pentru a se vedea de unde a venit viața de castel, trebuie să ne coborîm destul de departe în timp și, pe de altă parte, trebuie să înaintăm foarte mult în spațiu. În ce privește coborîrea în trecut, să ni înfățișăm din nou timpul neconținutelor năvăliri nortmane. Nortmanii au prădat la început în toată voia; mijloc de a li rezista, cum am văzut, nu era; autoritatea regală francă, oricît

de mult împodobită cu titlul imperial, nu era efectivă: ea se sprijinia mai mult pe datini, pe existența nevoilor locale, capabile de a se apăra înseși, decît pe ce se numește administrație. Deci necesitățile locale, în lipsă de autoritate centrală, de aparat administrativ, de organizație militară, au luat asupra lor sarcina de apărare. În cronicile carolingiene din epoca mai tîrzie, din secolul al IX-lea, se întilnește de la o bucată de vreme mențiunea acelor întărituri care erau înjghebate, cum se presintau împrejurările, într'un loc sau într'altul. Se întemeiau, în legătură cu un munte; cu o înălțime oarecare, în legătură cu o insulă ori cu alte circumstanțe determinate de natura însăși, astfel de centre de împotrivire. Aceste centre au dăinuit și după ce primejdia nortmană dispăruse.

Se clădiau prin urmare castele, pe așa-numite *mottes*, ridicături de pămînt, sprijinind o împrejmuire de lemn ori un zid de piatră. Și aceste castele care se întimplau să rămîie după ce primejdia trecuse exercitau, firește, o influență foarte puternică asupra vecinătății. Făcute ca să apere ținutul împotriva dușmanului, ele au servit apoi ca să domine ținutul el însuși, pe oamenii cari fuseseră apărați și cari mîne, cine știe în ce împrejurări, puteau fi apărați din nou contra altor pericole. Ei au căzut, deci, în dependență față de acel care ținea castelul. Bine înțeles castelele acestea n'au fost întemeiate de o conștiință clară, și iarăși n'a avut nimeni în vedere să atingă prin ele un scop politic, cînd răsăriră pe deosebite puncte ale teritoriului frances, dar din ele a trebuit să iasă o nouă ordine de lucruri.

Ca să se vadă ce au fost castelele la început, n'are cineva decît să observe asemenea întărituri de refugiu și de apărare care se întilnesc și astăzi în Ardeal; de jur împrejurul bisericii sînt ziduri groase, dedesupt pivniți foarte întinse pentru păstrarea provisiilor, în vederea unui asediu mai îndelungat; familii întregi din vecinătate, fugind înaintea dușmanului, puteau găsi adăpost în cuprinsul acestei biserici-cetăți. Dar, evident, nu-s organizații adevărate de castele, căci, de oare ce Sașii erau țerani sau negustori și n'aveau o clasă militară care să trăiască numai

pentru războiu, ei n'au putut produce fenomenul acela al cavaleriei apusene, care este o notă așa de distinctă a evului mediu:

Năvălirile Nortmanilor s'au întins, nu numai asupra teritoriului galic, ci și asupra părții sudice a Italiei: aproape până în suburbiile Romei au venit adese ori pirății. În părțile germane însă năvăliri nortmane nu se pomenesc. Nortmanii erau aici Danesii, și împotriva Danesilor s'a făcut și un zid de apărare din partea regalității carolingiene. Danesii, în orice cas, aveau mult mai mult interes, decît să se coboare în interiorul Germaniei, decît să se cufunde în păduri, unde n'aveau ce prăda, sau decît să fure oameni săraci și mai puțin civilizați decît dinșii, să între în legături cu tovarășii lor scandinavi pentru ca împreună cu ei să se îndrepte spre Anglia, unde am văzut ce au întemeiat, pentru cîtva timp măcar.

Neexistînd deci primejdie nortmană în Germania, neexistînd o civilizație care să se apere împotriva unui popor mai puțin civilizat, care în chip firesc caută să profite din munca și economia celorlalți, n'a putut exista nici necesitatea de a se crea aceste puncte de apărare care sînt castelele. Astfel de castele s'au creat în Anglia chiar, după 1066, cînd au venit Normanzii deprinși de acasă cu viața de castel: și aici este deci o importanție, iar nu un fenomen produs pe solul britanic însuși.

Venim acum și la fenomenul moral al cavaleriei, care s'a produs mai tîrziu, nu numai în legătură cu acea viață de castel, dar cu cruciatele înseși.

Ce făcea un feudal — ca să întrebuițăm un termen cam vag și destul de banalizat —, ce făcea un membru al societății militare din Apusul european înainte de cruciate? Luptele pe care le dădea aveau foarts adese ori un caracter personal, un caracter de diletantism, am zice. Era un mijloc de a întrebuița și foarte adese ori de a pierde vremea. Un rol politic, în înțelesul timpurilor noastre sau al timpului mai apropiat de noi, nu putea să-l joace cine știe cine din cine știe ce colț de provincie. În ce privește ocupațiile intelectuale, ele erau cu desă-

vrșire dincolo de cercul de interes al contemporanilor. Omul era zdravăn, avea arme la îndemână, și atunci căuta hartă în dreapta și în stînga. Dovadă casul, citat dese ori, al cavalerului apusean care, pe vremea cruciatei întăiu, ajunge la Constantinopol și e primit, împreună cu alți cavaleri, într'o audiență de Împăratul bizantin, după protocol. Cavalerul nostru s'a simțit jignit să stea în picioare înaintea unuia care nu dovedise însușiri superioare de vitejie, și el a vrut să se așeze, pur și simplu, pe tron. Grecii, natural, au protestat. Și au căpătat cam acest răspuns: sint gata să mi apăr dreptul de a șede pe tron; să se măsoare Împăratul cu mine la luptă! La noi e cîte o bisericuță lar ăscruce, și orice cavaler caută ocupație se așează acolo, sfidînd pe cel ce vine din dreapta sau din stînga, de jos sau de sus. Cine învinge, e mai mare.

Iată cum se înțelegea viața feudală în Apusul Europei. Această viață n'avea un scop, nu era consacrată unui ideal, și orice viață de activitate fizică, oricîte virtuți ar produce, care nu e îndreptată către un scop, care nu urmărește un ideal, nu creiază fenomene morale la acei cari i se consacră

Deci din organizația feudală, pe care acum o cunoaștem, în împrejurările date nu s'ar fi putut desvolta cavalerismul. Pentru ca el să se desvolte a trebuit alt lucru. A trebuit ca, pe lingă puțința de a se lupta, pe lingă însușirile de războinici pe care le avea clasa conducătoare din evul mediu apusean, să se întilnească un scop capabil de a schimba firile încă așa de aspre, așa de sălbatece, incapabile de unitatea de direcție și de conștiința țintei spre care merg. Și trebuia, nu numai ca acest scop să existe la un moment dat, dar ca el să se perpetueze foarte multă vreme, să fie, în același timp, un scop foarte înalt, în legătură, nu numai cu realitatea lumii, dar și cu lumea supranaturală, care exercita în evul mediu mult mai multă influență în fiecare moment asupra omului. Omul evului mediu atirna în orice privire de ceruri, toate le lăsa în voința lui Dumnezeu, pe cînd noi căutam să despovărăm pe Dumnezeu cît mai mult de grija noastră și, cu cît

sîntem oameni mai de ispravă, cu atît aşteptăm mai puţin de la Dumnezeu însuşi.

Dar toate aceste lucruri noi s'au produs numai în vremea cruciatelor, şi *prin* cruciate.

La un moment dat li s'a spus oamenilor din evul mediu că mai presus de tot ce pot face acasă, de tot ce pot săvîrşi pentru dînşii şi de tot ce poate servi mîndria sau interesul lor este datoria cea mare faţă de Isus al cărui trup zace în mormîntul din Ierusalim, profanat de stăpînirea păgînilor. Un bun creştin nu poate sta acasă atîta vreme cît partea omenească din Mîntuitor se găseşte în robia Musulmanilor, a credincişilor.

Musulmanii însă, — întâiu Arabii, pe urmă Turcii —, nu erau de loc dispuşi să accepte stăpînirea creştină, să părăsească pe lîngă dominaţia Locurilor Sfinte şi toate veniturile care curgeau de la pelerinii din toate părţile lumii, cari alergau către Pămîntul Patimilor. Prin urmare au fost lupte, care au ţinut, fără niciun rezultat cu adevărat durabil, aproape două veacuri. În această vreme de două veacuri a existat înaintea tuturor luptătorilor creştini din Europa apuseană, din Europa catolică, o ţintă care era foarte înaltă şi care se menţinea necontenit înaintea ochilor. Ea cerea şi garanţii de viitor. Pe de altă parte, la Ierusalim, după cîştigarea cetăţii sfinte de armata lui Godefroy de Bouillon, piinţul loren pe care împrejurările l-au pus în fruntea cruciatei întâiu, a trebuit să se facă anume organisaţii pentru menţinerea ordinii de lucruri care acum se dobîndise, ca şi pentru a servi anume relaţiuni anterioare cruciatelor: spitalele din Ierusalim, casele de găzduire, de adăpost, de îngrijire a bolnavilor, întîmplător chiar ca să poarte şi grija înmormîntării celor cari, răpuşi de oboseală, muriau în Locurile sfinte. Musulmanii au avut în privinţa aceasta o grijă mult mai mare decît Apusenii faţă de străinii veniţi în pelerinagiu: caravanseraiuri, hanuri, după „xenodochiile“ bizantine, existau în părţile acestea orientale în număr mare. Averi întregi se consacrau de Biserică şi, mai ales, de foarte mulţi particulari bogaţi pentru acest scop.

Acum acolo, în aceste spitale, în aceste ospicii, se cheltuiu zilnic sentimentele cele mai nobile ale cavalerilor apu seni ca să se ajute bolnavii, femeile rămase fără apărare, copiii rămași orfani de pe urma greutății, a primejdiei acestor călătorii în depărtatul Răsărit. Prin urmare o fibră care nu vibrase până atunci — și cine știe câte fibre are omul în sufletul lui, din care atâtea nu vibrează pentru că n'au cerut nimeni ca ele să vibreze! — a început să tremure în sufletul acesta aspru, care putea fi socotit chiar sălbatec: sentimentul de milă față de cel în suferință, pornirea de a ajuta pe cel ce se găsește în lipsă și nevoie, tendința de sacrificiu pentru a sări în sprijinul celui ce singur nu-și poate folosi.

Acest element nou a răsărit în chip firesc în sufletul părții din societatea medievală care s'a dus la Ierusalim. De aici au venit Ordinele cavalești, Ordinul Templeirilor — pentru că Templul lui Solomon era locuința lor —, Ordinul Cavalerilor Teutoni, pentru că au stat la spitalul Sfintei Marii a Germanilor —, Ordinul Sfintului Ioan sau al Spitalului Sfintului Ioan, de unde numele lor de Ioaniți sau Ospitalieri. Să ne gândim că oamenii aceștia se întorceau în Apus cu o altă mentalitate, că atîția alții aflau de la dînșii cele petrecute în Locurile Sfinte, și atunci de la astfel de ajutători ai tuturor miseriilor, de la astfel de îndeplinitori ai tuturor lipsurilor omenești, de la astfel de apărători ai tuturor nedreptățiților a venit starea de spirit, generală, a cavaleriei.

Dar, am spus-o, cruciatele au fost făcute prin Francesi, ideia cruciatelor a fost predicată la Piacenza; ea a ajuns la îndeplinire, la acceptarea de societatea contemporană, în sinodul de la Clermont, tot într'o țară romanică, în mediu roman; cei mai mulți cari s'au anunțat pentru a merge în Răsărit au aparținut iarăși societăților romanice; acei cari au pus la dispoziția cruciaților corăbii erau sau Francesi din Sud sau, în rîndul întăiu, cetățeni ai orașelor înfloritoare pe care le avea Italia din această vreme. S'au adaus cîțiva Germani, mai mult din părțile renane. E adevărat că mai târziu regii germani, în calitate de regi sau de Împărați, s'au simțit datori să meargă în Orient; Conrad,

Frederic Barbă-Roșie, Frederic al II-lea, al cărui tată în-suși, Henric al VI-lea, plănuise o cruciată, dar, în afară de influența, și în Germania, a Sfântului Bernard, aceasta era natural din momentul ce regii Franciei ajunseseră să o facă, în urma curentului care prinsese întreaga societate pe care o domina coroana lor. Este deci un act politic, nu unul național; este un răspuns, nu o inițiativă, o acțiune derivată, nu o acțiune primară.

De aceia foarte multă dreptate a avut adunătorul cronicilor franceze despre cruciată, la sfârșitul veacului al XVI-lea, Bongars, cînd a întrebuițat pentru a numi culegerea lui: „Faptele lui Dumnezeu prin Francesi“, „Gesta Dei per Francos“, cuvînt care pe urmă a fost citat de cîte ori Franța s'a amestecat în rosturile răsăritene sau în general în orice discuție neînarmată, pe temeiul unui principiu sau unui sentiment nobil.

Și în ce privește literatura, răsunsetul sufletului față de acțiunea însăși a cruciatelor, ea a venit, nu din țerile germanice, ci din cele franceze. *Chansons de geste*, atît de esențialmente franceze, nu sînt mai vechi decît vremea cruciatelor. Figura lui Carol-cel-Mare a fost utilizată ca a unui erou caracteristic, luînd-o din trecutul lui depărtat pentru a folosi acțiunea liberatorie creștină îndeplinită acum în Răsărit. Iar tot ceia ce Germanii au făcut în această privință e de o dată mai recentă, întrebuițîndu-se vechi legende, dar tratîndu-le, nu în spirit germanic, ci în noul spirit răsărit în Franța, în momentul de așa de bogată înflorire a spiritului frances, încît, în același timp, a dat pentru cruciate *Chansons de geste* și, în domeniul artei, a dat arhitectura care a fost fără dreptate numită gotică, pe cînd e pur francesă.

Trecem la partea a doua a acestei expunerii, cea primitoare la întemeierea comunelor.

Dacă ar putea fi discuție în ce privește partea elementului germanic în viața de castel și în cavalerism, de sigur nu poate fi niciuna asupra dreptului unora sau altora cînd se consideră fenomenul social și politic, cu consecințe culturale foarte întinse și foarte îndepărtate, pe

care-l reprezintă comuna. Întăiul titlu de drept al societății vechi romanice se întemeiază pe faptul că, în ce privește deosebitele origini ale vieții orășenești libere, garantată și capabilă de spontaneitate creatoare în toate domeniile, cea mai veche este evident romanică. Italia a păstrat totdeauna vechile ei orașe. Se poate zice că n'a existat oraș roman important care să fi dispărut cu desăvârșire în evul mediu, oricare ar fi fost soarta-i viitoare, unele putându-se desvolta, altele nu. Iarăși, tot ce exista în vremea romană ca orașe a fost păstrat, în proporții mai vaste sau mai restrinse, și în Sudul Galiei. Ceva a rămas apoi din vechea ordine orășenească romană și pe termen spaniol, iberic al Mării Mediterane. Acestea sînt cele trei provincii, am zice, unde s'a perpetuat ordinea municipală romană.

Publicațiile de documente făcute în secolul al XIX-lea arată, în cele mai însemnate centre din Sudul frances și chiar în orașe relativ depărtate de acest Sud, Bourges de exemplu, cum s'au păstrat datinile romane de odinioară. În orașele mai către Miazănoapte, evident că a fost mai mult imitație ulterioară decît basă romană autentică, dar în orașele din Sud, cum e Orange, Arles, Nîmes, s'au păstrat vechile, amfiteatre, apeducte, urmele vechilor ziduri, bisericile au fost făcute une ori din temple păgîne.

Cînd am vorbit de începuturile vieții francese, am spus că familiile de frunte, care ocupaseră demnități senatoriale, au continuat și mai târziu să aibă cîrmă și înrîurire în fiecare din aceste orașe; am arătat atunci că episcopul local, sprijinindu-se pe datinile de acolo, a luat în minile lui puterea pe care o pierduse societatea laică, că el a conceput în chip absolut roman autoritatea lui, el însuși reprezentînd adesea, în ce privește singele și tradițiile familiei sale, tot ce anticitatea avuse mai ales în aceste părți. Pentru orașele italiene, informația é mult mai bogată: Ravena are cronici neîntrerupte din timpul evului mediu; Roma fiind reședința Papei, toate actele ni-au fost păstrate; avem informații destul de îmbielșugate în ce privește orașele Amalfi, Neapole, cetățile siciliene, din care

vedem foarte bine cum ordinea antică s'a perpetuat, cum familiile senatoriale s'au menținut la cîrmă, și a fost un moment cînd papalitatea era să fie prizoniera acestor familii în stare să impună și un Papă de zece, doisprezece ani. Pe de altă parte, erau, între orașele acestea italiene, unele care se găseau pe malul Mării, care erau în comunicație cu ordinea romană, nu numai în timp, dar și în spațiu, avînd legături cu Bizanțul, în care tradiția romană era păstrată cu desăvîrșire, în forma ca și chiar în esența ei; Veneția, de exemplu, era un oraș pur bizantin: aceasta se vede și acum din atîtea elemente ale artei ei, dar odată totalitatea vieții venețiene avea un caracter bizantin absolut, deplin: ducele nu era decît un duce bizantin; biserica San-Marco e întocmită după modelul celor constantinopolitane, eticheta era cea obișnuită la Curtea Împăraților răsăriteni; toată bogăția Veneției se căpătase de pe urma drumurilor neconținute făcute în aceste părți orientale. Și Veneția nu e singură în această privință, căci atîtea alte orașe italiene de pe coasta cealaltă, a Mării, Tireniene, se găseau în aceeași situație în ce privește dezvoltarea lor politică, socială, economică și culturală.

Ce se petrecea în centrul Germaniei? Acest centru german, cum am văzut, continuă încă vechea viață saxonă de violență, de nesiguranță, de lipsă de organizare și de neputință a oricărui ideal statoinic, fie în ordinea materială, fie în cea morală. Mai târziu numai legături economice s'au înjghebat de-a lungul Rinului cu alte ținuturi mai înaintate pe coastele Mării Baltice. Legăturile pe malul Rinului însă sînt determinate de dezvoltarea vieții italiene, pe de o parte, și de dezvoltarea vieții franceze, pe de altă parte; Rinul, putem zice, este mai mult o arteră franco-italiană, mai ales în circumstanțele din evul mediu, decît un element esențial de viață germanică; Rinul, pentru lumea aceasta franco-italiană, era un mijloc de comunicare permanentă către lumea germanică, pe cînd pentru lumea germanică era mai mult un hotar către Apus, iar drumul Mării Baltice, cum se va vedea, a fost trezit de

altă viață decît de viața veche a punctelor de plecare și de pradă ale Nortmanilor.

În afară de orașele care s'au păstrat încă de pe vremea romană, alte orașe s'au dezvoltat în legătură cu necesități de ordin material sau cu împrejurări de natură politică ale evului mediu însuși, mai mult pe alt teritoriu decît pe cel german.

A fost un timp cînd, în veacul al IX-lea și al X-lea, comunicațiile erau foarte grele pentru negustori, chiar în regiunile asupra cărora se întindea mai puternic autoritatea împărătească, cu cîte garanții putea să ofere. S'a spus cu dreptate că, pentru a merge de la Paris la Pontoise, localitate foarte apropiată, trebuia cineva să-și facă testamentul. Într'adevăr fiecare evita drumurile mai lungi, unde întîlnia atîtea vămi, unde înfrunta atîtea primejdii, unde risca să-și piardă averea, dacă era negustor, viața, dacă era particular.

Cu toate acestea negoțul de la o bucată de vreme luase un nou avînt, și chiar în epoca merovingiană și carolingiană veniau — am spus-o — Greci, Sirieni, Evrei cari se așezau pentru negoțul propriu-zis sau pentru operații elementare de bancă în deosebite orașe din Galia. Bani de țară bizantini răsar pretutindeni de supt pătura superficială a pămîntului. Însă, cînd e negoț, aceasta înseamnă că sînt și popasuri pentru negustori, sînt răscruci de drumuri, sînt porturi la care negustorii trebuie să se oprească. Toate acestea creiază anume aglomerații, care ajung de la o bucată de vreme să se desvolte de la sine. Pentru negustorul care trece numai printr'o localitate trebuie să fie un debitant permanent; pentru purtătorul de mărfuri care vine și se duce, trebuie să fie o garnisoană în locurile mai primejdite; unde se trece o apă, până să-și aștepte cineva rîndul — și une ori trebuia să aștepte mai multă vreme, iarăși se formează aglomerații. Iată, prin urmare, un șir întreg de așezări urbane, pe care le hotăresc necesitățile elementare ale oricărui comerț. Dar, de oare ce comerțul s'a purtat mai mult în regiunile italiene, franceze, romanice în general, decît în cele germane, natural că

orașele au trebuit să fie mult mai numeroase aici decît dincolo.

În Germania se găsește de exemplu un Saarbrücken: aceasta arată că acolo era un pod peste Saar, unde cu vremea s'a întemeiat un oraș; se găsesc localități ca Frankfurt, „vadul Franconilor“, ori Schweinfurt, pe unde se treceau porcii. În țerile romanice însă, numele de localități care cuprind în ele însemnarea unui pod sînt mult mai multe: Pont-l'Évêque, Pontoise, Pontarlier, etc.

Pe lângă centrele de vaduri și de punți existau *tîrgurile*, de unde vine în Germania marele număr de localități al căror nume se termină cu „Markt“. Numai că viața orășenească care s'a dezvoltat din tîrguri e și mai tîrzie și mai slabă decît celelalte, și foarte adese ori un tîrg rămîne imobilizat într'un stadiu de dezvoltare incapabil de a merge mai departe. În privința aceasta caracteristic este ce s'a petrecut în tîrgurile din Moldova, în comparație cu orașele ardeleni. Orașele ardeleni au fost odinioară sate: și Brașovul și Sibiu și celelalte. Cînd au venit Sașii, ei erau țerani, lucrători de pămînt, și numai după o bucată de vreme, din îndemnul Cavalerilor Teutoni și al regalității ungurești, satele s'au prefăcut în orașe. Dacă nu s'ar fi schimbat împrejurările la graniță, orașele acestea ar fi căpătat o și mai mare importanță decît aceia pe care o dovedesc admirabilele biserici din mijlocul lor și rămășițele de artă, cu adevărat uimitoare, care se întîlnesc în ele. Tîrgurile noastre din vremea lui Mihai Sturdza au fost întemeiate în relație cu interesele unui proprietar de moșie, — cu nevoile unor negustori, dar mai ales cu interesul proprietarului de moșie. Tîrgurile acestea însă nu s'au dezvoltat. Ele au rămas cu strada lor principală, cu prăvăliile de o parte și de alta, cu populația străină așezată acolo, dar n'au fost în stare să creeze nimic în ordinea culturală sau în ordinea politică.

Prin urmare, în regiunea aceasta franceză, pe lângă vechile orașe de origine romanică, pe lângă cele care erau de origine galică, dar se romanisaseră, de la Rouen până la Bordeaux și de la Agens până la Rennes, afară de

aceste orașe vechi sînt altele pe care le formează spontanee necesitățile comerciale și care, natural, dezvoltă nevoi comerciale mai mari. Dar comerțul Germaniei cu Răsăritul slav, comerțul acesta nu s'a dezvoltat din interior pe linii interioare, ci s'a dezvoltat de la țărmul Mării Baltice, cufundîndu-se tot mai adînc în această lume slavă, de la Hamburg, Brema, Lübeck, orașe de o însemnătate comercială mult mai nouă, din secolul al XIII-lea mai ales, către Novgorodul rusesc și alte centre ale vieții Slavilor răsăriteni.

Mai erau orașe ce se creau în legătură strînsă cu viața religioasă, care juca un rol așa de important în evul mediu, și supt raportul politic, și supt cel militar. Episcopii stăteau lîngă o cetate, sau o cetate se întemeia ca să apere pe episcopi. În privința aceasta, atîtea nume de localități din regiunile romane arată caracterul de oraș episcopal (*Pont l'Évêque*). Sau, de multe ori, numai faptul că o biserică avea o icoană făcătoare de minuni sau moaște deosebit de efective în ce privește ajutorarea suferințelor omenirii facea ca lumea să îngrămădească acolo și orașul să iea naștere.

În ce privește această organizație orășenească în legătură cu hramul religios, se poate zice că Germania are o parte ceva mai largă decît în ce privește orașele întemeiate în relație cu alte necesități ale evului mediu. Dar orașele acestea au fost multă vreme pierdute în interior, exploatate și de regalitate și de seniorul local și de ducele care stăpînea întreaga provincie: n'au putut stabili legături între ele, spre a se pune la adăpost prin asocierea lor, și astfel n'au cîștigat prea mare importanță. Aveau importanță mai mult prin faptul că Împăratul venia și-și ținea Curtea acolo cînd și cînd, și această petrecere a Curții într-o anumite localitate este încă un element care a contribuit la alcătuirea orașelor. Ca exemplu din țara noastră, sînt unele orașe, mai ales în Moldova, care au fost întemeiate înainte de toate prin aceea că Vodă făcuse acolo o biserică sau o mănăstire și avea și o Curte

unde locuia, și, cum oamenii veniau la judecată la dînsul, de aici a rezultat mai tîrziu orașul.

În veacul al XI-lea însă, în viața generală a evului mediu, s'a introdus supt raportul orașelor ceva nou: ele au răsărit cu putere, ca un factor politic, și au căpătat o conștiință pe care nu o avuseră înainte de aceasta. În legătură cu această conștiință, foarte capabilă de o desvoltare, pe care orașele tradiționale sau întemeiate întimplător n'au avut-o niciodată, se văd orașe care se întemeiază de la sine: un număr de oameni simt nevoia de a se organiza într'o comunitate, nevoia de a se sustrage prin răsкупărare sau prin răscoală ori violență de supt autoritatea seniorului local; ele caută să încheie sau să smulgă un pact de la omul care până atunci avuse toate drepturile și pe care și cruciata, cu cheltuielile ei, îl slăbise economic. Acei cari făceau lucrul acesta puteau să fie și din sate care lucrau pentru stăpînul moșiei și care de la o bucată de vreme se simțiau destul de tari și destul de bogate pentru a voi să plătească stăpînului de moșie un anume venit odată pe an, iar restul timpului oamenii să fie liberi a lucra pentru sine, iar nu să fie supărați neconținut de stoarcerea stăpînului și agenților lui (*métier* vine de la *ministerium*, care însemna serviciul de clacă, cum se făcea pe moșile noastre, cînd țeranul trebuia să se ducă să lucreze lucruri de caracter industrial la Curte).

Alte ori un feudal, vrînd să cîștige, și avînd o parte din drumul de pe moșia lui bătut de negustori, îi atrăgea din împrejurimi, dintr'un oraș mai vechiu poate, care se găsia în apropiere, și se formă iarăși un oraș. Dar oamenii de la o bucată de vreme ajungeau să se înțeleagă între sine și să vadă că lucrurile ar merge mult mai bine fără să se îndrepte neconținut la curte pentru fel de fel de permisiuni, și atunci ei se răsкупărau, în întregime sau parțial, plătind odată pentru totdeauna ca să nu mai fie niciun amestec din partea proprietarului, sau dînd proprietarului ceva pentru ca el să ieie numai o categorie de venituri și să cedeze o parte din drepturile sale. Sînt unele casuri, ca în Polonia, de exemplu, cînd existau două

autorități: autoritatea orășenească, de o parte, pentru anume lucruri și, de alta, autoritatea pîrcălabului regal. Și în Italia au fost multe orașe cu jurisdicție dublă.

Se mai întîmpla iarăși ca într'un oraș, oricare ar fi fost originea sau formațiunea lui, la un moment dat, față de anume perspective de cîștig sau de o anume situație culturală, oamenii să nu mai voiască a ști nimic de autoritatea veche. Era un fel de sovietism: noi de noi, Sfatul nostru, sîntem în stare să ne conducem și să ne apărăm. Atunci cu sila sau prin bună învoială cel care avea dreptul pînă atunci era înlăturat.

În felul acesta, prin atîtea curențe venite din izvoare așa de deosebite, s'a fixat acea grandioasă viață municipală în evul mediu, care a contribuit foarte mult la crearea instituțiilor moderne în toate țerile.

Este evident că această viață vine, în toate izvoarele ei, mai ales de la societatea romană, și în special de la societatea italiană a secolului al XI-lea. O parte din orașele acestea ale Italiei se îmbogățiseră prin comerțul cu Răsăritul, ajungînd la importanța pe care o avură Venetia, Genova, Pisa, Amalfi, Neapole, mai târziu Florența, și prin urmare nevoia independenței era absolută pentru orașe atît de dezvoltate.

Dar mișcarea vine și din alt fapt, care trebuie menținut ca explicație. La un moment dat, Biserica s'a ridicat împotriva laicilor, în legătură cu acele idei, pornite din mănăstirea de la Cluny, că societatea medievală aparține înainte de toate moștenitorului lui Hristos și numai în al doilea rînd delegaților cari ieau puterea de la acesta. În luptă, orașele italiene s'au găsit interesate. Papa, în Italia, avea nevoie de aliați. și pentru aceasta s'a adresat unor factori teritoriali, cum a fost contesa Matilda de Toscana sau Normanzii din Sudul peninsulei. Afară de aceasta, Papa, am văzut, pentru a se împotrivi regilor germani cari căutau să vie de dincolo de Alpi, are nevoie de orașe. În orașe era autoritatea episcopală, care, cum s'a spus, înlocuise puterea laică și une ori a mers și împotriva

Papei. Unii dintre episcopi erau străini, germani; atîția își datoriau autoritatea și situația lor regelui german: Papa, prin faptul că era episcopul episcopilor, supăra puțin pe acei cari erau numai episcopi, și în special pe cei din Scaune mai mari, care rivalisau cu Scaunul roman, cum erau arhiepiscopii din Ravena și Milan, cari vedeau de mult în el un concurent. Atunci, împotriva arhiepiscopilor și episcopilor, Papa susținea foarte adese ori comunele locale. De aici dezvoltarea Lombardiei, cu vestita *ligă lombardă* care s'a luptat contra Împăraților germani.

Ca element germanic, în această dezvoltare a orașelor, poate fi considerat numai unul singur, care și el a fost foarte mult modificat prin condițiile generale de viață ale evului mediu. Iată despre ce e vorba: în Anglia și părțile vecine, în Nordul Germaniei exista o organizație numită *ghildă* (industrială). Negustorii sînt strînși în ghilda lor. Ghildele flamande, ghildele engleze au fost de mare importanță pentru dezvoltarea civilizației economice și a instituțiilor medievale. Ghilda este o frăție, o *breaslă*, în sensul pe care-l avea la noi, aici, de mult acest cuvînt *breaslă*, care vine din *bratsvo* slavon, „brat“ însemnînd frate; prin urmare între confrăție, între „confrérie“, cum zic Francesii, între această *Bruderschaft*, cum zic Germanii, și breasla noastră nu este nicio deosebire. Ghildele acestea contribuiau fără îndoială să unească elementul orașenesc care fără de ele avea un caracter risipit. Indivizii făcînd parte din ghilde, cînd ghildele s'au unit și ele într'o federație, evident că seniorul sau suveranul care avea drepturi asupra orașului s'a găsit înaintea unei forțe capabile să-i reziste. Atunci, pe această basă a ghilldelor s'a organizat în Nord, adecă pe coasta septentrională a Franciei, pe coasta flamandă, la Marea Baltică, în Anglia, într'o măsură foarte mare, o viață municipală care și ea a contribuit la dezvoltarea supt toate raporturile a societății medievale. Dar, pentru moment, la sfîrșitul veacului al XI-lea, partea pe care o au ghildele în libertatea orașelor flamande, Saint-Quentin și atîtea altele, e mult mai mică decît partea care vine din trecutul roman, prin orașele păstrate în țerile romanice

VIII.

Imperialism sterp în Germania secolului 'al XII-lea

Ce s'a putut introduce în ordinea politică și socială a evului mediu de la această adăugire a vieții materiale și morale medievale prin cavalerie, prin viața de castel, prin acest nex feudal până la anul 1215, care, nu în realitatea lucrurilor, ci în închipuirea unei tradițiuni care s'a păstrat încă, este socotit ca un punct important în desvoltarea instituțiilor medievale?

La 1215, se știe, regele Ioan al Angliei, Lackland, cum îi zic Englezii, „fără-de-țară“, acordă vestita *Magna Charta libertatum* de care va fi vorba acum. Scopul nostru întru aceasta este, nu numai să se vadă întru cât au contribuit deosebitele națiuni medievale, în sensul în care termenul de „națiune“ se poate întrebuița în evul mediu, la alcătuirea instituțiilor pe care le avem, dar, pe lângă aceasta, să vedem de unde pleacă într'adevăr această instituție represintativă pe care o avem astăzi.

Cruciatale au produs fără îndoială o adîncă înrîurire în lumea medievală. Au participat la dînsese mai mult represintanții națiunilor romanice: Francesii în calitate de cavaleri, Italienii în calitate de corăbieri și de negustori cari se așezară în contoarele răsăritene. Dar cruciatale au contribuit, firește, mai mult la desvoltarea popoarelor care au participat mai ales la dînsese, iar cele care au participat mai puțin au avut și în viața lor interioară mai puține schimbări.

Participarea Germanilor la întăia cruciată a fost res-

trinsă; într'adevăr, ea e „o faptă a lui Dumnezeu îndeplinită prin Francesi“. La cruciatele ulterioare, a putut să participe regele german Conrad, care nu fusese încoronat în Italia: el însă n'a făcut decît să imite în calitate de suveran ceea ce făcuseră alți reprezentanți de căpetenie ai lumii medievale în acel mediu romanic de care am vorbit. Mai târziu, Frederic Barbă-Roșie, la sfîrșitul veacului al XII-lea, dacă a luat parte la cruciată ca o consecință a unui fenomen politic medieval, care nu interesează aici, a luptei dintre Papă și Împărat, dacă s'a pus în fruntea cruciatelor, pe cînd cruciatele la început fuseseră inițiate de Papă, aceasta înseamnă că Împăratul a biruit pe Papă într'atîta, încît era în stare să i se substituie în rolul esențial pe care papalitatea era chemată să-l joace.

Nu putem admite însă concepția curentă la istoricii germani, cari, dacă regele german se duce în Italia și Papa-l unge Împărat, pentru ca acești regi astfel unși să joace un rol mai mare, socot că însăși națiunea germană joacă un rol mare. Dacă Imperiul luptă cu Papa, dacă totuși se menține supt Henric al IV-lea, se impune supt Henric al V-lea, dacă reiea din nou lupta supt Hohenstaufeni—și Frederic Barbă Roșie ajunge la cea mai mare însemnătate mondială ; dacă supt fiul lui, Henric al VI-lea, Imperiul acesta rivnește să anexeze și pe cel bizantin și să domine la Ierusalim, dacă toate aceste lucruri sînt adevărate, de aici nu urmează că națiunea germană din aceiași vreme a făcut o evoluție corespunzătoare cu evoluția Imperiului. Imperiul a evoluat ca formă universală, sprijinită numai pe teritoriul german, iar națiunea germană, în loc să profite de pe urma întinderii Imperiului, a pățit cum au pățit multe națiuni cînd au fost prinse la un enorm car străin.

În privința aceasta e interesant să intrăm în oarecare amănunte pentru ca adevărul acestor idei generale să fie pe deplin fixat.

Cît timp, în a doua jumătate a veacului al XI-lea, Împăratul Henric al IV-a luptă împotriva celui mai mare Papă.

medieval, care a fost Grigorie al VII-lea, Hildebrand, cîtă vreme s'a dat lupta aceasta în care Canossa e numai un incident, situația Germaniei în secolul al XI-lea este așa cum s'a înfățișat mai sus: adecă ducii sînt acei cari strîng în mîinile lor puterea peste teritorii foarte întinse care odinioară însemnau și deosebiri naționale. În fruntea ducatelor acestora sînt, de multe ori, vechi familii cu foarte mare influență, cu însușiri de rasă deosebite, cu energie politică nebiruită.

Dacă regele germanic ar fi stat totdeauna în Germania lui, dacă nu l-ar fi apăsat moștenirea lui Carol-cel-Mare, dacă n'ar fi fost datoriiile acestuia și moștenirea lor asupra Ottonilor, fără îndoială că el, avînd mijloacele pe care le avea, de altfel, orice regalitate medievală, ar fi ajuns la un capăt cu acești duci: pe urmă ducii, încetul cu încetul, s'ar fi confundat în ordinea teritorială mai vastă care să poată pregăti ordinea națională din timpurile moderne. Regii Franciei, la început, aveau un mic domeniu, cîteva reședințe pe care le schîmbau și lîngă ele moșii mult mai puțin întinse: autoritatea regelui frances în aceiași epocă nu era ca a unui Suveran din timpul nostru, ci el era mai mult represintantul unei vechi tradiții de origine romanică și, pe lîngă aceasta, și „advocatul“ Sfîntului Scaun, acel care avea singur dreptul să vorbească în numele Bisericii,— și Biserica îl susținea, pentru că se susținea și pe dînsa, pe acest cruțător al lăcașurilor bisericești, apărător al săracilor, văduvelor și orfanilor. Iar cavalerismul cînd a venit de s'a adaus celorlalte elemente ale evului mediu, regele a fost în sensul direcțiunii lui: el a ocrotit tot ce era slab în lumea medievală. Fără a mai pomeni că, pe lîngă acestea, regele e cel mai vechiu feudal, de la care pornia toată seria de autorități care nu se isprăvia decît cu cel din urmă vasal.

Dar, mai mult sau mai puțin, aceleași calități le avea și regele german. Dacă regele Franciei s'ar fi coborît, în puterea tradiției carolingiene, și el în Italia și ar fi găsit un Papă care să-l încoroneze, evident că el putea tot așa de bine să fie împărat în ordinea generală medievală, cum au fost regii

germani. Germania n'avea doar privilegiul unei Împărății în legătură cu hotarele sale și cu poporul care trăia acolo, ci acest rege german era și el coborîtor, cel puțin politic, dacă nu de rasă, al Carolingienilor, la care fapt se adăugă că, pe cînd regele frances nu era continuatorul Ottonilor, dincoace regele german era în același timp și continuatorul acestei dinastii împărătești —, încă o superioritate față de ceilalți.

Și aici, în Germania, era, pe de altă parte, o Biserică avînd nevoie de ocrotire, de apărare în domeniul militar; și aici era atîta lume slabă care nu putea să se ție prin sine însăși. Și aici în Germania a fost o înflorire a cavalerismului, deși mai tîrzie și imitată, nu spontanee. Pentru toate acestea, deci, și aici, în Germania, curentul timpului tindea să susțină autoritatea regală. Și cu toate acestea regele Franciei a putut să ție în dependență de dînsul pe cei mai puternici feudatari, cari aveau mai mult pămînt, mai tari castele, mai mari venituri, mai multe orașe cu circulație comercială; un conte de Flandra sau feudalul care avea Maine, Anjou și Poitou sau ducele Normandiei, care era în același timp și rege al Angliei. Și mai tîrziu el a reușit, și prin căsătorii, și prin certe interioare în familia cutăruia sau cutăruia, și prin alianțe făcute cu șefii acestor case, să ajungă a li aplica dreptul feudal, codul nescris, dar foarte respectat, al datoriilor feudale.

Dacă însă regele german nu ajunge la niciun capăt și rămîne slab și față de feudalitatea laică a ducilor, și față de feudalitatea bisericească a arhiepiscopilor de la Rin, de la Baltică și din partea răsăriteană a regatului germanic, acesta se datorește tocmai acestei persecuții, am zice, a minții tuturilor regilor germani de către ideia Imperiului.

Aici, în Italia, ei n'au întîlnit niciodată o chemare generală către dînșii, o încredere universală în rolul lor; totdeauna a fost ceva în Italia care a stat împotriva stabilirii reale și definitive a autorității regilor germanici. De

multe ori chiar acei cari aveau nevoie de dinșii, a doua zi după folosirea sprijinului lor se înfățișau ca adversari față de cei cari-și făcuseră datoria. Împotriva Împăraților era adesea plebea romană, totdeauna neascultătoare și gata de agitație; împotriva Împăratului era cellalt Împărat, de la Constantinopol, care se gândia la Ravena, la vechiul exarhat, la Basilicat, la Sicilia, la influența de o dată în Marea Mediterană și stătea astfel în calea Cesarului german. Împotriva regelui germanic venit de dincolo de Alpi au fost Saracinii, cari o bucată de vreme au ocupat Sicilia și prădau neconținut partea de Sud și centrală a Italiei. Pe urmă, când s'a început era lui Hildebrand, a fost conștiința generală bisericească, ridicată împotriva Împăratului, tăgăduindu-i dreptul de a se amesteca în anumite lucruri ale Bisericii, și se poate zice, în cazul acesta, că toată viața morală a Italiei, că viața morală a Bisericii întregi s'a ridicat împotriva stabilirii autorității imperiale în Italia.

Mai târziu, când orașele italiene s'au întărit, evident că nu-i convenia niciunui din aceste orașe, niciunui din porturile așa de înfloritoare, niciunui din cetățile interioare, lombarde în special, ca Împăratul să-și așeze autoritatea, pentru că aceasta ar fi însemnat ca orașele să nu se mai poată governa singure, însemna ca asupra cetăților să se întindă autoritatea așa-numiților „potestați“ ai Împăratului. Și geografia și istoria și curentul însuși al timpului luptau împotriva acestei încercări: geografia, care punea Alpii la mijloc, istoria, care păstra toate marile amintiri romane în alt sens decât sensul în care vo'au să le întrebuițeze regi de dincolo de munți, iar curentul general al timpului, evident, tindea către osebiri teritoriale, și mai târziu naționale. Un Stat hibrid, în care Germania ar fi stat alături de Italia, era contra curentului timpului.

Ultima încercare ce se părea că va crea ceva statornic și care a fost distrusă numai prin faptul că acela care a făcut-o n'a avut viață mai lungă, e de la sfârșitul secolului al XII-lea: într'o situație cu totul particulară, Henric al VI-lea, fiul lui Frederic Barbă-Roșie, acest tânăr Împărat care era soțul Constanței, moștenitoarea Norman-

zilor din regatul celor două Sicilii, rîvnia, cum am spus, la stăpînirea Imperiului bizantin, la îndeplinirea funcţiunii de cruciată şi la dominaţia asupra lumii întregi. Residînd însă în Italia-de-Sud, rosturile lui de căpetenie erau acolo şi, mai târziu, din cauza acestei calităţi italiene, fiul şi moştenitorul lui, Frederic al II-lea, a căpătat fisionomia sa pur italiană, meridională, de loc germană. Henric fusese un German care locuia în zestrea nevestei sale; Frederic (şi Roger) a fost un Italian cu nume german, care locuia în moştenirea mamei sale înseşi. Astfel, cînd regii germani ajung să se infigă în Italia, ei încetează de a fi Germani şi devin Italiani. Oricît de întinsă ar părea harta Germaniei, oricît de mic, relativ, era acest Sud italian, totuşi, prin cultura, prin bogăţiile, prin legăturile lui, prin rolul de istorie universală, prin vecinătatea cu Roma Papilor, care din Germania nu se putea supraveghia, Regatul celor Două Sicilii, acest regat care e de origine romanică, de caracter normand, frances, ajunge a domina viaţa politică a Germaniei întregi.

Dar din toate acestea rezultă o neglijare continuă a rosturilor germane. „Germania“ nu poate să progreseze, fiindcă factorul principal nu se găseşte în cuprinsul ei şi nu lucrează asupra ei; aici el e numai regele abia recunoscut de duci, care se gîndeşte numai cît mai curînd să adune o armată, încheind tot felul de compromisuri cu familiile mari germane, şi să se coboare în Italia. Dar fiecare din aceste compromisuri nu face decît să întărească autoritatea ducilor, cari lasă fără apărare pe rege şi apasă foarte greu feudalitatea mai mică de sub dînşii, oprind, în acelaşi timp, o mai răpede dezvoltare a vieţii orăşeneşti. Germania ar fi putut să se desvolte, fie prin progresele unei regalităţi devenite naţionale, fie prin înnaintarea elementelor de jos, care ar fi crescut normal. Dar ducatul e forma nenorocită care împiedică şi regalitatea de a înnainta şi forţele naţionale de jos de a căpăta o importanţă reală. El e în legătură cu trecutul care nu mai trăieşte naţional şi nu poate trăi economic. Legitimaţie naţională nu are, iar, pe de altă parte, graniţele fiindu-i

foarte capricioase și întâmplătoare, nu se formează blocuri economice și se împiedecă neconținut circulația comercială.

Au început a se formă și în Germania, de la o bucată de vreme, drumuri de comerț: unul pe linia Rinului, altul pe țărmul Mării Baltice, ducînd pînă în adîncul Rusiei. Niciunul însă nu trece pe teritoriul unui singur stăpîn. Cineva care ar fi vrut să urmeze linia Rinului trebuia să treacă prin teritoriul suab, prin cel lotaringian, pentru ca la gurile Rinului să se înfunde într'o ordine politică ce aproape nu mai era germană, ci din ce în ce devine mai mult legată de Franța: Flandra. Dacă voiă cineva să meargă pe țărmul Mării Baltice, orașele libere erau neconținut în legătură cu hinterlandul, cu teritoriul interior, care nu aparținea unei singure puteri.

În afară de aceasta, tocmai fiindcă sînt neconținut ocupați în Italia, regii germani nu pot să îndeplinească funcțiunile lor firești la Răsăritul lumii germanice. Aici dispăruseră Avarii, dar rămăseseră Slavii. Ei au întemeiat, pe locul *mărcii* carolingiene, ceia ce se numește o „Crăie“, după a lui Carol, al cărui nume rămînea titlul însuși al demnității supreme. A fost un timp cînd regatul morav era să fle cucerit de Germani, un timp cînd era posibil ca, păstrîndu-se legături bune între Papă și Imperiul german, să ajungă acesta pînă la linia Dunării. Aceasta înainte de venirea Ungurilor. Ungurii — chemați, se asigură, de regele german Arnulf contra Moravilor — au venit însă, aproape de anul 900, și, îndată, au sfărîmat în aceste regiuni unitatea slavă, amenințînd, ca unii cari erau veșnic în rătăcirii războinice, de pradă, și ordinea interioară în Germania. În a doua jumătate a veacului al X-lea se știe că Germanii au trebuit să-și încoarde toate puterile pentru a răspinge pe Unguri din Bavaria, pînă unde ajunseseră, în același timp cînd bandele lor apăreau în Italia. Atunci Papa a creat însă cu ei un Stat „apostolic“. Căci Ungaria veche n'a fost un Stat național; naționali erau Ungurii pe vremea prădăciunilor, dar, îndată ce s'au organizat, ei au încetat de a fi astfel, creîndu-se cu dinșii un Stat comandat de Sfîntul Scaun: acesta

avea nevoie de o miliție apostolică și, creștinându-se Ungurii, li-a dat mandatul permanent de cruciată.

Cînd s'au organizat Ungurii în Panonia, chestiunea răsăriteană pentru regalitatea germană și pentru națiunea germană, a ajuns să aibă *două* înfățișări: pe de o parte, atitudinea regalității germanice și a germanismului față de Slavi; pe de altă parte, atitudinea lor față de Unguri. Chestiunea slavă ea însăși după dispariția regatului morav căpăta, de la o bucată de vreme, o îndoită înfățișare: o parte din ceia ce fusese Moravia, partea pe care n'o ocupaseră Ungurii, a trecut la ducatul Boemiei, format după normele ducatelor din Germania și supus la atâtea influențe germanice, primind cultura și religia sa din Germania. Pe urmă, din acest ducat al Boemiei s'a format la Răsărit alt ducat al Poloniei, și el Stat „latin“, catolic, cu elemente împrumutate neconținut din lumea germanică. Fără a mai vorbi, ceia ce e totuși interesant, de altă parte, dacă nu din teritoriul morav, cel puțin din ambițiile și influențele morave, care sînt Slavii din Peninsula Balcanică. Căci poate că totuși ar fi existat numai o Bulgarie în legătură cu Bizanțul, dacă nu s'ar fi sfărîmat Statul morav, dar fără scăderea Statului lui Sviatopluc niciodată nu ar fi existat o Serbie în Peninsula Balcanică; Moravia s'ar fi întins pe coasta Mării Adriatice, cuprinzînd tot ceia ce aparținea sferei de influență catolice, latine, occidentale. *Acesta* ar fi fost Statul slav legat, nu de Bizanț, ci de Roma.

Dacă n'ar fi fost magia drumului italian, evident că problema de căpetenie pentru națiunea germană ar fi fost aceea de a suprima ducatele slave și, în același timp, de a se impune autoritatea imperială față de regatul apostolic unguresc. Ocasia se înfățișează cu atît mai mult, cu cît un rege german în luptă cu Papa avea dreptul să bată pe clienții Papei cari erau Ungurii, cu regele lor apostolic cu tot. De sigur că și în Ungaria, și în Boemia, indirect și în Polonia, au fost încercări de impunere din partea regilor teutonici; numai cît ele s'au făcut în momente libere: au fost încercări de vacanță, nu lucruri ur-

mărite neconținut. Se va ajunge astfel pentru Germania din a doua jumătate a veacului al XIII-lea la competițiuni de principii străini, doritori de tronul regal german tocmai fiindcă Imperiul era legat de dînsul. Din cauza acestui continuu amestec cu rosturi imperiale va veni un Engles, Richard de Cornwall, un principe din Spania, regele Alfons de Castilia, și-și vor pune candidatura, pecetluind, după o izbîndă contestată, și unul și altul cu pecetea cea mare a regatului german. Din punctul de vedere german va fi astfel un străin; din punctul de vedere al istoriei universale e numai continuarea firească a stării de lucruri produse de „imperializarea” regalității germanice.

Germania era considerată ca o basă pentru Imperiu, și numai ca o basă pentru Imperiu, care, deci, putea, singură, deschide drumul cui rîvnia la acest Imperiu: el căuta să-și asigure întăiu această basă germană. Realitățile timpului n'au îngăduit ca regalitatea germană a unui Richard sau Alfons să continue, dar faptul însuși este extrem de caracteristic pentru a se vedea unde a putut ajunge, din cauzele arătate, Germania pe această vreme.

Deci fără îndoială că nu din această Germanie se puteau desvolta mai departe instituțiile medievale. Germania avea un trecut, care, departe de a sprijini dezvoltarea ulterioară, formă o piedecă mare pentru orice sfortare în direcția acestei dezvoltări. Neorînduită înăuntru, ea era încunjurată de vecini a căror situație însăși devenia instabilă din cauza instabilității hotarului germanic la Răsărit. Misiunea de a pregăti timpurile noi trebuia să treacă, dacă nu asupra societăților romanice, prea tradiționaliste, în simțul lor de veche ordine romană, asupra acelei Anglii, avînd un rege normand, o civilizație politică francesă, care se formase la 1066 și care, în împrejurările ei cu desăvîrșire favorabile, îngăduise a se începe înjghebarea unor instituții în adevăr originale.

IX.

Drept feudal și drept regal în „Magna charta“ engleză.

Am văzut cum instituțiile primitive germanice n'au putut evolua în Germania și din cauza stirpiciunii principiului, fără îndoială dar și din cauza împrejurărilor speciale în care a trăit această Germanie medievală. Împărații din Casa de Franconia, Sali, Henric al III-lea, Henric al IV-lea și Henric al V-lea, aceia cari, în secolul al XI-lea, se luptă împotriva pretențiilor Papei de a se substitui autorității lor și oricării autorități exercitate de un rege sau împărat, se continuă și în ce privește politica lor italiană cu regii germani din secolul al XII-lea: Lotar, care și el se amestecă în rosturile de dincolo de munți, și mai ales cu Hohenstaufenii, mici seniori din Suabia, cari tocmai din cauza acestei situații modeste locale s'ar fi părut că vor fi mai mult reținuți în Germania, dar cari cu atât mai mult se vor lăsa prinși de scopurile universale, de marile ținte mondiale: cruciata, întâiu, și împrejurările italiene, pe urmă.

Am arătat cum, văzînd că regalitatea francesă, care la început nu se amestecase în cruciate, iea un loc tot mai mare într'însele, regele Conrad al III-lea s'a dus și el la Locurile Sfinte, iar urmașul său, Frederic Barbă-Roșie, a avut continuu înaintea ochilor ideia aceasta a cruciatelor, puînd-o în aplicare la sfîrșitul vieții sale, cînd, simțîndu-și mîinile cu totul libere, a pornit în Orient, unde a perit în apele rîului rece din Anatolia.

Dar de ce, pe cînd în Germania însăși vechiul element germanic nu se dezvoltă, în Anglia, țară unde au fost Anglo-Saxonii, unde peste ei au venit Danesii, unde, în rîndul al treilea, s'a suprapus ca putere dominantă regalitatea normandă, care reprezintă totuși oameni de sînge germanic, aducînd și unele obiceiuri germanice, fondul germanic a evoluat, ajungînd, prin evoluția sa, ca la începutul secolului al XIII-lea să dea „Magna Charta“ cu urmările ei, respectarea libertății fiecăruia, cu datoria de a se convoca la anume date Parlamentul, de a se vota de dînsul subsidiile necesare regalității, ceea ce înseamnă o pagubă pentru această regalitate absolută și un cîștig pentru cei ce se va numi reprezentanța națională?

Oricine urmărește însă istoria Angliei, de la cucerirea lui Gulielm Cuceritorul, la 1066, până la 1215, cînd s'a dat Magna Charta, va ajunge la rezultate cu totul deosebite de acelea pe care le admitea până mai ieri și romantismul politic european și mîndria națională germană.

Pentru ca să se înțeleagă bine caracterul *loial* al acestui act și, mai ales, caracterul lui foarte *medieval*, aparținînd unei lumi absolut deosebite de lumea noastră și sprijinînd, nu libertatea împotriva privilegiilor, ci, din potrivă, privilegiile împotriva libertății — căci în evul mediu cuvîntul „libertate“ exista, dar el nu avea același sens ca acel de astăzi —, ca să se deslușească de ce *Magna Charta* este înaintea de toate un document menit să asigure, cu totul în afară de noțiunea generală de libertate umană, dreptățile unei anumite clase, care tîndea să se perpetueze ca o castă, n'are decît să urmărească tot ce s'a petrecut în Anglia de la Gulielm Cuceritorul încoace. Dar mai cu samă trebuie să-și dea sama încă o dată de caracterul însuși al cuceririi Angliei de către Gulielm Normandul

Era venit îndemnat de motive cu totul personale. Nu e nimic național în expediția lui, cum s'ar crede; nu e o opoziție între două neamuri, o ciocnire între Anglo-Saxonii învinși și Normanzii învingători; nu o organizație

politică deosebită, care intră în luptă cu altă organizație politică și izbuteste s'o distrugă; nu e un principiu care pornește împotriva altui principiu, ci, cum s'a arătat, Guilielm, în puterea unei învoieli particulare, unui jurământ care i s'a făcut, crede că are dreptul să ocupe Anglia. Se presintă cu armata lui, invocînd judecata lui Dumnezeu, care era lucrul de căpetenie în evul mediu; se presintă cu acest drept al lui cu care apelează la Dumnezeu, așa cum se presintau, într'o ceartă, într'un conflict, doi cavaleri pentru un singur duel. Era o chestiune personală, prin urmare, aceia pe care o urmăria ducele Normandiei, prin mijlocul obișnuit medieval al *duelului*, cu acea deosebire că, în loc să fie numai sabia lui proprie, sînt pentru *dreptatea* lui atîtea săbii unite împreună supt ordinele lui.

Anglia e, prin urmare, cucerirea lui personală, prada lui, și el o dă tovarășilor lui, înlăturînd orice stăpînire nu vine de la dînsul ori nu e recunoscută de dînsul; mulți dintre vechii proprietari anglo-saxoni fiind înlăturați, rămăsese atîta pămînt, încît regele, păstrînd o parte din pămîntul acesta pentru dînsul, administrîndu-l întocmai cum administra moșiile lui, făcînd păduri de vînătoare pe terenuri imense, restul îl împărția între nobilii cari atîrnau de el și cari și ei aveau dreptul să împartă teritoriul ce l-au fost primit la alții, cari nu rămîneau însă niciodată în legătura numai cu dînsul, ci, prin el, stăteau în legătură tot cu regele cuceritor ¹.

Așa încît aiurea s'a putut formă piramida de atîrnări de la om la om, cu regele în frunte și cu cel din urmă feudal la baza piramidei; aici însă nu e vorba de piramida care se formează de la sine în cursul timpului, ci de una pe care o desemnează o singură mină în momentul cînd o voiește. E, putem zice, un caz unic în istoria evului mediu creațiunea aceasta a unei țeri prin decret. Țara e creată, cu toate organele ei, prin hotărîrea care pleacă exclusiv de la voința cuceritorului.

Cuceritorul acesta are aparența unui om atot puternic:

¹ Cf., ca o expunere mai nouă, Georg Brodnitz, *Englische Wirtschaftsgeschichte*, I, Jena, 1918.

nă e nimic în Anglia care să nu atîrne de voința regelui normand. Și Normandul din acel timp era un temperament cumplit —, și fiul lui Gulielm Cuceritorul, Gulielm-cel-Roșu, a petrecut toată viața lui în mijlocul fiarelor săl-batece, mai mult vînător decît rege, și a isprăvit asasinat, omorît de unul din adversarii săi umani ori animalii, un mistreț ori un nobil. Cel puțin două generații înfățișează niște temperamente de o extraordinară pasiune brutală. Cine-și închipuie pe Gulielm Cuceritorul ca pe un fel de rege Canut sau un fel de Eduard Confesorul, un fel de Alfred, nu înțelege nimic din ceia ce deosebia așa de fundamental o rasă de alta, o putere de alta. Puterea aceasta nouă nu se inspiră decît de la strămoșii barbari cari s'au așezat în Franța; niciunul din vechile drepturi anglo-saxone cîștigate prin oarecare sfortări de-a lungul veacurilor nu e respectat *formal* de regalitatea nouă.

Regalitatea aceasta a găsit mici proprietari țerani și oameni cari aveau pămînturi mai întinse, a găsit un cler foarte vechiu și bine organizat, care jucase un rol important, căci, ca și clerul irlandez, cel anglo-saxon a cucerit atîtea pămînturi păgîne, între altele al Saxonilor din mijlocul Europei; a găsit pe lîngă aceasta o viață orășenească ce avea une ori o origine foarte depărtată.

Ei bine, de nimic din toate lucrurile acestea regele normand nu vrea să țină samă decît în marginile interesului său. Și, înainte de orice, el ține sama de *un* lucru: de dreptul feudal așa cum acest drept îl avea acasă la dînsul, cum el se desvoltase pe pămîntul francez și în forma specială normandă, formalistă, pedantă, advocățească, am zice. El se considera ca șeful unei ordini feudale; singurele îndatoriri pe care le are de fapt sînt acelea față de participanții la această ordine feudală, pe care el a adus-o, el a impus-o, el a organizat-o în momentul cuceririi; restul pe dînsul nu-l interesează.

N'am putea zice că Anglo-Saxonii au rămas față de Normanzi în aceiași situație în care au rămas Românii din Ardeal după ce regele Ungariei a trecut dincolo de munții Bihorului, după ce a instalat pe Sași în satele care erau să devie orașe și după ce a chemat pe Cava-

Ierii Teutoni la Braşov, la începutul veacului al XIII-lea. n'aş zice că populaţiunea anglo-saxonă se coborîse aşa de jos; cu toate acestea era, la început măcar, ceva din această situaţie: altfel populaţia anglo-saxonă n'ar fi avut atitudinea pe care a avut-o faţă de Normanzi, pe cari nu-i puteau suferi, întrebuintîndu-se toate mijloacele pe care le are omul la îndemînă pentru a se apăra individual, neorganizat împotriva puterii organizate. Si s'au luat atunci măsuri atroce pentru a opri aceste acte de răsvrătire şi asasinat: responsabilitatea colectivă pentru omorîrea unui singur Normand, dacă se găsea cadavărul lui pe pămînt anglo-saxon —, măsură care nu se iea de obicei decît în vreme de războiu, dar aici a fost războiul permanent între clasa normandă suprapusă şi populaţia anglo-saxonă supusă.

Evident că în mediul acesta de continue lupte între două rase care represintă şi două drepturi, nu se pot desvolta instituţii comune, ci fiecare rămîne cu instituţiile sale: supuşii cu aceia ce fuseseră odinioară instituţiile lor de Stat şi sînt acum numai obiceiuri populare, iar suprapuşii cu instituţiile pe care le-au adus de acasă şi care în pămîntul acesta cucerit se pot desvolta mai greu.

Acum, cînd şi cînd cîte un rege normand e silit să iscălească un privilegiu, o *chartă*. Privilegiile de acestea se întîlnesc şi în vremea lui Henric I-*iu*. Astfel de carte de privilegii îşi găsise explicaţia în faptul că, oricît de puternici ar fi fost regii aceştia normanzi, puterea lor scădea în anume momente prin aceia că o ordine normală de succesiune la tron nu exista de la început. Au fost lupte pentru coroana englesă între Ştefan de Blois, de exemplu, care a luat parte şi la cruciata întâiu, şi între Henric al II-lea, luptă în care a jucat un rol aşa de mare Matilda, fica lui Henric I-*iu* şi din care a rezultat stăpînirea dinastiei celei nouă, venită din Franţa, a Plantagenetilor, care era în legătură cu familia Cuceritorului numai prin femeii. Conflicte de felul acesta, înainte de sfîrşitul veacului al XI-lea, chiar, apoi în tot decursul veacului al XII-lea, favorisau, evident, elementele nemulţămite cu stăpînirea absolutistă, necruţătoare a regilor normanzi. Se

presintau momente în care trebuia să se facă și concesiuni, nu numai personale și orale, ci generale și în scris.

Cine cercetează celelalte privilegii, celelalte hrisoave, care sînt cu totul uitate față de importanța atribuită privilegiului celui mare, așa-numitei Magna Charta, își dă sama foarte răpede de legătura foarte restrînsă feudală, pentru o singură clasă, pe care o au asemenea acte, și prin aceste acte, acordate în timp de aproape un veac, nu se poate zice că viața constituțională englesă a înaintat cîtuși de puțin.

Și a mai fost un motiv pentru ce înstituțiile englese n'au putut înainta. Prea mult timp Henric al II-lea a fost judecat, închipuindu-se o opoziție între Franța, de o parte, și Anglia, de altă parte, parcă ar fi fost vorba de două State perfect organizate, cuprinse în limite naturale și sprijinite pe o națiune deosebită: aici Englesi, dincolo Francesi; Francesul numai în Franța lui, Englesul numai în Anglia lui.

A considera lucrurile așa, este a se hotărî cineva să nu înțeleagă nimic din legăturile care au existat în veacul al XII-lea între Franța și Anglia. De fapt nici Anglia n'a existat ca atare, și cu atît mai puțin Franța. Gulielm Cuceritorul și urmașii lui sînt și duci de Normandia și rămîn astfel până la începutul veacului al XIII-lea; așezarea lor de căpetenie nu e Anglia, ci Normandia de unde au plecat. Acolo au locul lor cel mai iubit, venitul cel mai sigur, fiindcă în Normandia nu se obișnuia niciun fel de privilegii; acolo sînt clădirile cele mai frumoase în legătură cu desvoltarea familiei lor; cînd moare unul dintr'înșii, dorința cea mai scumpă-i este de a fi îngropat, nu în Anglia, ci la dînsul, în Normandia. Limba pe care o vorbesc nu e limba englesă — limba englesă s'a impus, în viața de Stat ca și în literatură, de alminteri, abia în secolul al XIV-lea — ci limba francesă, puțin cam sălbătăcită prin amestecul cu elemente străine. În viață și în moarte regii englesi sînt atrași de pămîntul frances, în această regiune normandă care îi produsese și care-i chema înapoi, întocmai după cum pămîntul din care a răsărit arborele chiamă la dînsul frunzele ce cad de pe același arbore.

În secolul al XII-lea, cînd familia Plantagenetilor ieia tronul, ea vine din Anjou, Maine și Poitou, feude franceze; dinastia englesă avea încă, din vechea Galie, coasta de Nord, Normandia, căreia, peste Bretania liberă, i se adaugă acum acest ținut al Oceanului Atlantic. Plantagenetii sînt regi angevini, și ei aduc în viața englesă un nou aflux de conștiință și de datină franceze. Așa încît, chiar dacă vechea dinastie ar fi fost în primejdie de a se naționalisa, de a se localiza supt raportul engles, venirea acestor străini pe tron are efectul de a întoarce lucrurile la un punct de vedere pur frances, cum fusese la 1066. Pe de altă parte, Henric ieia în căsătorie, nu pe o Englesă, ci, firește, pe o Francesă, pe cea mai bogată moștenitoare francesă, soția divorțată a regelui Franciei Ludovic al VII-lea, Eleonora de Aquitania. Și, astfel, prin căsătoria cu Eleonora, prin copiii născuți din această căsătorie, cel ce are Normandia și Anjou, Maine, Poitou, dispune și de Aquitania, de tot Ținutul sudic frances până la Provența. Pe de altă parte, sînt legături strînse, cum era și natural, între Angevini și toate feudele franceze vecine. Regele Franciei era încunjurat din toate părțile de Plantageneti, prin posesiunile lor, ca și prin interesele politice sau legăturile familiei lor.

În sfîrșit trebuie să adăugim și faptul, foarte important, că Henric al II-lea a dorit o situație imperială. Nu-i ajungea Anglia lui; ea era numai punctul de plecare, un teren de unde-și strîngea banii și din care nici nu se gîndia să-și scoată soldații. Anglia este pămîntul cucerit, pămîntul de exploatare, care-i poate servi pentru alte planuri, mult mai mari. Pe o vreme cînd regalitatea germanică este în plină crisă, cînd sînt dispuși și alții, din vecinătate, fără să fie Germani de sine, a cere coroana țărilor germane, Henric este cel d'întăiu care se infățișează. Nu poate fi nimic mai natural decît ca acel ce stăpînește, cu Anglia, trei șferturi din Franța, și cele mai bune regiuni, ținutul Mării tot, și care, pe de altă parte, domină ținutul Flandrei, ce avea atîtea interese industriale și comerciale cu Anglia, depinzînd supt raportul economic de Britania Mare, nu poate fi nimic mai natural decît ca regele Henric

să pretindă demnitatea regală germană, și cu ea situația de Împărat în Roma.

Henric al II-lea a tins deci la dominația imperială. Dar în tot acesta timp Anglia, supt raportul ei național, special, care ne interesează pe noi în rîndul întâiu, nu se poate desvolta pentru același motiv pentru care politica italiană, politica mondială a Hohenstaufenilor împiedecă de a se desvolta, în Germania, instituțiile pur germanice. Cînd moare Henric, după luptele cu fiii săi, provocate de temperamentul imposibil al Eleonorei, după un conflict cu Sfîntul Scaun, care și acela l-a reținut o bucată de vreme, — vestita ceartă cu Thomas Becket, arhiepiscopul de Canterbury, care a fost omorît după provocația lui, aducînd în felul acesta împotriva regelui excomunicarea —, cînd, zic, Henric moare, el lasă tronul fiului său Ricard Inimă-de-leu, care și de Englesi se numia „Cœur de lion“, cu numele frances Căci Ricard e un cavaler frances întru toate asemenea cavalerilor francesi, și cu nimica engles întrînsu.

Cînd ieă parte la cruciată alături de Filip August, regele Franciei, cel mai Frances din doi nu e Filip, ci Ricard, și, dacă ar fi fost vorba de simpatii naționale, cruciații s'ar fi îndreptat mai mult către regele engles, fiul unei principese din Sudul Franciei decît către regele unei regiuni nordice, care, mai la urma urmei, era mai germană decît regiunea din care răsărise Eleonora de Aquitania. Ricard făcea parte dintre poezii Provenței din acest timp, și pare că soarta a vrut ca partea cea mai mare din activitatea lui să fie cheltuită în tovărășia Francesilor, pe pămînt frances. La întoarcerea sa din cruciată, tot în părțile acestea a fost reținut, pînă ce moartea i s'a întimplat în Franța, la asediul unei cetăți, unde a fost străpuns de un arcaș.

Fratele și urmașul său, Ioan fără-Țară, *Lackland*, numit așa pentru că, la împărțirea de teritorii care s'a făcut de Henric al II-lea, el rămăsesse fără avuție de pămînt, n'avea nimic din caracterul cavaleresc și din talentele și virtuțile fratelui său Ricard. N'am putea zice că, lipsindu-i temperamentul frances, avea temperament engles; avea temperamentul amb țiun i și insuficienței lui. S'a amestecat

în toate conflictele 'n care se amestecase și tatăl lui, cu deosebire că acesta știa să iasă bine din ele, pe cînd el le încurca pe toate și, la un moment dat, i-a avut pe toți în capul său, și nimeni ca să-l apere. Fiindcă regalitatea aceasta normandă se sprijinia numai pe elementele de năvălire, și, îndată ce acești *tenants in chief* se hotărau împotriva regelui, acesta n'avea niciun mijloc să se apere; din moment ce societatea feudală refusa să-l asculte, din acel moment el era pierdut și trebuia să facă orice concesie ar cere aceștia

În legăturile acestea feudale temperamentul înseamnă foarte mult lucru: de acolo pleacă autoritatea de cele mai multe ori; el însă n'avea nici temperament, nici ăutoritate, și atunci feudalii l-au constrîns să primească *Magna Charta*, care a fost redactată de adversarii săi (1215).

Nu este un mai bun mijloc de a dovedi că judecata exprimată de noi cu privire la acest mare privilegiu al feudalității este întemeiată și că n'avem a face cu un document de unde să plece viața parlamentară din timpurile mai nouă, decît să înfățișăm un resumat al acelor zece clause principale ale actului.

1) La început se declară că Biserica nu va fi supărată Biserica fiind considerată în rîndul întâiu supt raportul eudal al șefilor ei.)

2). Regele nu se va amesteca în viața feudelor pentru a strînge bani, ci se va mărgeni la ceia ce e prevăzut în drept. El nu poate să ceară ajutoare de la acei cari atîrnă de dînsul decît în cele trei casuri știute: atunci cînd era făcut prizonier, cînd își mărită o fată și cînd face pe fiul cel mai mare, cavalier.

3) Nu va ridica în zădar, fără motiv legitim, admisibil, ajutor și scutaj, *aide* și *écuage*. Și cu privire la această clausă se adaugă: cînd regele are nevoie de bani neprevăzuți, cu privire la cari nu există nicio măsură nescrisă în vechiul drept feudal, atunci el să cheme la dînsul pentru sfat pe supușii săi, anume pe *tenants in chief* personal și pe ceilalți prin sherifi ca să se arate pentru ce scop se cer banii.

Aici s'a văzut începutul Parlamentului. Oricine va înțelege că între această consultare a lumii feudale singure, nu pentru a ieși din drepturile feudale, ci pentru a duce mai departe aceste drepturi, și între crearea unui Parlament este o deosebire enormă. Parlamentul se adună și în afară de voia și nevoia regelui, pe cînd aici este vorba de nevoile extraordinare ale regelui, care se satisfac după o convocare cu voia acestuia.

4) Regele avea obiceiul că nu judeca la o Curte bine fixată, într'un anumit loc, ci, cum n'avea reședință sta-tornică, cînd ici, cînd colo. Se hotărăște ca judecățile să se facă într'un singur loc fixat odată pentru totdeauna.

5) Judecățile ambulante să fie desființate.

6) Se stabilește că regele nu va da dreptatea pe bani.

7) E vorba acum de a se înlătura abuzul pe care-l putea săvîrși regele în calitatea lui de judecător feudal. În acest articol se vede garantarea libertății fiecăruia. Dar aici nu e vorba de așa ceva, ci regele garantează *anume* libertăți, de caracter privilegiat, acelor cari atîrnă de dînsul. La sfîrșit e clausa că și aceștia trebuie să acorde supușilor lor aceeași situație pe care au căpătat-o ei de la rege. Niciun om liber nu va fi arestat sau închis, despoiat de țara sa, scos din lege fără a se ținea samă de părerea celor de o samă cu el, cari-l judecă, fiindcă, oarecum, el garantează. Nu era nimic nou; totul cum e prevăzut în dreptul feudal.

8) Regele nu va lua nimic fără plată: cai, căruțe, etc., nu va tăia nimeni lemne pentru rege.

9) Orașele vor avea libertățile cele vechi și sînt datoare să întrebuițeze aceleași măsuri în toate.

Cum vedem, același amestec de clause de drept cu altele de gospodărie, ca în Capitularele, foarte barbare, din vremea lui Carol-cel-Mare. Nu e mai multă distincțiune în mintea oamenilor din Anglia secolului al XIII-lea decît exista în mintea Franco-Romanilor din secolul al VIII-lea sau al IX-lea.

10) Negustorii străini să aibă voie a veni în regat, și numai în vreme de războiu să poată fi arestați.

La urmă se dă voie oamenilor liberi a părăsi regatul,

și se hotărăște ca penalitățile teribile împotriva acelor cari călcau pădurile regale să fie puțin îmblinzite, iar, cînd se va întîmpla o încălcare de proprietate, să se facă o anchetă de douăsprezece persoane.

În sfîrșit mai e vorba de bani luați fără dreptate, de relațiile cu Țara Galilor și Scoția.

Nicio ordine, niciun sistem, niciun punct de vedere nou, nicio egalitate între elementele care participă la acest drept, ci numai clause de ordine feudală, în ceia ce ordinea aceasta avea mai caracteristic și mai elementar în trecut. Este o suprimare de abusuri, la care se adaugă cîteva puncte de utilitate publică. Acei cari au ridicat armele, aceia au căpătat ce li se cuvenia de pe urma revoltei lor victorioase. Națiunea englesă n'a căpătat însă nimic pentru motivul cel mai elementar: pentru că, nu numai nu ceruse nimic, dar ea nu exista încă în calitatea ei de națiune englesă. Cum oare ar fi putut, cu o sută de ani înainte de nașterea ei, să repurteze o victorie așa de strălucită?

Într'o lucrare germană recentă — pe care o citam și mai sus — despre Istoria economică a Angliei, se observă cu dreptate că „Magna Charta“ din 1215 nu cade numai în desvoltarea dreptului feudal din evul mediu, fiind fixarea foarte precisă, a dreptului feudal pe basă normandă, ci, în același timp, este în legătură și cu procesul de distrugere a societății feudale în folosul regalității și, subsidiar, în al vieții orășenești și al tuturor celorlalte elemente de viață mai nouă care apar atunci. Codificarea de drept feudal vine într'un moment în care regalitatea căuta, în folosul comunelor și al claselor inferioare mai târziu, să-și valideze autoritatea.

De la un timp în adevăr regalitatea normandă, urmînd impulsului imens de voință care a creat Anglia supt regele cel nou de la 1066 caută, — n'aș zice după program, ci instinctiv, să-și întindă atribuțiile. Atunci feudalii și-au dat sama de primejdia spre care mergeau și ei, cari la început erau dependenți de regalitatea care-i crease, căci, dacă feudatarii erau ce erau pe pămîntul vechiu al

Normandiei, dar pe pământul cel nou toți erau de creațiune regală, toți datoriau situația lor actului de cucerire făcut de Gulielm Cuceritorul. Atunci, de la protestări isolate, de la amenințări individuale, — de la încercări de răscoale, n'am zice, pentru că aceasta ar presupune o colaborare cu clasele populare și ea era imposibilă, s'a ajuns la o înțelegere a feudalității laice cu cea eclesiastică, participînd și anume elemente, mai mărunte, care nu aparțineau lumii baronilor, dar participau la privilegiile situației create de ordinea feudală. Și, în felul acesta, printr'o mișcare generală, s'au împiedecat abuzurile care se făcuseră în dauna tuturor. Dar, dacă lucrurile sînt așa, atunci trebuie să atribuim actului care poartă numele de „Magna Chărta“ un alt caracter decît acel al unui act constituțional din timpul nostru.

Sînt acte constituționale ofensive și acte constituționale defensive. Actele constituționale ofensive sînt cele care, în lupta pentru înlăturarea unei stări de lucruri și crearea unei stări de lucruri nouă se codifică pentru a crea tocmai condițiile societății viitoare. În felul acesta măsurile ce s'au luat în timpul revoluției de la 1789 fac parte dintre măsurile constituționale ofensive. Nu se alcătuiseră deplin lumea care trebuia să îndeplinească în secolul al XIX-lea societatea burgheză, dar atunci oamenii Revoluției au luat ei măsuri care nu corespundeau întru toate ordinii de lucruri existente, ci tindeau să organizeze ordinea de lucruri viitoare potrivit cu intențiile lor. Dacă lucrurile se fac pe calea revoluției, evident că nu se obține același avantaj, fiindcă atunci măsurile luate de revoluționari nu angajează decît numai pe aceștia și, cînd revoluția cade, împreună cu ea cad și măsurile lor. Dar, cînd măsurile acestea se iau păstrînd măcar formele anterioare, cînd ele se adoptă cu asentimentul, mai mult sau mai puțin deschis și sincer, al celorlalți, ele angajează, continuînd vechea ordine constituțională, și pe adversari.

Cu „Magna Charta“ e altfel. Sînt casuri, cînd o clasă e atacată, cînd clasa aceasta simte că-i pierde terenul de supt picioare, cînd vede că alte timpuri se pregătesc

împiedecînd-o să joace același rol ca până atunci, și, atunci clasa aceia impune anumite măsuri, preservative pentru drepturile sale, de caracter conservativ, corespunzînd mai mult ordinii de lucruri din trecut.

O măsură analogă la începutul veacului al XIII-lea nu se întîlnește aiurea. În ce privește lumea germanică, am văzut motivele pentru care ea era stearpă supt raportul producției constituționale, a inițiativei în domeniul instituțiilor. În Italia era, afară de tradiția romană din orașe și o amintire foarte vie a regatului longobard, foarte asemănătoare cu amintirile regatului franc în Galia, și faptul că peste Longobarzi s'a așezat stăpînirea francă a lui Carol-cel-Mare, cu marchisii cari au moștenit pe Carolingieni: nu întîlnim în acest domeniu germani de viitor.

Altfel va fi doar în Ungaria.

Înnainte de a ajunge însă la această excepție a Ungariei, care merită într'adevăr să fie studiată, pentru ea însăși și pentru singularitatea caracterului, absolut special, pe care l are în lumea instituțiilor medievale, mai trebuiesc atinse două puncte.

În mișcarea aceasta trebuie să se vadă și un curent general către dreptul precizat și scris, curent care până atunci nu exista, căci lumea se mulțămia cu lucruri știute de toți, primite și transmise din generație în generație; ea se mulțămia cu interpretarea, foarte largă, a unor idei mai mult sau mai puțin vagi. Acesta este chiar caracterul evului mediu. El a lăsat un mare număr de acte scrise, dar de sigur n'a scris atîta cît a scris anticitatea și cît vor scrie timpurile moderne. Nevoia aceasta de asigurare prin literă poate că nici nu era necesară într'o vreme cînd avea așa de mare însemnătate legătura de la om la om.

Și ne gîndim și la alt fapt caracteristic pentru această vreme: dezvoltarea școlii de drept. Această școală, în forme tradiționale foarte modeste, a existat totdeauna și în lumea apuseană și în cea răsăriteană. Imperiul bizantin n'a pierdut niciodată obiceiul învățămîntului legilor: au fost școli de drept roman multă vreme, în limba latină, nu greacă; limba

Statului ajunsese a fi acolo cea greacă, dar școlile de drept predau și mai departe în limba latină. De la un anume moment însă școala aceasta modestă, tradițională, în jurul unor personalități isolate, s'a prefăcut într'o școală mare, într'o Universitate de drept: așa a fost școala din Bologna, pe care a ilustrat-o Irnerius. Ea înfloria în veacul al XII-lea, și Frederic Barbă-Roșie, când va da pentru Italia normele cele noi de viață juridică, o va face prin așa-numitele constituții ale dietei de la Roncaglia, care sînt inspirate de dreptul roman.

Tot așa în Franța, de și Francesii aveau în Universitatea lor din Paris numai teologia, scolastică în legătură cu dînsa, — medicina era predată în altă școală — și dreptul nu figura în program, anumite norme de drept se vor impune în viața politică a Statului frances, și regele consultă din ce în ce mai mult, pe vremea Sfîntului Ludovic și după Sfîntul Ludovic, tot mai des pe oamenii cari cunoșteau dreptul, pe așa-numiții legiști cari vor juca un rol așa de mare în politica lui Filip-cel-Frumos, conducînd regalitatea în această vreme.

Ludovic al IX-lea aparține unei epoce mai noi decît Magna Charta, totuși distanța nu e așa de mare ca să nu se poată scoate din viața lui cîteva elemente lămuritoare. În această viață, așa cum e povestită în Joinville se vede'n fiecare clipă grija, nu numai de a face lucruri morale, dar de a face lucruri legale, într'un timp cînd, mai ales în Franța, deosebirea între legal și moral nu era așa de mare ca în timpul nostru. Se observă la Sfîntul Ludovic că a doua zi după o biruință el renunță la foloasele ei, nu numai din scrupul religios, dar, mai ales, din scrupul de drept. Se adaugă astfel o obsesiune a dreptuții la elementele care existau mai înainte și în regalitatea francesă.

Dar mai e un motiv. La începutul veacului al XIII-lea papalitatea a cîștigat definitiv, pentru cîteva decenii măcar, procesul pe care l-a purtat atîta vreme împotriva regalității. Papa face rege pe cine vrea, și regii aceștia noi nu se consideră că au dreptul de a cîrmui decît atunci cînd sînt recunoscuți de Papă. Aceasta rezultă dintr'o mișcare

cu adevărat revoluționară: „Împărăția Sfintului Petru“ înlocuiește Împărăția lui Carol-cel-Mare, *Sanctus Petrus Imperator*. Această Împărăție sacră îndeamnă lumea la dușmănie împotriva regalității. E o zguduire a autorității regale în chiar acest privilegiu al Sfintului Petru pe care un Papă ca Inocențiu al III-lea va izbuti să-l impună lumii medievale. Atunci regii, cari, înainte, ca urmași ai Împăraților ori ca unii cari aveau parte la moștenirea Împăraților, se sprijiniau și pe autoritatea Sfintului Scaun, rămân avertați la propriile lor mijloace; în ei, acum, există un drept superior, care este în afară de dinșii și în contra lor. De altfel în lumea universitară francesă din ce în ce mai mult pornește o mișcare întru toate asemănătoare cu cea bolșevistă și comunistă, din timpul nostru. Citind cineva partea a doua din *Roman de la Rose* sau alte produse ale literaturii din această epocă, întâlnește o negațiune tot așa de radicală, tot așa de revoltată, tot așa de brutală cum sînt negațiunile care se pot întîlni în orice „pravdă“ din timpurile noastre.

Da sigur că și aceasta este o slăbire a autorității regale, și, până ce această slăbire va fi în folosul viitorului, deocamdată elementele de trecut cred că se pot folosi din ea. E un fenomen general: cînd intervine slăbirea, fie durabilă, fie accidentală, la un factor din viața unui popor, cei d'întăiu cari cred că a venit vremea lor nu sînt oamenii viitorului, ci oamenii trecutului.

X.

O formațiune politică originală: Ungaria arpadiană.

Venim astfel la actul regelui Andrei al II-lea. Cu această ocazie se va face și istoria Ungariei până la începutul veacului al XIII-lea.

Felul obișnuit de a se prezenta istoria Ungariei este destul de obositor și nu prezintă interes: el nu poate fi decât punctul de vedere al acelor cari au interes să-l susție. Există și un fel german de a trata istoria Ungariei, care insistă numai asupra influenței atotputernice pe care lumea germanică a exercitat-o neconținut asupra Ungariei. După această concepție, Ungaria de la început și până la sfârșit a fost supt Germani; Ungaria a tras toată cultura ei superioară din lumea germană.

Afară însă de aceste puncte de vedere poate să mai fie unul: acela este în legătură cu elementele originale ale vieții de Stat unguresc, care nu presupun calități de rasă eminente ale poporului maghiar însuși. Numai în felul acesta mișcarea constituțională de la începutul veacului al XIII-lea va apărea mai clară.

Este bine ca să se înțeleagă dezvoltarea Statului întemeiat de Maghiari în Panonia, puindu-l alături de cellalt Stat, avînd o origine asemănătoare, care este Statul bulgar din Peninsula Balcanică.

Și în cazul Bulgarilor și în cazul Ungurilor, are cineva a face cu o populație care nu e nici de origine germană nici de origine slavă, care vine din regiunile răsăritene ale Europei, din stepă, și se așează printr'un accident istoric

fără caracter de invasiune în noile Ținuturi. Legendarul Arpad n'a urmărit, cu tovarășii săi, șefi de seminții, niciun fel de plan cînd împrejurările l-au adus de s'a așezat în Panonia. Un hasard a determinat așezarea lor în mijlocul unei lumi mult mai vechi, neasămănat mai înaintată și atinsă, de o parte, de cultura pe care o reprezintă creștinismul, de alta, de cultura de tradiție romană care fusese, în timpuri mai nouă, a Imperiului lui Carol-cel-Mare sau a Imperiului bizantin. Un conflict al Bulgarilor cu Maghiarii stabiliți întăiu în Bugeac, în partea de Sud a Basarabiei, a adus strămutarea.

Între Bulgari și Maghiari este o asemănare de rasă, sînt elemente comune, însă ar face cineva o greșeală cînd ar crede că această însemnează și o identitate de rasă. Bulgarii uralo-altaici cari au venit cu Asparuh, fiul lui Cubrat — care nu înseamnă decît: Curt, nume ce se întîlnește la Turci pînă în timpul nostru —, erau exact de același neam ca și toate semințiile turanice care au venit în regiunea Dunării ce se chiamă Panonia înainte de ultimul șfert al veacului al VII-lea. Prin urmare între Huni, între Avari și între Bulgari nu e absolut nicio deosebire. Bulgarii cei vechi, cari se întîlnesc mai înainte de acest ultim șfert al veacului al VII-lea nu sînt decît una din semințiile care alcătuiesc marea masă uralo-altaică din stepa răsăriteană a Europei.

În ce privește însă pe Maghiari, este o distincțiune: Maghiarii sînt un popor ugro-finic. Ei au legături mult mai strînse decît cu barbarii care se întîlniau în stepa propriu-zisă, cu aceia cari, trăind prin păduri, hrănindu-se din pescuit, ocupau regiunile păduroase și lacustre ce se întind de-asupra stepei.

În Rusia de ieri sînt trei bande de teritoriu cu totu ldeosebite: una, foarte roditoare, care se întinde de-asupra Mării Negre, avînd o vădită asemănare cu Ținutul nostru însuși; după aceia stepa, în care se fac în April buruieni care se coc în Iunie, și după aceia rămîne pustiu pînă la zăpadă, și, în sfîrșit, regiunea de păduri, de mlaștine a Finilor. În această parte se întîlnesc popoarele de origine ugro-finică din care au făcut parte și Maghiarii cei vechi,

carî sînt astfel în cea mai strînsă legătură cu Samoiezii și cu populațiile celelalte care se întîlnesc în Nordul Siberiei.

Chiar între religia maghiară primitivă și între a Siberienilor autohtoni este o foarte mare asemănare. Zeul păgîn al Ungurilor, pe care creștinii de mai pe urmă l-au păstrat, se numește Isten, și zeița cea mare, care exista ca o corespondență feminină a lui Isten, e Boldog Aszony. Acești doi zei, unul masculin, altul feminin, sînt în foarte strînsă legătură cu cultul șamanist suprstițios din Nordul Siberiei.

Prin frămîntările care s'au întîmplat în stepă s'a făcut un gol în partea centrală, și golul a fost umplut de elemente care au venit mai din Nord Prin urmare Maghiarii s'au strămutat către Marea Neagră, păstrînd însă puritatea lor de rasă ugro-finică, o anumită tragere de inimă pentru ocupațiile lor vechi — și au fost foarte bucuroși să se așeze lângă Dunăre și Tisa pentru ca să poată întemeia sate de pescari ca în timpurile vechi: au fost foarte bucuroși că au găsit păduri mari, care să li permită a continua vechea lor ocupație de vînători

Constatăm acum, cu privire la așezarea lor, o altă deosebire, și anume: Bulgarii, cînd au venit în regiunile moesice, erau organizați ca o singură bandă militară, nu tocmai numeroasă. Ei s'au găsit în fața unei populații trăind o viață patriarhală, neavînd tendințe de Stat și împotriva căreia, prin urmare, nu era nevoie să se poarte războiu, deci, să se tragă toate consecințele din acest războiu. Nu a fost o opoziție națională care să se fi prezentat Bulgarilor turanieni cînd au venit pe malul drept al Dunării: populația slavă de aici nu formă un Stat; erau șapte seminții slave, numite după rîurile principale, pentru că Slavii se orînduiau astfel, sistem care a trecut și la noi și pe care l am păstrat. Pe unele chiar știm cum le chemau, pe altele mai puțin: astfel Timocanii, lîncă Timoc.

Dar acești Slavi erau supuși ai Imperiului bizantin, nemulțămîți de un regim care li cerea contribuții foarte importante și li dădea în schimb o asigurare foarte slabă, pe cînd ceilalți li dădeau o asigurare militară foarte efecțivă, fiind temuți de toată lumea, și, în schimb, ca unii

ce trăiau foarte patriarhal, cereau un ajutor foarte mic populațiilor supuse. În felul acesta legătura dintre Bulgarii năvălitorii și Slavii din Peninsula Balcanică — și, cînd zic: Slavi, înțeleg pe lîngă dinșii o mulțime de elemente care rămăseseră încă romanice și care erau întru toate asemenea elementelor noastre de pe malul stîng al Dunării — au fost bune: cînd s'au așezat Bulgarii, ei au fost bine primiți și salutați aproape ca liberatori din sclăvie de populația siavă.

Așa încît, relațiile fiind foarte bune, de la început s'a întîmplat acest lucru: Bulgarii, puțini la număr, au pierdut în scurtă vreme limba lor națională, păstrînd doar numele lor cel vechiu, care era un nume de glorie, ce amintea cucerirea și inspira spaimă vecinilor, mijloc ofensiv și defensiv față de acei cari stăteau în jurul lor. Ei și-au păstrat dinastia veche, o bucată de vreme, pentru ca să o părăsească pe urmă, înlocuind-o cu altă dinastie uralo-altaică; au păstrat anumite obiceiuri de războiu, anumite elemente în îmbrăcăminte, anumite așezăminte, cum a fost și așezămîntul boierilor, dar au devenit vorbitori de limbă slavă. Prin aceasta au participat, nu numai la civilizația slavo-bizantină, dar și la conștiința slavă: dacă nu s'ar fi întîmplat ca pe malul Mării Adriatice să se întindă influențe catolice, latine și italiene, venite din Apus, fără îndoială că toți Slavii din Balcani ar fi făcut parte din „Bulgaria“, care s'ar fi întins pînă la apele Mării apusene.

Cu Ungurii a fost însă altfel: ei au venit în regiunea panoniană, nu ca o singură bandă, nu ca o armată, ci ca un popor. Erau mai multe seminții, care aveau șefii lor deosebiți, pe cînd nimic de felul acesta nu se observă la Bulgari, cari formează un singur corp de invasiune, cu un singur stăpînitor. Maghiarii s'au strămutat însă în chip fărîmițat, și așa au rămas un secol și mai bine după așezarea lor în Panonia. Ceia ce se spune despre șeful lor de pe vremuri, aparține legendei, pentru că despre începuturile Ungurilor n'avem știri contemporane, ci numai ce spun pîvestiri care nu sînt mai noi decît anul 1200 și se sprijină pe poesia populară în rîndul întăiu și apoi pe interpretarea numelor unor localități. Și poesia aceasta

a fost scrisă într'o vreme cînd se făcuse o concentrare a poporului unghuresc, cînd exista o unitate care nu existase la început; deci ea a căutat o singură persoană căreia să-i atribuie meritul tuturor acelor care participaseră la opera de năvălire și de instalare în această regiune.

O altă deosebire foarte importantă este aceasta: Maghiarii fiind pescari și vînători, pe cînd Bulgarii nu erau nici pescari, nici vînători și nici agricultori, ci numai ostași, stînd în lagăre cum au stat Francii cînd s'au așezat în Galia, n'au rămas în taberele de la început, ci, din primul an al așezării lor, și-au căutat sălașe la cîmp.

Astfel pricepem în sfîrșit fenomenul, foarte important, că Bulgarii turanici, așezîndu-se în Penînsula Balcanică și-au pierdut limba și au ajuns a vorbi limba slavă a supușilor, iar Maghiarii așezați în Panonia, deși au întîlnit populații slave vechi și importante, cu toate acestea au păstrat limba primitivă. Fiindcă erau mai mulți decît Bulgarii, fără îndoială, dar și fiindcă Maghiarii, așezîndu-se la fața locului, trăind într'adevăr o viață națională, și nu numai militară, pe pămîntul acesta nou, erau cu mult mai capabili de a se menține, și în limba, și în individualitatea lor națională, decît ceilalți.

Dar mai este ceva: Maghiarii, cînd au venit în Panonia, au apărut, cum am spus, ca adversarii unui Stat, chemați de alt Stat. În regiunile panonice și în toate părțile vecine fusese Statul morav, un Stat de cea mai mare importanță, a cărui putere se întindea pînă în pădurile Boemiei și Poloniei, pînă departe în Penînsula Balcanică și spre trecătorile Alpilor; acești Moravi amenințau pe Germanii răsăriteni cu desnaționalizarea slavă. După înlăturarea dinastiei carolingiene, acei cari s'au ridicat ca să conducă popoarele germane au încercat să resolve problema aceasta moravă, și Arnulf, cel d'întăiu care dă Germaniei o orînduire deosebită, stă o bucată de vreme între Slavi. Se pare că el a încercat să cîștige pe Slavii aceștia din Moravia pentru germanism, slavîndu-se el însuși și familia lui, așa de mult încît să poată fi acceptat de Moravi, ca șef al lor. N'a izbutit. A întîlnit o rezistență la Moravi cari aveau ambiții foarte mari. Ambițiile acestea în mare

parte se inspirau tocmai de la tradiția lui Carol-cel-Mare; era ceva din concepția carolingiană și la regii aceștia moravi. Atunci Arnulf chiamă în ajutorul lui pe Maghiari, și aceștia, foarte bucuroși de pradă, se aruncară asupra provinciilor încă neașezate ale Statului morav și le tratară în chipul cel mai sălbatec, distrugînd toată viața politică mai veche din această regiune, care pe urmă s'a retras în Boemia și Polonia, la Nord, iar, la Sud, amintirile morave creară, prin ducatul, apoi regatul croat, viața slavă în Peninsula Balcanică. În locul însă unde prin prădăciunile năvălitorilor se făcuse un gol, s'au așezat ei, Maghiarii.

Acum, e cu totul neadmisibil ca populația slavă, foarte numeroasă, din aceste regiuni să fi fost distrusă de noii stăpîni: nici n'aveau interes la aceasta, ci se bucurau să aibă un număr cît mai mare de oameni cari să muncească pentru dinșii, să li dea tribut, să-i ajute în vreme de războiu. Prin urmare atitudinea Maghiarilor față de Slavii supuși n'a fost întru nimic deosebită de aceia pe care față de alți supuși au putut s'o aibă în alte timpuri alți cuceritori, barbari sau civilizați. Din potrivă, nu s'ar înțelege o mulțime de lucruri în limba ungurească, în cultura Ungurilor primitivi, dacă nu s'ar admite că Slavii din Panonia, cari făcuseră parte din regatul morav, au dăinuit mai departe, avînd oarecare importanță chiar în viața Statului nou. S'a făcut socoteală, de istoricul frances Sayous, cît de multe cuvinte din domeniile cele mai esențiale ale limbii maghiare sînt împrumutate de la Slavi: tot ce este noțiune de cultură superioară în această limbă nu face parte din vocabulariul vechiu fino-ugric, ci din acest împrunat pe care Maghiarii au trebuit să-l facă imediat de la cultura slavonă. Sînt, apoi, alte cuvinte pe care Ungurii le-au împrumutat de la Germani: chiar noțiunea de cîmp e luată de la aceștia (*föld* nu e decît *Feld* german). Dacă se înlătură tot ceia ce s'a luat de la popoarele supuse și de la popoarele vecine, rămîne atunci pentru capitalul de cultură al Maghiarilor primitivi foarte puțin.

O întrebare, în treacăt, ar fi: de ce nu întîlnim și cuvinte românești, fiindcă e ridiculă părerea, interesată, că

Romîni au venit din Peninsula Balcanică într'un fel de alaiu țigănesc, la o dată oarecare din veacul al XIV-lea, cum susțin Ungurii și unii Germani. Problema este cu atît mai interesantă, cu cît Sașii din Ardeal, mai ales cei din părțile Bistriței, au luat foarte mult din graiul nostru. Ar fi iar de cercetat dialectul secuiesc ca să se vadă ce se poate socoti luat de la noi.

Explicația e aceasta: Ungurii s'au aclimatat în Panonia cu cel puțin două veacuri înainte de a veni în Ardeal; ei și-au alcătuit limba lor, potrivit împrejurărilor noi de viață în care au trăit două sute de ani, înainte de a vedea pe Romîni în ochi. Dar un popor, avîndu-și limba absolut isprăvită, dacă nu întilnește la alt popor o cultură superioară, nu împrumută nimic de la acel popor.

Prezența și mai departe a elementului slav în Panonia, însemnătatea lui se dovedește și prin alt lucru: cultura pămîntului la Unguri, felul lor de a face case după vechea datină tracică, afară de casul unui împrumut de la Germani, felul de a-și construi fîntînile, puțurile cu cumpănă, ce se întilnesc din pusta lor și până departe, și alte amănunte sînt absolut slave. În sfîrșit și antropologul poate interveni în această chestiune: el va spune că între tipul unguresc de astăzi, care în foarte multe cazuri e foarte frumos, la bărbați, dar mai ales la femei, și tipul vechiu fino-ugric este o deosebire foarte mare. Aceasta arată că năvălitorii s'au contopit în mare parte cu masa slavă pe care au întilnit-o: Secuii însă nu samănă cu Ungurii din pustă și e foarte explicabil, Ungurii din pustă cuprinzînd în cea mai mare parte elemente fiziologice slave, pe cînd Secuii cuprind în cea mai mare parte elemente fiziologice românești.

E interesant a ae urmări această problemă și din punctul de vedere al instituțiilor.

După ce Ungurii s'au așezat în Panonia, după ce s'au amestecat cu poporul slav și au căpătat toată întregirea culturală necesară de la populația supusă, s'a pus pentru ei, în ce privește instituțiile, o întrebare foarte importantă: în ce sens se va îndrepta cultura aceasta maghiară?

Ea putea să apuce în mai multe direcții. Evident că Ungurii nu puteau păstra ca instituții ceia ce aduseseră cu dînșii. Împrejurările în care erau meniți a trăi nu li îngăduiau aceasta. Vechile așezăminte nu erau suficiente pentru stadiul istoric la care se ajunsese. Pe de altă parte, cine crede că o cultură inferioară, incapabilă de dezvoltare, se poate păstra între culturi superioare? În materie de cultură, noțiunea de vecinătate este înlocuită prin aceea de continuitate. Cultura merge de-asupra hotarelor și peste toate mijloacele puse pentru a păzi aceste hotare.

Prin urmare, hotărît, Ungurii nu puteau să rămîie ceia ce fuseseră. Atunci întrebarea era: vor rămînea ei cu moștenirea de instituții a supușilor slavi, vor continua să fie, cu altă limbă, supt alt nume, ce fuseseră înaintea de dînșii pe același pămînt Moravii, continuatori și ei ai ordinii carolingiene? Sau vor trece dincolo de fasa acestei civilizații politice a Slavilor supuși și vor primi una din cele două influențe care trebuiau să solicite pe oricine se găsea în aceste regiuni: adevărat influența bizantină din Sud-Est și influența germanică din Vest și Nord-Vest?

După ce Ungurii au luat instituțiile Slavilor supuși, cu Vcevozi cari continuau pe vechii daci carolingieni, poate și cu cnezi, al căror nume ar veni de la germanicul *König*, cu o foarte mare scădere în ce privește atribuțiile — Ștefan-cel-Sfînt, adevăratul întemeietor al regalității ungare, el care a făcut săritura cea mare din împrejurările, cu totul patriarhale, păgîne în împrejurările creștine, mult mai înaintate, a fost, înaintea de a fi însărcinat cu o misiune permanentă de Scaunul roman, Voevodul Voicu —, păstrîndu-se din trecut numai, o bucată de vreme, tradițiile păgîne, cu tot ce puteau să deie, asupra păturii pur slave se întinde o influență bizantină. Cronicile Bizanțului arată că, înaintea de creștinarea lui Ștefan, doi șefi ai Ungurilor, cari pe vremea aceea trăiau supt Voevozi, au cerut la Constantinopol, cum ceruseră și Bulgarii, misionari cari să-i creștineze: Bulosudes și Gylas, ceia ce însemnă Bulcs și Gyula. „Romani” Răsăritului au fost bucuroși să asculte această cerere. Și, astfel, cea d'întăiu

formă a creștinismului pe care au cunoscut-o Ungurii a fost forma bizantină.

Și influența bizantină n'a dispărut cu totul de la Unguri nici la începutul veacului al XIII-lea: și după ce s'a impus influența cea mai nouă germanică, această a întâlnit la fiecare moment opoziția influențelor răsăritene venite, dacă nu din Constantinopol, din lumea rusească a Chievului, din Galiția, unde ea se continua.

Dar în secolul al X-lea, vre-o sută de ani după așezarea Ungurilor în Panonia, ducele Gheza iea în căsătorie pe sora ducelui polon, pe Adelaida. Adelaida era Slavă, însă trăise în mediu de cultură germanică. Prin ea se introduc misionari apuseni, din Germania sau din părțile slave stăpânite de germanism. Cel d'întăiu răspînditor supt forma catolică al creștinismului între Unguri, Adalbert, era episcop de Praga. El petrecuse o parte din tinereța lui în Italia-de-Sud, la Monte-Cassino, ceia ce era o îndrumare către regalitatea apostolică, supusă Sfintului Scaun, a Ungurilor. Resultatul propagandei lui Adalbert, ca și al silinților Adelaidiei, a fost că fiul acesteia a devenit, cum am spus, regele Ștefan, — o nouă situație regală fiind creată, întru toate, de papalitate și în interesul special al papalității.

Ștefan iea în căsătorie pe o principesă germană, din Bavaria, Ghisela, fiica ducelui Henric. Aceasta înseamnă însă biruința germanismului asupra Bizanțului în Ungaria. O soră a lui Ștefan, creștină și ea, e măritată cu Boleslav de Polonia, iar alta iea un Venețian, pe ducele chiar al Veneției, Pietro Orseolo. Ungaria creștinată ajunge astfel în legătură, simultan, și cu Germania și cu Italia.

Opera de creștinare urmează foarte răpede. Una din cele d'întăiu mănăstiri care se întemeiază e a Sfintului Martin; dar acesta e sfintul cel mai popular în Franța: Martin de Tours. Acela care conduce opera de convertire pe vremea lui Ștefan-cel-Sfint este Astricus, arhiepiscopul de Kalocsa, un Italian. Dar, în același timp. educația fiului lui Ștefan este încredințată unui Gerhard, German, care joacă și el un rol foarte important în noua cultură religioasă a Ungariei.

Cine ar fi crezut însă că vechiul fond păgîn a fost distrus prin botezul lui Ștefan s'ar fi înșelat, fiindcă imediat se formează un partid păgîn împotriva partidului creștin, și acest partid păgîn are, la un anume moment, în fruntea sa o rudă a familiei domnitoare, pe Samuil Aba. Vine un timp cînd o luptă se dă pentru moștenirea lui Ștefan între acest Samuil Aba și Petru Venețianul, fiul surorii lui Ștefan măritate cu ducele Veneției.

Cînd ea se isprăvește, influența bizantină revine ca să stea în calea influenței germane și italiene. Andrei I-iu, (1046—50) regele Ungariei, a fost crescut la Chiev, și chiar numele lui este un nume bizantino-rus. Urmașul lui Andrei, Coloman, iea în căsătorie pe o principesă rusă, Eufemia.

Legăturile acestea cu Rusia se vor continua și mai departe. Deocamdată însă Ungaria, care nu se poate individualiza supt raportul politicei sale externe, e din nou atrasă către Vest. Croația a format, o bucată de vreme, un Stat deosebit. Statul acesta a trecut printr'o crisă și s'a ridicat dintr'însa; o a doua crisă însă l'a doborît. De Croația se ținea însă Dalmația, malul Mării Adriatice. Cînd regalitatea trecătoare a Croaților a dispărut, regele Ungariei, care avuse și legături de familie cu ducii și mai târziu regii Croației, tinde natural către țermul Mării Adriatice.

În felul acesta însă el e smuls de la tendința, care se observa pe vremea lui Andrei, de a se îndrepta către Dunăre și Nipru. Putem spune că aceasta a fost un noroc foarte mare pentru noi. Dacă tendința bizantino-rusă, represintată prin cel d'întăiu Andreiu, ar fi biruit, toată atenția regalității ungurești, care avea misiune de cruciată, catolică în părțile noastre, s'ar fi îndreptat asupra noastră și ar fi împiedecat puțința vieții noastre naționale. Pe cînd, așa, Ungurii au fost atrași către Marea Adriatică, părăsind Marea Neagră, fără să poată face ispravă nici la Marea Adriatică.

Pentru că, în momentul cînd ei au venit acolo, la Marea Adriatică, regele Coloman (1095—1114) încoronîndu-se la Biograd, ca rege al Croației și Dalmației, la începutul

veacului al XII-lea, Veneția era acum o mare Putere maritimă, și ea avea nevoie de amîndouă malurile Mării Adriatice. A fost o întregă luptă pentru litoralul dalmatin al acestei Mări între regele unguresc și republica Veneției. Ea s'a hotărît în favoarea acesteia: cînd s'a făcut cruciata a patra, Venețienii întrebuintară pe cruciați ca să desăvîrșească opera lor de instalare în Dalmația, cucerind Zara, Capitala provinciei.

În același timp cînd erau atrași către Dalmația, Ungurii găsesc o nouă cale de expansiune către Sud-Vest, depărțindu-se și în felul acesta de Orient, de Marea Neagră. Anume Sîrbii încep a se organiza. După Serbia de pe malul Mării Adriatice, din Diocleia, creațiune a influențelor latine, catolice, se întemeiază în Rascia, în Sangeacul din timpul nostru, un Voevodat sîrb, care, mai târziu, prin concesiile Papilor, va deveni și el regat apostolic, fără să poarte acest titlu pe care-l păstrau, exclusiv, regii Ungariei. Aceștia încearcă a-și anexa Serbia nouă, cea ce era natural odată ce ei luasără Croația și Dalmația, hinterlandul dalmatin fiind format de această Serbia. La 1135 Bela al II-lea se încoronează rege de Rama; fiul lui, Ladislas, poartă titlul de duce al Bosniei (țara e numită, ca și Moldova, după râul care o străbate, și Bosnia stă în fața Serbiei ca Moldova față de Țara-Românească, iar Croația e față de amîndouă ca Ardealul față Principate). Legăturile de familie între Sîrbi și Unguri se fac foarte strînse. O principesă sîrbă, Elena, e mama regelui Gheza al II-lea, pe la jumătatea veacului al XII-lea, și fratele Elenei, Bieloș, e regent al Ungariei. Ungurii s'au amestecat deci în lumea aceasta slavă din Balcani; dar a fost un timp cînd lumea slavă din Balcani, superioară prin anume însușiri lumii ungurești, încearcă să-și adauge Ungaria însăși.

A doua soție a regelui Coloman este însă o Rusoaică, Predslava, și la 1126 vedem pe Unguri luînd parte la un asediu al Chievului. În sfîrșit fiul lui Coloman, Boris, pătunde în părțile rusești, în legătură cu Polonii. La jumătatea veacului al XIII-lea Gheza al II-lea, care este fiul

Sirboaiței Elena, iea în căsătorie pe princessa rusă Eufrosina. Din nou vine lumea aceasta rusească, dar de astă dată nu așa de mult în funcțiune de religie ortodoxă, cit în funcțiune de rasă slavă; e ca o încercare de a se slăvișea Ungaria.

Atunci iată ce s'a întâmplat pentru a localisa Ungaria în hotare mai firești: Imperiul bizantin, care avea drepturi și asupra teritoriului sîrbesc, se trezește la o viață nouă. Avem dinastia, admirabilă, a Comnenilor, care, de la sfîrșitul veacului al XI-lea, învie în toată vitalitatea lui, Constantinopolul. Comnenii au ambiția de a stăpîni Marea Adriatică și Marea Neagră, fiind domni astfel pe toate aceste teritorii balcanice. Serbia li trebuie neapărat. Atunci, pentru Serbia, începe lupta între ei și regii uuguri.

Se dau lupte înviersunate, nu numai la Branicevo și Belgrad, dar chiar în Banat, și este un moment cînd Bizantinii pătrund pe la noi în Ardeal spre a surprinde pe Unguri de cealaltă parte. Luptele acestea se dau aproape în tot decursul secolului al XII-lea. Ungurii, de obicei, sînt învinși. Și este chiar un timp cînd cel mai puternic dintre Comneni, acea superioară personalitate politică și militară care a fost Manuil, dă Ungariei regele pe care-l vrea el, un rege pe care l crescuse și-l însurase el; Manuil sprijină pe Gheza al II-lea, pe fratele acestuia, Ștefan, și-i dă de nevastă pe nepoata lui, Maria. Pretendentul Ladislas e susținut de același arbitru al Balcanilor. Regele Ștefan al IV-lea vine cu armată bizantină și stăpînește după voia Împăratului, purtînd acea coroană a lui Ștefan-cel-Sfînt, care nu e decît două coroane bizantine lipite împreună. Pretendentul ungar Bela își schimbă și numele la Constantinopol, devenind Despotul Alexie, și el e însurat cu fiata lui Manuil Altă fată a lui Manuil e crescută anume în Ungaria ca să fie soția lui Ștefan al III-lea.

Și legăturile acestea vor dură până la sfîrșitul veacului. Kăscoala Romînilor din Peninsula Balcanică, a Vlașilor lui Petru și Asan, s'a făcut din cauza cheltuielilor pentru căsătoria Împăratului bizantin Isac Anghelul cu

fata lui Bela al III-lea. De altfel și mama lui Manuil fusese Maghiară, și temperamentul acestuia, nestăpînit, incapabil de a se menține într'o singură direcție, doritor de strălucire, de faimă, de zgomot, e mai mult temperamentul zbuciumat unguresc decît temperamentul rînduit, ceremonios, așa de supus etichetei, al celor din Bizanț. Manuil poate fi privit chiar ca acel care a distrus eticheta bizantină în' ce avea ea mai solemn: iubirea lui pentru acte cavalierești, entuziasmul pe care-l arată pentru caii lui — și atunci pentru prima oară apare un cal împărătesc, ca al lui Alexandru Machedon, în analele bizantine —, toate acestea sînt lucruri care trimit la Apus, și în special la Ungaria.

O ultimă încercare a regalității ungurești de a juca 'un rol în Galiția se sfărîmă prin anii 1210—20: Coloman, fiul regelui Andrei al II-lea, însurat cu fiica regelui polon, încearcă să fie rege la Haliciu, în Rusia Roșie (de aici veniră și pretențiile Austro Ungariei asupra Galiției și anexarea mai târziu a terii). Și alt prinț unguresc, Andrei, stă cîtăva vreme în Galiția și e apoi înlăturat

Ungaria se găsește, prin urmare, în urma acestor încercări neizbutite și a contra-ofensivelor ce au urmat, redusă în hotarele în care va rămînea de acum înnainte. Astfel regalitatea ungurească este îndemnată — ceia ce nu fusese până atunci — să fixeze și condițiile ei de viață interioară, căci un Stat care se găsește în continuă expansiune dincolo de hotarele sale n'are atenția trebuitoare pentru rezolvirea chestiunilor interne.

Se poate zice că Ungaria înnainte de secolul al XII-lea, cu toată calitatea de rege apostolic a suveranului ei, nu exista. Un Stat există atunci cînd are conștiința de adevărata sa misiune, și pentru întăia oară această conștiință a adevăratei misiuni pe care o poate îndeplini regalitatea ungurească se capătă după ce încercările către Vest, către Sud-Vest și către Răsărit sînt zădărnice. Ungaria și-a găsit configurația sa geografică permanentă; găsind-o, ea încearcă, prin bula lui Andrei al II-lea, să,

găsească și ordinea interioară corespunzătoare acestei configurații geografice.

E necesară, acum, o privire asupra Statelor slave care se formează în Răsăritul Europei, State care nu sînt de religie ortodoxă, cum a fost cazul Rusiei din Chiev, Smolensc, Rostov și Moscova, ci de religie catolică latină. Aceste State sînt Boemia și Polonia.

Și un ducat și cellalt, — căci coroana regală, de donație papală, a venit mai târziu numai —, sînt întemeiate pe basa provinciilor de odinioară ale Statului carolingian.

Față de ducatul Boemiei, lumea germanică a avut aceeași atitudine pe care a avut-o față de Unguri, cu deosebire că Ungurii erau mult mai puternici supt raportul militar decît Cehii și că ei represintau un element național cu totul nou, cu care Germanii n'avuseră a face pînă atunci.

Pe cînd Slavii încă pe vremea Moravilor erau supuși neconținut influenței germanice. Cu toate că Statul morav — un ducat, nu un regat pe atuncea, — a avut legături strînse cu Papa, pe vremea cînd acesta era în luptă cu Împăratul, regele germanic căuta, deosebit de Papă, să aibă influență și asupra regiunilor acestor slave. Iar, atunci cînd, în locul Moraviei mai mari, a fost o Boemie mai mică, pretențiile regalității germane față de aceasta Boemie au fost cu atît mai mari.

Dar și în Boemia influența regalității germanice a fost contrabalanțată, de la început, de influența papală.

În momentul din evul mediu la care am ajuns, în secolui al XII-lea, nimeni nu mai credea că regele german, Împăratul are calitatea de a face alt rege. Și-o atribuia Papa, în puterea teoriei că adevăratul Împărat e Sfîntul Petru, *Sanctus Petrus Imperator*, care e represintat pe pămînt prin vicariul său. Deci acesta poate face, el singur, regi. Așa fiind, toate regalitățile cele nouă care se întînesc după 1200, sînt creațiuni papale, apostolice: regatul Sîrbilor, chiar regatul bulgar, care și-a zis Țarat și a avut pretenții imperiale supt Ioniță, regatul Armeniei Mici, în Asia occidentală; și tot creațiune papală va fi regatul

Boemiei întâiu și după aceia regatul polon. Ba, cîtva timp, a fost și un regat al Rusiei Mici sau al Rusiei Roșii, de la Haliciu.

Fărîmătură din vechiul Stat morav, izolată prin năvălirea ungurească, cu influențe carolingiene, mai vechi corectate de influențe germanice, mai nouă, Boemia, ca să se consolideze, ca să între în ordinea normală a lucrurilor din evul mediu, a avut nevoie de recunoașterea din partea Scaunului apostolic, și această recunoaștere capătă forma ei cea mai caracteristică prin acordarea coroanei regale. Astfel pe cînd, în secolul al XII-lea încă, se văd contingente boeme luînd parte, în Italia, la campaniile regilor germanici, în lupte care n'aveau niciun fel de interes pentru Boemia însăși, — ducele Bretislav trecînd pe calea Brennerului ca să ajute pe regele german Lotar, venit să urmărească interesele lui imperiale, specific gërmane, în peninsula —, de la o bucată de vreme Boemia se organizează deosebit. Ungaria e, în feul acesta, mărgenită la Nord, rămîind deschisă numai la Răsărit, căci noi n'am fost în stare să ne consolidăm decît foarte tîrziu, de abia pe la 1250-1300.

Această Boemie însă, care pe la 1200 se poate zice că exista, n'are, la rîndul ei, o graniță orientală sigură. Numită după populația Boilor, care e de origine probabil celtică și păstrîndu-și numele chiar după ce ajunge patria Quazilor și Marcomanilor în luptă cu Împărăția romană a lui Marcu-Aureliu, ca țară de păduri, ea are în hotar *șesul*, Polonia (cf. numele finic al Finlandei, Suomi, care înseamnă Ținut de păduri mlăștinoase).

Aici locuiau mai multe triburi răslețe, care, la un moment dat, păreau că vor intra în ordinea politică rusească, ce se întindea și către Vest și către Nord-Vest. Căci a fost o neconținută luptă între influența bizantină și influența germană, între forma religiei ortodoxe și între forma cealaltă, a religiei catolice, asupra masei Slavilor răsăriteni, de unde a rezultat o Rusie și o Polonie, ale căror hotare variau neconținut după cum erau mai multe forțe de o parte sau de alta¹. Cînd zicem astăzi: Rusia sau Po-

¹. V. cartea mea *Istoria Slavilor răsăriteni*, București 1919.

lonia, înțelegem, din nou, anumite hotare; cînd zicem Rusia și Polonia pînă în secolul al XVIII-lea, vedem iarăși hotare trase pe hartă; dar în evul mediu trebuie să se înțeleagă hotare flotante, neconținut schimbătoare. S'ar fi putut foarte bine ca Rusia din Chiev să cuprindă și Ținuturile care mai târziu au format Polonia întrebuirînd scrisul latin și închinîndu-se Bisericii catolice, și, altă dată, a lipsit foarte puțin pentru ca în Chiev și chiar în Moscova să dispară literele chirilice și religia ortodoxă, iar influența apuseană catolică, introdusă în Galiția, să fie întinsă pînă la cursul Niprului și în depărtata stepă răsăriteană.

Am văzut că Boemia era o rămășiță a Statului carolingian, o restrîngere a ducatului carolingian; în Polonia însă nu era nimic decît vechea viață patriarhală a semințiilor slave orînduite după iuri. Deci, pe cînd dincolo se cerea numai transformarea unei vieți de Stat mai vechi, aici, în ceia ce era să fie Polonia, erau numai două posibilități: sau să se creeze un Stat pe baza lucrurilor existente pe acel teritoriu, ceia ce e foarte greu, mai ales pentru o rasă lipsită de spontaneitate politică, așa cum e rasa slavă, sau să se transplanteze aici una din viețile politice din vecinătate.

Dar transplantarea cea mai ușoară era cea din Boemia. A fost astfel, cel puțin un veac, nu o Boemie de o parte și o Polonie de altă parte, ci o viață boemo-polonă, avînd, după cum se dezvoltau împrejurările, centrul său la Praga sau într'un oraș polon. S'a întîmplat ca un rege boem, chiar după ce se constituise ducatul polon și ducele a fost căpătat și de la Papa calitatea regală — definitiv mult mai târziu, în a doua jumătate a veacului al XIII-lea, — să aibă stăpînire în Polonia, aceasta primîndu-l drept șef al ei, și s'a întîmplat, în schimb, ca pe vremea lui Boleslas-cel Viteaz (Hrabi) Polonia să-și întindă ea influența în Vest, ca regele din Gnesno, cea mai veche Capitală a Statului polon, să poruncească în Praga. Numai de pe la 1300 se face o despărțire definitivă între un Stat și cellalt.

Aceste explicații sînt necesare pentru că în regiunea orientală a catolicismului european se creiază o altă formă

a vieții feudale decât cea din Apus. În Vest avem a face cu un proces istoric neîntrerupt și încet, în care ceea ce hotărăște este viața cea mai veche a acelor Ținuturi. S'a arătat aici că nu Francii au creat Franța, ci că ei au dat doar un nume unei ordini de lucruri care se dezvoltase foarte încet, avînd baza ei în vechea cetate celtică și în forma pe care această cetate galică a primit-o sub influența romană. Chiar și în Anglia, unde a fost o cucerire care a schimbat vechea ordine de lucruri anterioară cuceririi și consolidării, ea a existat. În regiunile acestea răsăritene nu se întîlnește însă nimic din acestea. Aici vine Francul și găsește seminții slave neorganizate, găsește năvălitori turanieni cari sînt distruși sau aruncați din nou în stepă. Aici se poate porni o viață istorică nouă, întîiu prin Franci și pentru Franci, iar, pe urmă, pentru Slavi; și, mai târziu, tot pe urma Francilor, dar pentru Maghiari, se poate începe o nouă viață, care să nu țină sama de trecut decât în ce privește acele instituții patriarhale ce s'au păstrat în lumea satelor, dar nu se puteau ridica pînă la un grad mai înalt în ordinea politică. Și atunci toată acea gradare înceată care face ca de la un rege pînă la ultimul membru al societății feudale să fie o scară întregă de influențe, de privilegii, de îndatoriri, de situații reale și de drepturi care determină această situațiuni reale, această scară nu se poate stabili.

Aici totul a venit prea de odată, am zice: neorganic, catastrofal, pe cînd, dincolo, ordinea de lucruri s'a făcut organic, încet și natural. Regalitatea, în Apus, nu se găsește, chiar și în Anglia, ca întemeietoarea unor lucruri care nu existaseră înainte de dînsa—în cazul Angliei, Guilielm Cuceritorul lucrează cu obiceiurile pe care le aduce din Normandia, unde nu le crease el —, pe cînd dincoace, în Răsărit, regalitatea vine fără dezvoltare istorică anterioară, de care ar fi beneficiat, ci dintr'un ducat cu atribuții regale: împodobită cu coroana apostolică, ea vine pentru a crea însăși, potrivit, nu cu dreptul d'innăuntru, ci numai cu influențe din afară. Abusul care e în Franța foarte greu, abusul, care în Anglia e ceva mai ușor, dar îndată se ridică anume factori politici și sociali pentru a zice:

până aici!, abuzul acesta este însăși norma în viața aceasta așa zisă feudală din Europa răsăriteană.

Regalitatea instalează aici un bun plac împotriva căruia nu se pot manifesta decît în chip elementar nevoile de viață liberă pe care orice categorie omenească, orice individualitate le simte într'o anumită fasă a dezvoltării sale.

Aici nu e feudal mare și feudal mic; nobilii nu atîrnă unul de cellalt, pentru ca la vîrf să se găsească puterea regală; aici, chiar dacă unul are terenuri mai întinse și altul mai puține, chiar dacă unul e mai bine înzestrat și altul mai puțin bine înzestrat, dacă unul a avut mai mult noroc și altul mai puțin, dacă unul aduce glorie și cellalt se ridică din mijlocul obscurității ori rămîne cufundat în aceeași întunecime, toți se presintă pe același plan în fața regelui.

Aceasta se observă în Boemia și în Polonia. Iar, dacă vom întîlni în Polonia unele lucruri cu alt caracter, aceasta se datorește numai faptului că în secolul al XIV-lea în viața polonă se amestecă influențele lituaniene, prin unirea dinastică.

Și trebuie să mai relevăm încă un lucru comun și Ungurilor și vecinilor lor cari se împărtășesc de aceleași condiții sociale și politice. Și anume că nici Ungurii, nici Boemii și Polonii, în patriile lor deosebite, n'au o viață națională completă.

O burghezie nu se poate distruge fulgerător, cum își închipuie socialistii, dar încă mai puțin o burghezie se poate crea spontan, cum își închipuiau liberalii de la noi, generația de la 1848. A crea o burghezie era însă o necesitate pentru regiunile acestea răsăritene, o necesitate tot mai mare, în măsura în care se deschideau drumurile de comerț, și mai ales drumurile de comerț ale Tatarilor, cari n'au fost numai distrugători, ci și creatori, dînd din Carpați pînă în Așia centrală același sistem de drumuri, același sistem de impozite și de vămi. Trebuiau să existe deci și orașe care să deservească acest comerț și să fie capabile de a folosi de pe urma dezvoltării lui. Fiecare dintre regalitățile catolice din Răsăritul Europei simția necesi-

tate; dar cu elementele indigene, cu elementele naționale ele nu se puteau funda. Regele însă avea interese fiscale așa de puternice, încît era bucuros să recurgă la specialiștii vietii orășenești, cari erau, mai aproape de noi, Germanii, ei înșii învățați de Italiani.

S'au adus deci în centrul și Răsăritul. Europei coloniști. Toate orașele întemeiate în Ungaria, Boemia și Polonia au fost clădite cu material uman capabil de a le asigura și duce înaintea. Precum orașele italiene au creat anume orașe și în Balcani, cum e Ragusa și celelalte de pe coasta Mării Adriatice, tot așa orașele germane crează la rîndul lor orașe și în stepa rusească, și în cuprinsul acestor regate. Pressburgul, Buda, Pesta, Cracovia, Lembergul, Praga, Olmütz, etc., sînt astfel creațiuni ale burgheziei germane. Ba regii Ungariei, neavînd la dispoziție elemente orășenești, au luat, în masa germanică, țerani din părțile Rinului, pe așa numiții „Flandri“, cărora li s'a zis Sași, — după vechii mineri germani în Orient — și i-au așezat în Ardeal dar, drumurile economice, marele comerț trecînd lingă satele lor, acești țerani s'au prefăcut în orășeni. Sibiiul, Brașovul au fost la început așezări sătești, și după aceasta s'au prefăcut în orașe: Hermannstadt, Kronstadt.

Dar influența aceasta apuseană nu venia numai în această formă, ci încă pe două canale importante. Am văzut că, un timp, creștinismul unguresc a fost răspîdit și consolidat de prelați dintre cari unii, mai puțini, au venit din Italia, iar alții, cei mai mulți, din lumea germanică, anume din acea Bavarie în care, la o anumită epocă, se putea cuprinde și Austria, — pentru că Austria nu e decît o excrescență răsăriteană a Bavariei, un surrogat german de Stat morav, precum un surrogat slav de Moravie era Boemia. În cele dintăiu timpuri au pătruns astfel străini, mai ales Germani, în ordinea cisterciacă, dar mai tîrziu străinii au răsbatut și altfel decît ca misionari sau stareți și episcopi. Anume, — cum se va mai arăta — Ordinele religioase, create pentru Răsăritul asiatic, n'au mai putut găsi un rost în Palestina și au venit înapoi în Eu-

ropa, unde au fost așezați în deosebite Ținuturi. Astfel Ordinul teutonic a stat în Sudul Ardealului, unde a creat Brașovul și pe urmă, la noi, Cimpulungul. Un alt Ordin cavaleresc, Ospitalierii, care număra mai mult reprezentanți ai națiilor romanice, a găsit un rost trecător în Ungaria, și, precum Ardealul era să fie teutonic, dacă regii Ungariei, din gelosie, n'ar fi izgonit pe cavalerii Sfintei Marii germane, tot așa Dalmația și părțile vecine erau să fie ale cavalerilor francezi rătăciți pe aceste meleaguri și cari apoi s'au încercat și la noi, în părțile oltene.

În sfârșit, pe lângă influențele acestea occidentale, înfățișate prin negustori, prin clerici, prin cavaleri cu caracterul de reprezentanți înarmați ai Bisericii, lume străină pătrundea în Ungaria și prin înrudirile regilor unguri, prin relațiile de familie ale reginelor, ca și prin anume elemente îndrăznețe de feudalitate, mai ales germană, care veniau să se așeze aici. Precum în Vestul Ungariei, pe care acum îl reclamă Austria ca să se completeze, e o țărânie de origine germanică, așa-numiții Hienzen, și orașe absolut germane, sînt și vechi Case feudale, tot germanice.

„Bula de aur“ e dată astfel de regele Andrei al II-lea, după răscoala nobilimii lui, după omorîrea reginei și a străinilor aduși de fratele ei și așezați în Ungaria, pentru aceste două motive: să se creeze, în desordinea unei stări de lucruri formate prin cucerirea de sus, și nu organic de jos, o ordine de drept fără ca dreptul acesta să fi existat, ca în Anglia, înainte, și — aici am întrevădea începutul timpurilor moderne: ivirea ideii naționale întăuită supt forma instinctivă — să se păstreze această Ungarie pentru Unguri și împotriva acelor străini, de deosebite categorii, pe cari terminologia oficială latină îi numea „oaspetii regelui“.

Și iată cum se văd aceste două tendințe în cuprinsul acestui document însuși: Regele, până în momentul acela, n'avea o Capitală, cum n'avea, de alminteri, nici regele engles. Începuse să aibă o Curte, după exemplul prinților germani, și Curtea avea nevoi și pretenții: ea săvîrșia abuzuri, cerînd cheltuieli tot mai mari pentru întreținerea ei;

pe de o parte, ea jignia și, pe de alta, ruină. Regele însuși, ca și regii normanzi din Anglia, venia neconținut pe drumul oricui, peste ogoarele oricui, în pădurea oricui și, cum se făceau vânători regale pe vremuri cu o adevărată armată după rege, se poate închipui pagubele ce se pricinuiau.

Dar prin această constituție smulsă de feodalii regelui se impune ca în ziua de Sfințul Ștefan — căci totul pleacă în Ungaria de la amintirea sfântului rege, singurul punct de sprijin față de răul obiceiului de atunci — să se găsească el sau Palatinul — care îndeplinea funcțiunile pe care în Statul franc le îndeplinea majordomul — în Capitală, Szekesfehervár, Stuhlweissenburgul german, Cetatea-Albă ungurească, un vechiu Belgrad unguresc, pentru a judeca orice pricină li s'ar înfățișa. Regele să se ferească de a trimite pe pământul supușilor săi, în satele 'n legătură cu dînșii, pe vizitii săi, pe îngrijitorii de cini și pe șoimarii săi.

În afară de condițiunile acestea sînt altele care se referă la situația față de rege a celor cari i-au impus condițiunile cuprinse în Bula de aur. Aici, bine înțeles, nu e vorba de o feudalitate de mai multe grade, ci este o singură clasă, așa-numiții *servientes*, ceia ce ar însemna românește „slujitori“, cu anumite îndatoriri față de rege. Era naturală întrebuițarea acestui termen, fiindcă ei fuseseră tovarășii de cucerire ai ducelui de odinioară, pe vremea fabulosului Arpad. Acești „servientes“ cereau regelui să nu mai fie puși în închisoare, să nu se ia de la dînșii niciun bir, „collecta“, și să nu se ceară niciun fel de peșcheș, ci, din cînd în cînd, doar „liberi denarii“. Regele nu va veni pe moșiile sau în casa lor. Să nu se ceară „collecta“ nici de la cei cari atîrnau de Biserică: feudalitatea bisericească se unise și aici cu cea laică pentru a căpăta aceeași situație. Mai departe, Regele să-și atribuie ceva din averea supușilor săi numai cînd familia se va stînge.

El avea la îndemîină, pentru a administra, pe Palatin și, în anume Ținuturi de Sud, supușii influența Slavilor, și pe Ban, — de unde Banul nostru de Severin —, iar

în afară de aceasta pe șpan, ungurește „ispán“, care vine din cuvîntul slav „jupan“ (de unde și „jupînul“ nostru), fără intermediarul avar care a dat pe „ban“. Pe aceștia documentul nu știe cum să-i traducă și li zice „comites parochiali“, sau conții *Curții* pentru „parohii“, fiindcă organizația d'întăiu a Ungariei s'a făcut pe norme bisericești, Ținuturile fiind echivalate cu parohiile.

Să nu se turbure nobilii decît cînd e vorba să se impună moneda și să se culeagă o anumită dijmă. Să nu se abuzeze de judecare. Dregătorii regali au voie să judece pe hoți și pe furi, pe tîlharii mari și mici, dar nici într'un cas, dacă o comunitate ar comite o greșeală, ea nu poate fi tratată ca un individ care a comis un delict.

„Serviștes“ aceștia erau, în ultimul timp, întrebuințați și în expediții depărtate. Regalitatea era foarte ambițioasă, și regii făceau și cruciate, dar, pentru că nobilii nu voiau să meargă la cruciată, se spune că nu vor fi siliți a servi peste hotar decît numai cu plată și dacă primesc. Se face o excepție pentru cazul cînd unul dintre dînșii devine șpan.

Și, iarăși, la războiu sînt îndatoriți a merge aceia dintre membrii societății militare ungurești cari, după un exemplu luat de la Pecenegi și Cumani, formau păzitorii castele or de graniță, așa-numiții iobagi, — cuvînt care a decăzut, căci, de unde la început însemna cavaler, ajunge să însemne șerb, om legat de pămînt. Singuri iobagii să meargă la războiu.

Afară de aceste cereri se mai prevedea — și acesta este ultimul punct, după clasarea noastră a documentului, — ca rosturile Ungariei să fie ale Ungurilor, și nu ale străinilor. O clausă din cele mai importante.

Într'un punct se spunea ca oaspeții să nu fie înaintați în onoruri fără să se ceară sfatul aristocrației ungurești, pentru că mulți dintre tîrgoveți erau înnobilați și întrebuințați în servicii regale, astfel ridicați, deci, mai presus de fruntașii societății indigene.

Mai departe, tot în legătură cu străinii, se specifică în-lăturarea așa-numiților Ismaeliți sau Filistenii — o populație păgînă care se așezase în Ungaria —, cu cari populație se

confundă pe urmă Pecenegii și mai ales Cumânii, cări, cu toată interzicerea coprinsă în actul pe care-l înfățișăm, au fost așa de puternici, la sfârșitul secolului, încît cuțare rege al Ungariei crescut în mijlocul lor, trăind supt dătinile lor, a rămas cunoscut supt numele de Ladislau Cumanul.

Evident, actul are mai multă importanță pentru a arăta abuzurile care existau decît pentru ca în puterea clauzelor lui să se creadă că aceste abuzuri au fost înlăturate.

XI.

Codificări de drept feudal și începuturi de regim reprezentativ în Orientul cruciatelor.

Întrebarea se pune: numai în Anglia secolului al XII-lea și în Ungaria s'a întâmplat o astfel de codificare a datelor feudale sau și în alte părți ale Europei contemporane?

Anumite lucruri lămuresc chestiunea cu desăvârșire și întăresc încă mai mult conclusia finală, la care am ajuns, că nu spiritul germanic din Anglia a creat actul care ar fi fost o adevărată Constituție cu caracter parlamentar, ci că din spiritul romanic al evului mediu și în legătură cu dezvoltarea, nu a unei singure societăți, ci a mai multora, a ieșit o altfel de înstituție.

La sfârșitul veacului al XI-lea o mare parte din lumea feudală a mers la Locurile Sfinte spre a le desrobi: greutățile care se opuneau ca pelerinii să viziteze Ierusalimul, Betleemul și celelalte locuri unde a pățimit Mîntuitorul. au îndemnat pe foarte mulți membri ai societății romănice, ca și pe cîțiva cari nu făceau parte din această societate romanică, să-și puie crucea pe veșmînt și să meargă în regiunile acestea orientale ca să lupte împotriva necredincioșilor musulmani.

Ațiția au plecat de acasă fără niciun fel de orînduială, fără niciun plan; nu formau măcar — ceia ce se va întîmpla mai tîrziu — o singură oaste, ci numai cete armate, alcătuite după provincii, de multe ori chiar după categorii sociale: unele cete fiind din țerani altele numai din feudali. Se știe cîtă nedumerire era în ce privește drumurile și ținta de urmărit; unii dintre cru-

ciați, oameni cu desăvirșire simpli, de cîte ori vedeau o îngrămădire de case, întrebau: nu cumva acesta este Ierusalimul? Atîția s'au pierdut, zeci de mii de oameni, poate mai mulți, din cauza totalei necunoștințe a acelei ținte și a drumului de urmat, ca și din cauza dușmăniilor pe care le-au întîmpinat și a primejdiilor peste care au trebuit să treacă.

Cînd au ajuns cruciații la Ierusalim, după multe încercări prin care au trecut, avînd pe Godefroy de Bouillon în fruntea lor, un prinț pe trei șferturi frances și pe un șfert german, prin legăturile pe care feuda lui, Lorena, le avea cu Imperiul german, s'a presintat un cas unic în istoria evului mediu. Sînt în această epocă regi de moștenire, sînt regi de cucerire, cum au fost, de exemplu, regii normanzi din Anglia sau șefii normanzi din Sudul Italiei, unde au întemeiat Regatul celor Două Sicilii, 'dar, și într'un cas și în acellalt, are cineva a face cu oameni cari aparțin unei singure nații, cuceritori cari pleacă dintr'un singur neam, dintr'o singură țară sau dintr'o singură provincie a unei țeri și, pe locurile unde ajung, ei înțilnesc viață istorică creștină, orînduială europeană, ceva care este mai mult sau mai puțin în legătură cu același regim feudal pe care-l aduc cuceritorii, și, prin urmare, între cei cari vin și între cei cari sînt găsiți, cari sînt supuși cu armele, este o asămănare, un mijloc de legătură. Dar, cînd pelerinii înarmați au ajuns la Ierusalim și au cucerit cetatea sfîntă, cînd s'au hotărit să rămîie aici, pentru că nu puteau fi lăsate părțile cucerite în sama cîtorva elemente răzlețe, pentru că trebuia, prin urmare, să se asigure această cucerire, a fost de nevoie să se alcătuiască un Stat.

Și această alcătuire a trebuit să se facă în împrejurări cu totul necunoscute pînă acum. Erau aici acum oameni din mai multe nații, oameni din clase diferite, venînd din țeri deosebite, pe drumuri deosebite, prin împrejurări deosebite. Acei cari dădeau corăbiile nu erau tot aceia cari purtau armele: unii erau Italieni, ceilalți Francesi, în cea mai mare parte, și pe lingă ei cîțiva Germani. Pe de altă

parte, populația supusă n'avea niciun fel de asemănare cu cuceritorii; ea era alcătuită din Evrei, vechi băștinași în părțile acestea, din Sirieni, din Arabi și, în sfârșit, din Turcomani, cari se apăraseră împotriva cuceritorilor creștini ai Ierusalimului și cari formau în părțile Mesopotamiei, la Mosul, un puternic Stat musulman. Pe de altă parte, la Nord era lumea grecească a Imperiului bizantin, cu tradiții așa de bătrâne, care continuau în forme grecesate și orientalisate datina, atît de îndărătnică, a Romei. Niciodată nu se întemeiase un Stat în astfel de împrejurări. A fost deci o foarte importantă problemă cum se va face Statul acesta.

Cruciata fusese predicată de Papa, cînd Urban al II-lea se putea crede biruitor asupra Împăratului. Dar cardinalul-legat pe care-l dăduse el nu era în stare să guverneze toate locurile acestea, cu preoții, cu călugării săi și chiar cu Ordinele militare întemeiate îndată după aceasta. Nu se putea guverna cu ei atît de întinse regiuni, locuite de o lume atît de amestecată, supusă, de o parte, puținței unei revanșe musulmane, iar, de alta, ambiției Imperiului grecesc. Ordinele acestea au un caracter particular, național; nu se puteau reuni toate națiile care luaseră parte la cruciată într'un singur Ordin cavaleresc. Germanii, cu Ordinul lor al Sfintei Marii a Teutonilor, „Sancta Maria Teutonicorum“, de o parte, de altă parte, Francesii cari au alcătuit Ordinul Spitalului, al Sfîntului Ioan al Spitalului din Ierusalim, în sfârșit alt Ordin, care s'a ocupat foarte răpede mai mult cu afaceri economice și financiare și a făcut foarte mari bogății, al cavalerilor din Templul lui Solomon, de unde numele lor de „Templieri“, fiecare, dacă ar fi rămas singur, ar fi putut crea o formă politică. Templierii n'au creat un Stat în evul mediu, dar Teutonii au încercat a face unul pe socoteala noastră, a Romînilor, cînd s'au așezat, la sfîrșitul veacului al XII-lea, în Țara Bîrsei, în regiunea Brașovului, înnaintînd, cu „Marienburgurile“ lor, pînă la Cîmpulung: dacă n'ar fi intrat în conflict cu regele Ungariei, care înțelegea că ei să lucreze numai pe sama Coroanei lui, aici, în loc să fie o Țară-Românească, din care s'a desvoltat România de acum,

ar fi fost o Teutonie, o provincie națională germană, cum a ajuns mai târziu Prusia. Căci Cavalerii Teutoni, neizbutind în părțile noastre, s'au dus în regiunile Mării Baltice ca să facă operă de creștinare împotriva populației slave și a Borușilor aborigeni. Iar Ospitalierii au fost poftiți, la un anume moment, după năvălirea Tatarilor în părțile noastre, printr'o diplomă în toată forma a regelui Ungariei, să se așeze în Oltenia, la Severin și în părțile vecine până la Olt, ba chiar dincolo, prin plaiurile Argeșului. De au venit aici sau ba, nu se poate spune; vor fi stat foarte puțină vreme, dacă au venit. Dar, dacă ar fi rămas în părțile noastre de la 1250 înapoi, s'ar fi întemeiat, după ce o Teutonie în Țara Birsei și la Cîmpulung se dovedise imposibilă, o Francie a Ospitalierilor în regiunile Severinului și ale terii Oltului¹.

Prin urmare, cînd aceste Ordine de cavaleri erau lăsate fiecare în rosturile lor, puteau să întemeieze o țară; dar toți laolaltă, în aceeași țară, departe de Papa, fără legătură cu Statele creștine, era imposibil să întemeieze o lume nouă.

Încă mai puțin puteau fi stăpîni ai acestor Ținuturi Italianii cari-și formaseră coloniile lor — de fapt simple contoare de negustori — pe coastă.

Atunci, neputînd să stăpînească legatul papal, neputînd fi lăsat teritoriul, sacru pentru creștinătate, în mîinile acestor Ordine de cavaleri împărțite pe națiuni și rivale între ele, a trebuit să se dea cuceririle în sama prinților, lăsîndu-se ca acei cari participaseră la expediția cruciată să se înțeleagă între dînsii pentru a crea o nouă ordine de lucruri. Ordinea aceasta s'a stabilit: s'a ales dintre feudalii cruciați unul care era socotit, nu numai cel mai cu vază și cel mai puternic, dar, în același timp, cel mai bine așezat în ce privește vatra lui de acasă, raporturile lui cu vecinii de acolo, un prinț*legat în același timp și cu Francesii și cu Germanii. A fost ales Godefroy de Bouillon care era cunoscut d'înapoi, prin amestecul lui în luptele interioare din Germania; — lui i se atribuia lovitura de moarte dată lui Rudolf de Suabia, dușmanul Împăratului Henric al IV-lea Viteazul cunoscut era, pe lîngă

¹ V. și p. 145.

aceasta, un caracter foarte nobil, un prinț foarte evlavios. Căci pentru întâia oară aceste calități creau un șef de țară: Gulielm Cuceritorul n'ă, ajuns rege al Angliei pentru evlavia lui ori pentru calitățile lui militare, nici pentru nobleța caracterului.

În ce calitate însă urmă să se așeze el în Ierusalim? A se face cineva rege acolo unde Hristos purtase coroana de spini, era pentru pietatea și delicateta de suflet a lui Godefroy de Bouillon o imposibilitate. Cum era să troneze el acolo unde Mintuitorul fusese pus pe cruce și coborât înșingerat în mormînt? În orice caz, aceasta a fost scusa pe care-a adus-o, cînd tovarășii lui au vrut să-l facă rege, — pentru întâia oară un rege ales de o armată care nu e a toată a lui, și nu pe baza legăturilor pe care le-ar fi avut înaintea de aceasta cu toate elementele care compuneau această armată.

El a rămas rege pentru că așa a vrut toată lumea, dar a declarat că se consideră ca altceva: ca *advocat al Sfîntului Mormînt*.

În vremea aceasta, a secolului al XII-lea, regilor germani ajunși Împărați Biserica romană li zicea „advocații Bisericii”. „Advocat” era vechilul, acel care avea sarcina să represinte și să apere drepturile cuiva. În acest sens medieval, față de Sfîntul Mormînt al lui Isus Hristos, Godefroy de Bouillon era „advocat”.

Se mergea astfel din inovație în inovație: inovație în ce privește alegerea, inovație în ce privește calitatea care impune pe cel ales, inovație în ce privește o regalitate cum nu mai fusese alta până atunci, inovație în ce privește acest caracter chiar de avocat al Sfîntului Mormînt.

Dar nu era de ajuns să existe o armată și un șef pe care lumea să-l creadă rege și el să se mulțamească cu un titlu mai modest: trebuia o rînduială. Cînd ducele Normandiei a cucerit Anglia, n'avea nevoie de o nouă rînduială, ca unul care aducea ordinea: aceia a dreptului feudal normand, care a fost aplicată în noua țară fără cea mai mică schimbare. tot ce se va petrece în istoria Angliei de la 1066 înainte va fi pe baza dreptului normand. Cînd Normanzii francesi au venit în Regatul celor două

Sicilii, au creat o ordine feudală întocmai ca acasă la dinșii. În Sicilia fusese o veche viață grecească, fusese o dominație bizantină, fuseseră influențe arabe foarte puternice; cu toate acestea Normanzii au păstrat și acolo ce aveau de acasă, și, dacă influența indigenă se simte supt alt raport, al artei, al moravurilor, ea nu s'a exercitat atîta și supt raportul instituțiilor politice.

Aici însă, la Ierusalim, chestiunea se înfățișa altfel: feudali erau toți aceia cari se găsiu în fruntea expediției, dar unul era dintr'un neam, altul dintr'altul, unul dintr'o țară, altul dintr'alta: erau nobili din Sudul Franței și nobili de la gurile Rinului. Ce asemănare putea să existe între un Provençal și acela care se chema pe vremea acéia „Frison“, din părțile Belgiei și Olandei de astăzi? Ce asemănare putea să existe între cavalerul venit de pe malul Oceanului Atlantic și altul care plecase din Italia de Nord? Fără a mai număra atîția alții cari se prinseră în drum din alte Ținuturi. Era mai ușor de ales un rege, cu titlu regal sau altfel, decît să se creeze o ordine constituțională nouă. Pentru întâia oară evul mediu s'a văzut silit să o facă. Elementele, evident, erau cele existente, dar combinația dintre aceste elemente trebuia să fie nouă.

Și pe atunci, la 1099, nu era încă acea influență a dreptului vechiu, a ordinii imperiale romane: pe atunci se găsia toată lumea în ordinea feudală, influențată doar de concepțiile italiene mai elastice, avînd mai multă adaptabilitate și deschizînd mai largi orizonturi.

În această situație și supt aceste înrîuriri Cruciații căutară să-și facă „așezămintele“. Cuvîntul din limba franceză — căci aceasta era limba curentă în Statul întemeiat mai ales de Francesi — este corespunzător cuvîntului nostru de „așezăminte“, „assises“, însemnînd și legea și tribunalul care judecă.

Astfel, din alăturarea, combinarea și unificarea tuturor obiceiurilor feudale de pretutindeni s'a ajuns la vestitele așezăminte din Ierusalim, „Assises de Jérusalem“, făcute cu multă grijă, redactate într'o formă precisă, — și acesta era un avantaj față de așezămintele de acasă, care

nu erau încă scrise. Ele au fost depuse, cum depuneau Evreii vechi cărțile lor în Templu, în înșăși Biserica Sfințului Mormint, și de aceia li s'a zis și „Les livres du Saint Sépulcre“ („cărțile Sfintului Mormint“). Când trebuia să se recurgă la legile acestea, se întrebunțau ceremonii deosebite

Asezămintele Ierusalimului, redactate întâiu acolo, la 1099, au trecut în insula Cipru, când ea a fost cucerită de cruciați, după izgonirea lor din Siria, înlăturându-se dominația grecească a Împăratului separatist de acolo. La 1204, cum vom vedea, ele au fost introduse și în Imperiul latin de Constantinopol. Și la 1453 încă ele erau întrebunțate în insula Negropont, colonie venețiană¹.

Premergătoare, cu atita timp, ale prescripțiilor din „Magna Charta“, *Asisele* sint legi scrise, asigurătoare contra abuzurilor în mult mai mare măsură decit actul engles împotriva unor abusuri speciale; ele represintă o normă de drept nesfârșit superioară, și prin întindere, și prin formă, și prin armonia elementelor ce le cuprinde, „Chartei“ englese. Și e posibilă chiar o derivație a uneia din celelalte, căci cei cari s'au ridicat împotriva lui Ioan fără-de-Țară, impuindu-i să revină la legea dreaptă, erau deprinși de un veac întreg cu toate rosturile acestea din Răsărit: doar cruciați mergeau neconținut și din Anglia la Ierusalim și, cît timp petreceau acolo, ei vedeau judecându-se după acele „Assises de Jérusalem“. Chiar „Magna Charta“ a fost acordată în momentul când Anglia toată era preocupată de ideia cruciatelor, îmbrățișată încă de Henric al II-lea și servită apoi de Ricard Inimă-de-leu.

Dar în regiunile acestea răsăritene afară de legi mai erau: tribunalele menite să le aplice, tribunale care precedă cu mult pe acela care cu atita greutate s'a impus în Franța Sfintului Ludovic. Este întâiu o Curte pentru vasalii cei mari, Curtea baronilor: între aceasta și ce au vrut să facă Englesii în veacul al XIII lea, legătura este destul de limpede; sint tocmai elementele Parlamentului

¹ Acum o jumătate de veac deosebitele forme ale „Asizelor“ au fost culese: cartea lui Jean d'Ybelin, „Cartea Regelui“, etc., și tipărite laolaltă.

insular. Alături de aceasta, pe care o presida regele însuși, era și o altă Curte de judecată, cea presidată de viconte de Ierusalim, cu un caracter judecătoresc în rîndul întăiu. Aici ca membri nu sînt numai nobilii, ci și burghesi aleși de orașe, deputați ai orașelor. Judecata lor se face după principiul feudal că nimeni nu poate fi judecat decît de cine stă pe aceeași treaptă socială cu dînsul, de *pairii* lui. În sfîrșit era un ultim tribunal, supt reisi, care judeca pe Evrei, pe Sirieni, Arabi și Turci, după dătinile locale, cum, mai tîrziu, în Cipru, era un tribunal care judeca pe Grecii localnici, pe Sirienii cari veniau de aiurea, avînd alt drept decît al clasei stăpînitoare.

Venim acum la cucerirea Constantinopolului de Latini și la ordinea specială care a fost creată aici în legătură cu desvoltarea firească a dreptului feudal în Europa și cu exemplul pe care-l daseră înainte aceste Locuri Sfinte.

La începutul secolului al XIII-lea, după trei expediții cruciate nenorocite, una a lui Frederic Barbă-Roșie, altele ale lui Filip-August, regele Franciei, și lui Ricard Inimă-de-Leu, Papa decretează el o nouă expediție. Expediția aceasta a Papei Inocențiu al III-lea cuprinde — celelalte elemente fiind obosite acum de participarea la războiul sfînt — numai elemente feudale, am zice, de mîna a doua: niciun Împărat, niciun rege nu jea crucea, ci acei cari pornesc către Ierusalim sînt în cea mai mare parte feudatari din Nordul Italiei, cari însă, cum am arătat, erau mai mult Francesi de graiu și obiceiuri decît Italieni. Afară de aceasta, din cellalt colț al Europei feudale, puternicul conte al Flandrei, Balduin, se înscrie în ceata sacră.

Cu colaborarea Veneției, se începe expediția. Cruciații mergeau spre Orient, pe corăbii puse la dispoziția lor, în condiții foarte oneroase. Pe drum însă, Venețienii s'au gîndit că ar putea să întrebuițeze aceste trupe de viteji pentru desăvîrșirea cuceririi Dalmației în dauna regelui Ungariței: ei fură convinși să cucerească, deci, Zara, Capitala provinciei noi. Era în ărmata aceasta și legatul Papei, care știa bine că Ungaria este o feudă a Sfîntului

Scaun, că regele e misionarul armat al catolicismului și a spus, deci, că s'ar face un mare păcat dacă s'ar lovi în dreptul aceluia; dar sfaturile i-au rămas zădarnice.

După aceea, în loc să se ducă la Ierusalim, cruciații s'au lăsat atrași de prințul bizantin Alexie, fiul Împăratului Isaac Anghelul, care fusese scos din Domnie și orbit de fratele său, Alexie cel Bătrîn. Încheindu-se o nouă învoială, foarte negustorească, Constantinopolul a fost asediat, Împăratul Isaac scós din închisoare și așezat din nou pe tron. A venit însă momentul plății serviciului adus de cruciați, și, chiar dacă feudalii ar fi uitat de aceasta, erau Venețienii, contabili emerțiți, în stare să li aducă aminte. Isaac însă n'avea bani, și, pe de-asupra, el a răspuns cruciaților într'o formă care i-a jignit. Oameni de onoare, cari judecau asemenea chestiuni după un anume cod, ei s'fidează pe Împărat. S'a ajuns la un conflict, și Apusenii pătrund în Constantinopol, unde era acum un adevărat haos, prin usurpația lui Ducas Sprincenatul (Murtzuphlos) și a atîtor altora. Astfel cea mai frumoasă cetate de pe fața pămîntului ajunsese în stăpînirea lor.

Dacă Venețienii cunoșteau bine Bizanțul, căci însăși cetatea lor era o adevărată contrafacere în mai mic a lui,— acești nobili din Montferrat, din Flandra nu văzuseră vre-odată o splendoare ca aceasta. Acel care a descris luptele pentru cucerirea Constantinopolului, mareșalul de Champagne, Geoffroy de Villehardouin, e numai o uimire de la început până la sfîrșit față de lucrurile care au fost găsite acolo.

Dar și aici a trebuit să se creeze o nouă ordine de lucruri ca și la cucerirea Ierusalimului de cruciați. Oastea era compusă mai mult din elemente feudale, pe de o parte, din auxiliari italieni, pe de alta; plus un legat pontifical, puțin cam supărat pentru luarea Zarei, care nu putea governa. Papa Inocențiu își făcuse speranțe mari din această cruciată, crezînd că va putea stăpîni și în Roma aceasta nouă. Însă, cum el dădea numai sfaturi și nici bani, nici corăbii, nici contingente militare, influența lui a rămas foarte răpede pe planul al doilea.

Dar, de data aceasta, fiindcă totuși Constantinopolul e mai aproape de Veneția, nu numai supt raportul geo-

grafic, decît Ierusalimul de Roma, Venețienii au avut alt rost aici la 1204 decît rostul pe care l-au avut Italienii din toate cetățile la sfîrșitul veacului al XI-lea, cînd cu întăia cruciată; fiindcă ei dăduseră corăbiile, cucerirea trebuia împărțită, după cele mai bune norme de contabilitate. Atunci, cum nu se ținea samă nici de viața politică, nici de considerațiile naționale, s'a împărțit Imperiul bizantin ca o pradă oarecare. Potrivit cu cheltuiala lor, Venețienii au luat „un șfert și jumătate“ din cucerire, dozele intitulîndu-se de acum înainte și: „stăpînitor al unui șfert și jumătate din Împărăția României“.

Feudalii, din partea lor, au trebuit să-și aleagă un șef. La Ierusalim nu se aflase o ordine creștină mai veche, pe care s'o imite; aici însă era Imperiul, Imperiul roman devenit bizantin. Regele era să fie deci un Împărat. Se presintă Balduin de Flandra. Pentru alegere tot Venețienii au dat sistemul obișnuit la ei pentru alegerea magistratilor: în felul acesta Balduin a fost ales.

Între alegerea lui Balduin de Flandra prin sistemul acesta venețian și între alegerile prevăzute în articolele din Oxford, nu este oare o legătură?

Pe urmă, în ce privește pompa Curții, solemnitățile, tot ce reprezintă splendoarea și fastul, erau lucruri care existau de multe veacuri, decît care nu se putea face mai bine, la Constantinopol chiar. Prin urmare, ceia ce se făcuse în Bizanțul grecesc s'a făcut și în Bizanțul lor cel nou, latin, în cei cincizeci și cîțiva ani cît au stăpînit Latinii la Constantinopol, de la 1204 la 1261: totul n'a fost decît o contrafacere săracă a Imperiului bizantin. Săracă, între altele, și fiindcă feudalii ceilalți și-au împărțit provinciile: Bonifaciu de Montferrat s'a făcut rege de Salonic, Villehardouin, cronicarul, ajuns mareșal de Romania, cu alt nobil frances, Guillaume de Champlitte, s'a așezat în interior, întemeindu-se principatul Moreii; la Filipopol era un duce, un alt duce feudal frances s'a așezat în cutare loc din Asia Mică. Tot ce existase în Vestul Europei s'a strămutat, într'o formă puțin caricaturală, în regiunile acestea bizantine.

Trebuia însă pentru aceste locuri deosebite un așeză-

mint comun, și așezământul adoptat la 1204 a fost cel din Ierusalim. Cruciații cruciatei a patra nu au ajuns la Locurile Sfinte, dar normele de drept de acolo, era foarte natural să le adopte și ei, cari nici nu considerau Constantinopolul ca o așezare definitivă.

În felul acesta pentru a doua oară se întemeiează, în dezvoltarea evului mediu, un Stat pe base nouă, care creiază de la sine așezăminte.

XII.

Desvoltarea dreptului constituțional engles.

Să ne întoarcem în Apus, în Anglia, pentru a vedea cum se dezvoltă starea de lucruri constituțională stabilită prin Magna Charta.

De pe urma nemulțămirii baronilor cu Ioan, care regreta pasul ce făcuse, a fost chemat, în puterea unor legături de familie¹, chiar fiul regelui Franței, care era să fie pe urmă Ludovic al VIII-lea, și el a găsit un număr de aderenți, însă nu atîția încît să rămîie el rege. Ioan-fără-țară a murit în cursul chiar al acestor lupte.

În locul lui a venit fiul lui, regele Henric al III-lea, și supt acesta se continuă dezvoltarea constituțională englesă, ajungîndu-se, pe încetul, de la ceia ce era numai o confirmare de privilegii feudale la ceva avînd cu mult mai mult caracterul unei reprezentățiuni naționale, cum se zice acum, de și terminul, evident, nu se poate întrebuița pentru evul mediu. Astfel începutul „regimului parlamentar“ nu în Magna Charta a lui Ioan trebuie să-l căutăm, ci în interpretarea pe care împrejurările din veacul al XIII-lea au impus-o privilegiului din 1215.

Ele, împrejurările, sînt acelea care au dezvoltat, într'alt înțeles decît cel care se avuse în vedere la început, un act constituțional care, cum am spus, nu privia viitorul, ci codifica numai imobilizarea trecutului. Căci *Magna Charta* e mult mai mult în legătură cu regele Eduard Confesorul, cu regele Alfred, cu ce era mai bun în tre-

¹ Ca soț al Blancei de Castilia, nepoata lui Ioan.

cutul anglo-saxon, decît cu perspectivele care se deschideau asupra viitorului.

Încă din 1213, deci trei înainte de hotărîrea regelui Ioan, se întilnește cel d'întăiu cas de chemare a represintanților comitatelor, cîte patru de fiecare, pentru a lua parte la sfatul, la adunarea din jurul regelui, hotărînd în ce privește subsidiile. Căci lucrul de căpetenie erau și au rămas, multă vreme, subsidiile. Am zice că sînt, deci, două mișcări paralele, și cea d'întăiu mișcare, care nu pornește de la „Magna Charta“, o va întrebuița pe aceasta pentru a-și atinge scopurile ei.

Prin chemarea aceasta a cavalerilor din comitate se inovează față de dreptul feudal normand și iată în ce sens.

Episcopii, natural, și după tradiția anglo-saxonă a witenagemotului, și după tradiția normandă, în calitate de căpetenii ale feudalității bisericesti, cări sînt datorî cu anume sfaturi și anume slujbe regelui, sînt obligați să-l ajute. În ce privește pe nobili, și după rosturile anglo-saxone, ale vechiului witenagemot, și după rosturile normande, principalii represintanți ai feudalității fiind coborîtori ai vechiului șef de invasiune și colonizație, și, după instituția creată prin năvălirea de la 1066, avîndu-și pămîntul de la rege, se găsesc în legături de drept feudal cu dînsul și, prin urmare, datoresc sfat și sprijin suveranului.

Nu e însă același casul cu cavalerii din comitate. Legătura feudală este o legătură de pămînt printr'o persoană, cu tot ceia ce leagă pămîntul cu persoana; dincoace însă avem o intervenție a *teritoriului* prin 'cineva care *nu e legat totdeauna de acest teritoriu*, ci e *delegat* numai pentru anume scopuri.

Acesta e lucrul cel nou, de foarte mare însemnătate. Apare astfel principiul de electivitate. Cînd venia episcopul, venia fiindcă era episcop; cînd venia feudalul laic, venia din cauza legăturilor lui de drept feudal și numai din această cauză, nu fiindcă-l delegase cineva. Fiecare represinta pămîntul, dar pămîntul pe care-l avea el, pe cînd cavalerul

din comitate vine, nu în puterea calității lui feudale, ci în puterea calității lui efective. El nu vine reprezentând pământul care este al lui, ci o mulțime de pământ care este și al altora. Toată obștea cavalerilor din comitate l-a ales pe dînsul și l-a trimis în Parlament. Aici este exprimarea unei voințe actuale, pe cînd în celelalte cazuri este numai exprimarea unei tradiții permanente, care-și are rădăcinile în trecut. Episcopul, seniorul se înfățișează în Sfatul regelui pe el, pe cînd ceilalți înfățișează o situație care li-a fost încredințată pentru acel Parlament, pentru acea Adunare, pentru acel Sfat. Altă dată, cînd o să fie alt Parlament, alt Sfat, după îsprăvirea lucrărilor acelui Parlament, poate să vie alt delegat. E o situație trecătoare, momentană, care-și are originea în altceva decît în dreptul feudal, în altceva chiar decît tradiția romană înviată în Bologna, introdusă, cum vom vedea, în Germania lui Frederic Barbă-Roșie, în Franța lui Filip-August și mai târziu a lui Ludovic-cel-Sfînt. Avem a face cu o rînduială deosebită a evului mediu.

De unde vine ea însă: din trecutul germanic în forma lui anglo-saxonă, — de care abia se mai poate vorbi în acest moment, căci cine ar putea spune ce este anglo-saxon și ce nu, în Anglia? — sau din viața aceasta normandă cu începuturile, totuși, germanice? La aceasta trebuie să se răspundă că Anglia acum nu e încă englesă, ci *va deveni* englesă sau, mai bine, a fost anglo saxonă și va redeveni englesă, în noua formă a poporului engles, așa cum îl cunoaștem astăzi. Pentru moment, Anglia este ca o Franță insulară, precum Franța cealaltă este numai partea continentală din viața socială, politică și culturală a poporului frances. Cine vede în vremea aceasta o Anglie, de o parte, și o Franță, de alta, și cată o explicație a lucrurilor, nu în antagonismul dintre două interese dinastice și dintre personalitățile care, la un moment dat, reprezintă o dinastie sau alta, cine vorbește de un popor engles, de o parte, și de un popor frances, de alta, acela nu înțelege nimic. Niciun popor, nici cellalt nu existau în momentul acela în formă distinctă, ci erau împleticite, încurcate între ele, și abia Războiul de o sută de ani, de

care o să vorbim pe urmă, are misiunea de a le despletici.

Lumea aceasta e confusă, ambiguă, am zice mai bine; este englesă numai în ce privește teritoriul, în ce privește dinastia și anume amintiri din trecut, dar încolo este cu totul francesă. Pentru a dovedi aceasta se pot aduce o mulțime de fapte: să ni amintim întâiu căsătoria lui Henric al II-lea cu Eleonora de Aquitania, principesă din Sudul Franciei, care, fără a fi Francesă în același sens ca în Nord, era mai Francesă decît cei din Paris și din Picardia, căci s'a format aici o societate mai bine definită supt raportul romanic decît în Nord. Fiii lui Henric cu Eleonora de Aquitania au toți mai mult caracterul unor principii francesi. Dacă pe unul din copiii lor îl chiamă Arthur, în legătură cu o legendă celtică din Anglia, — a regelui Arthur fabulosul —, nu trebuie să uite cineva că există un ciclu al regelui Arthur în poezia epică francesă, și că acest nume, deci, nu e în legătură cu legenda celtică de-a dreptul, ci cu poezia francesă a ciclului breton. Am văzut că Ricard Inimă-de-leu e numit de contimporani cu cuvîntul frances „Coeur de lion“. El era un trubadur, făcînd poesii în limba de Sud, limba lui *oc*. A murit în Franța, atacînd un castel frances, lovit de o săgeată a unui arcaș frances, apărător al castelului de Chalus. Chiar Ioan fără-țară se simte mai mult Frances decît Engles.

Personalitatea politică a lui Henric al II-lea e neasămănat mai importantă decît a Eleonorei, care și în Anglia își zicea, în dialectul ei languedocian, Aliénor, și care în ultimii ani ai vieții sale a fost legată de pămîntul frances din Sud, a căreia capricioasă eflorescență fusese totdeauna. Dar temperamentul uman al femeii a fost superior. Fiul lui Ioan nu se anglisase, ci el s'a întors încă mai mult la ceia ce fusese frances în sîngele și sufletul bunicii sale; legăturile lui sînt iarăși cu partea din Sudul frances, care avea în momentul acesta cea mai mare înflorire. Căci literatura provençală din a doua jumătate a veacului al XII-lea și de la începutul secolului al XIII-lea se istovește toată în mari porniri creatoare, și această literatură nu e numai a Provenței, ci, în același timp, și

literatura întregului Nord italian până la riul Pò; este și literatura Cataloniei până la Ebru, unde s'a format pe urmă literatura catalană, influențată de cea provențală.

Henric al II-lea luase, am spus, pe Eleonora de Aquitania, stăpîna regiunilor Sud-Vestului frances; soția lui Ioan Isabela, care se mărită apoi după contele de la Marche. Henric al III-lea va lua pe Eleonora — deci altă Aliénor — de Provența, care represintă regiunea de Sud-Ost a aceleiași Francii. Ea a venit încunjurată de mulți Francesi. Henric cel nou avea apoi lingă dînsul pe frații după mamă, și aceștia erau Francesi curați: Guy, Jean, Guillaume, care poartă titlul „de Valence“, al unei localități din acest Sud frances. Tutorul lui Henric al III-lea, este Francesul Pierre des Roches, și el a avut într'un moment dat o influență atot puternică asupra tuturor acțiunilor politice din Anglia. Acela care prin calitatea lui de arhiepiscop de Canterbury, de șef, prin urmare, al Bisericii englese, exercită o altă influență cotropitoare, este Bonifaciu, unchjul Eleonorei. Regele Angliei stăpîniă, de alminteri, o bună parte din acest Sud frances prin moștenirea Eleonorei, avînd Périgord, Limousin, Saintonge, Angoumois, pe care le-a păstrat până la jumătatea veacului al XIII-lea pierzîndu-le, trecător, numai după lupta cu Ludovic-cel-Sfînt.

De alminteri toată literatura englesă din această vreme este numai o anexă a literaturii francese. Francesii rideau de felul cum Englesii începeau să pronunțe, provincial, unele cuvinte, dar, cu toate acestea, literatura englesă aparține, cu desăvîrșire, literaturii continentale francese, ca un adaus natural ai ei.

Chiar cînd s'a pornit lupta cea mare împotriva lui Henric al III-lea pentru „provisiunile de la Oxford“, de care ne vom ocupa îndată, în fruntea acestei mișcări a fost un personagiu care, cu toată calitatea lui de conte de Leicester și de cumnat al regelui, se numia, în legătură cu originea lui, cu castelul de unde plecase, Simon de Montfort. Un Montfort, tatăl, luptase în Sudul frances pentru a-și cîștiga, cu sau fără voie, regalitățile frances;

alt Montfort represintă acum forța activă care tinde către viitor în mișcarea interioară din Anglia.

Dar nu numai că episcopatul cuprinde Francesi, că feudalitatea are în rosturile ei de căpetenie, de mai multă influență, de mai vioaie mișcare, Francesi, dar tocmai așa este și în viața orășenească și economică din Anglia. Această viață este dominată întru toate de spiritul frances. A zis cineva, cu foarte multă dreptate, — un scriitor mai nou —, că Londra era unul din cele mai însemnate orașe *franceze*. În această Londră afacerile se găsiu, nu în minile Englesilor, ci ale Francesilor și ale capitaliștilor veniți din viața romanică a acestei epoci. Bancherii, întru cât nu erau Evrei, veniau și din Sudul Franciei, din orașul Cahors în special, de unde numele lor obișnuit era cel de „Cahorsiens“, și importanța lor era așa de mare, încît adese ori primarul Londrei era ales dintre ei. Iată două nume¹: Jean de Gisors, la 1266, apoi altul, la 1267, Alain de la Souche; alături un Italian este primar al Londrei la 1231.

Londra era plină și de oameni de afaceri italieni veniți din orașele din Toscana: Florența, Lucca, Siena, și pe lângă acești Toșcani aflăm pe alții cari vin din Nordul Italiei, din Lombardia, Lombarzii fiind, mult timp, elementul orășenesc cel mai activ, cel mai priceput în afaceri. Atît de mare a fost influența lor în evul mediu, încît până acum, în limbajul economic, a rămas numele lor legat de o anumită operație de bancă: „lombardarea“. Și în Sudul Franciei, de altfel, coloniile italiene -represintă partea cea mai înfloritoare a populației negustorești.

Aceasta este Anglia din vremea lui Henric al III-lea.

Prin urmare, dacă vedem petrecîndu-se în ea o schimbare supt raportul conștiinței politice, nu trebuie să căutăm nici originea anglo-saxonă, nici rădăcina normandă, mai la suprafața pămîntului, nu trebuie să bănuim niciun fel de manifestare tîrzie a spiritului german, ci numai, supt influența vitalității franceze cuceritoare, schimbările acelea pe care le cere veacul de mijloc el însuși.

¹ V. Brodnitz, *o. c.*

Fiindcă acesta este lucrul de căpetenie acum: vitalitatea cea mare a poporulul frances, de care nu poate scăpa nimeni și nicăiri în Europa. Când doi Papi se luptă între dinșii, acel care hotărăște este regele Franciei, care dispune și de Anglia și de Spania; când un Papă legitim cată adăpost undeva, el vine în Franța, de stă la Montpellier, la Clermont-sau la Sens ori Paris. Regele Franciei este recunoscut ca acela al cărui cuvînt decide în controver-sele ierarhice ale Bisericii romane. Regiunea Rinului este cu totul stăpînită de influența francesă, care e singura determinantă în Statele de cruciată; în Ungaria regîna, care va muri la Locurile Sfinte, e sora regelui Franciei Filip August. Si, în mișcările de inovare cari se petrec în Biserică'n vremea aceasta, Francesii au cel d'întăiu cuvînt. Ordinele călugărești noi sau în parte înnoite vin totdeauna din Franța. De aici pornește spiritul de la Cluny, care a creat pe Grigorie al VII-lea, Hildebrand; de aici vine spiritul de la Citeaux, de aici spiritul de la Prémontré. Cel care a dat viață mănăstirii de la Citeaux și i-a creat gloria este Sfîntul Bernard, cel mai mare om din întreaga lume medievală la jumătatea secolului al XII lea; el mină la cruciată pe Ludovic al VII-lea, pe regele german Conrad; el face pe Papa Inocențiu al II-lea să se poată întoarce în Italia și să fie primit la Roma; el întemeiază o sută șaizeci de mănăstiri de la un capăt la altul al Europei; unul dintre Papii cari au venit după Inocențiu, era ucenic al Sfîntului Bernard și se chema, înainte de a lua numele său pontifical, tot Bernard. Biografiile Papilor contimporani țin sama înainte de toate de ce se petrece în Franța. Școala cea mai însemnată de teologie din Europa întreagă este Universitatea din Paris; personalitățile eminente supt raportul intelectual ale lumii medievale sînt aici, în acest Paris, care nu e al regelui Franciei, ci, în rîndul întăiu, al poporului frances, cu influența lui care domină lumea întreagă.

Cele cuprinse în *Magna Charta* puteau să rămîie o formă moartă — cite alte forme moarte nu le înregistrează istoria! —; ele au devenit însă o realitate, nu prin ceia ce reprezinta pe vremea aceia poporul engles, neformat încă,

nedefinit încă, neosebit din lumea franceză din care clasele de sus făceau parte, ci prin ceia ce neastîmpărul frances, putința de a crea, de a inova a poporului frances a adus, ca și în alte locuri, așa și, la Englesi.

Instinctul de preservație al poporului engles făcuse a se înlătura candidatura franceză, mai ales însă pentru că el nu ținea de loc să treacă de la situația lui constituțională deosebită la situația constituțională care putea să rezulte din unirea cu Coroana franceză. Englesii aveau experiența lor de ce însemna această Coroană, care găsia totdeauna mijlocul de a se întinde, și era tocmai epoca în care Filip August isbutește a reuni cea mai mare parte din așa-numitele „mari feude“ cu domeniul regal.

Cînd, după o foarte lungă minoritate, Henric al III-lea a fost în vîrstă de a domni, la 1253, i s'a cerut confirmarea actului dat de tatăl său, și ea a fost acordată. De la această confirmare însă s'a mers mai departe decît ar fi vrut regele și poate decît aveau de gînd să ceară aceia chiar cari porniseră mișcarea de nemulțămire.

Prin mișcarea condusă de Simon de Montfort se ajunge, printr'un Parlament de baroni gata de războiu, la așa-numitele „articole“ sau „provisiuni“ de la Oxford.

Se alesese o comisiune de douăzeci și patru: jumătate din Consiliul regal, care funcționa totdeauna, fiind permanent, jumătate ce se va alege acolo, la Oxford. Cei din Parlament se legau prin jurămint și, pentru a înlătura toate piedecile, fiecare doisprezece consilieri aleg doi din oposanți; aceștia numesc cinsprezece pentru Consiliul de Sfat.

Cum se vede, o operație foarte complicată, dar tocmai această complicație aritmetică e folositoare pentru că se arată de unde vine ideia. În Europa, la jumătatea veacului al XIII-lea exista un loc în care se constituiau grupuri conducătoare pe această cale: se alegeau un număr de indivizi, aceștia alegeau pe alții, etc. Acest Stat era Republica Veneției¹.

¹ V. cartea mea *Cinți conferințe despre Veneția*, Vălenii de Munte, 1914.

Dar Londra era atunci invadată de Italiani, și chiar Francesii cari veniau din Sud în Anglia erau puternic influențați, tocmai fiindcă erau originari din Sud, de această viață italiană. În orice cas, nimic din instituțiile germanice, nimic din viața specială a Angliei nu cuprindea esența unor astfel de comisiuni.

În afară de comisiunea celor douăzeci și patru, în afară de Parlamentul care a funcționat în momentul acesta, și căruia adversarii i-au zis „Parlamentul nebun“, se fixează anume măsuri, și iată care: Parlamentul va fi compus între altele din cîte patru cavaleri aleși de așa-numiții „tenants“ din fiecare comitat și cari vor veni anume pentru a aduce înaintea miniștrilor regelui și a persoanei regale înseși cunoștința abuzurilor făptuite de ofițerii regali. Ei aveau astfel și un rost informator. Abuzurile se făceau la fața locului; trebuia deci să vie oameni de la fața locului ca să aducă în Parlament cunoștința acestor abuzuri. Al doilea, în ceia ce privește administrația comitatelor, se prevede un nou șerif care să fie *voit de comitat, votat de el*. Dar toate alegerile aceste sînt de esență orășenească italiană. În fața Parlamentului sînt datori să răspundă prin raport anual tesaurariul, cancelariul, justițiarul, ca și șeriful. Controlul parlamentar față de puterea executivă, să zicem, se introduce astfel pentru întâia oară. Aceasta e a treia parte a „articolelor“ de la Oxford.

Punctul 4 decretează, ceia ce înainte nu exista, periodicitatea adunărilor Parlamentului. El nu se va aduna cînd îl va chema regele, ci la anumite date, în Februar, Iunie și Octombrie. Regele e dator, deci, să cheme pe episcopi, pe feudatarii mari, pe delegații deosebitelor comitate pentru a lucra împreună cu dînșii. Se va întîmpla une ori că subsidiile — căci acesta era și scopul adunării, subsidiile, de care regele avea nevoie, căci fără de ele nu se puteau plăti mercenarii, corăbierii, nici întreținea Curtea, — să nu se voteze dacă nu se ascultau întâiu doleanțele pe care le aduceau cavalerii din comitate sau dacă aceste doleanțe nu erau ținute în samă. Adecă nu se dădea budgetul, și regele n'avea dreptul să ridice impozite fără această aprobare a Parlamentului.

Astfel de măsuri nu puteau să fie însă primite bucuros, nu atât de Henric al III-lea, altfel un om foarte cum se cade, ciș de Curtea lui, în mare parte formată de străini, de Francesi. De aceea s'a ivit imediat un conflict

Cea d'întăiu opoziție s'a manifestat prin cererea de arbitragiu către Ludovic-cel-Sfint, regele Franciei; e vestitul arbitragiu din Amiens, la 1264. Regele Franciei a recunoscut că cererile baronilor englesi sînt întemeiate, că actul din 1215 măcar nu se poate înlătura: prin urmare s'a trimis regele Angliei la respectarea constituției pe care o întărise el însuși.

La Lewes, ajutat și de burghesii din Londra, Simon cîștigă totuși biruința, prinzînd pe rege și pe Moștenitor. Ca mulțămîtă, învingătorul ar fi arătat dorința ca și orașele să iea parte la adunarea „Obștii“ țerii. În orice cas, i se impunea lui Henric un comitet de trei pentru a-i alege Consiliul de nouă; se fixă și numărul de voturi necesar pentru o hotărîre: dacă nu se întruniau două treimi, cei trei alegători erau întrebăți.

Acum, cine ar crede că prin concesiunea aceasta s'a ajuns la resolvirea problemei constituționale deschise în Anglia, s'ar înșela foarte mult. În noua luptă de la Evesham (1265) moartea lui Simon de Montfort ridică din nou problema.

Din fericire pentru Anglia, urmașul lui Henric al III-lea, Eduard I-ju, a fost un principe foarte chibzuit, care va ști să prefacă ceia ce se făcuse pe vremea tatălui său: rezultatul trecător al unei convulsioni revoluționare într'o realitate acceptată de amîndouă părțile.

XIII

Noua concepție de drept în Regatul celor Două Sicilii.

Înainte de a se ajunge la această legislație care este „Magna Charta“ englesă de la 1215, întilnim astfel de codificări de drept feudal în deosebite părți ale Franciei, cea ce scade iarăși valoarea actului engles, care nu este o inovație, ci o imitare, o strămutare de drept. Acte de felul acesta se observă în Sudul frances, și aceasta încă poate să aibă legături cu codificarea dreptului engles, grație împrejurărilor pe care le-am arătat mai sus. Întilnim astfel de obiceiuri și în Nordul francees, care a fost mai multă vreme unit cu Coroana englesă: e vorba de strângerea dreptului consuetudinar, a obiceiului pământului în Normandia. Și întilnim în această Normandie, care e însăși basa dinastiei, locul cel mai iubit de regele engles, nu numai o încercare de codificare de drept, dar și reprezentarea deosebitelor clase în anume adunări, — cea ce face să se prevadă hotărârile ce se vor lua mai târziu în Anglia. În sfârșit, în epoca premergătoare aceleia a lui Ioan-fără-de-țară, fratele acestuia, — acel care a murit înainte de vreme, lăsînd fiul, Arthur, de la uciderea căruia a pornit conflictul cu regalitatea francesă și pierderea Normandiei —, Geoffroy, care luase în căsătorie pe moștenitoarea ducatului de Bretania, guvernînd în aceiași calitate în care guvernase și socrul lui, a strîns în provincia sa, tot astfel, de drept ale ducatului.

În afară de aceasta mai este încă un fapt de care trebuie să ținem samă pentru a înțelege Magna Charta în

limitele ei adevărate, și nu dincolo de aceste limite: Și iată care: alături de atâtea mișcări care se întâlnesc în Anglia din a doua jumătate a veacului al XII-lea, se găsește, foarte probabil, una, care duce și aici la studiul dreptului, așa cum acest studiu se obișnuia în Italia și în Franța de Sud, apoi la Angers și Orléans. Se ridică, la începutul veacului al XIII-lea, o personalitate eminentă, a lui Henric Bracton, considerat ca o autoritate încă în secolul al XVII-lea. Lucrarea lui e foarte întinsă, cuprinzând cinci cărți care închid un material foarte bogat și foarte prețios. E o codificare a dreptului anglo-normand, alcătuit de un om experimentat, la o vîrstă matură: născut la 1200, autorul și-a dat opera la 1240, după ce fusese judecător ambulant, itinerant, și avuse prilejul să cunoască obiceiurile din deosebitele părți ale țării.

Și așa releva un lucru: pe cînd Franța era de fapt numai o aglomerare de provincii, fiecare cu dreptul ei, în Anglia, din cauza realizării unei unități anglo-saxone, ca și din cauza existenței unei unități de cucerire danesă și a suprapunerii de unitate cuceritoare normandă, deosebirile acestea de drept se mai rotunziseră, se mai egaliseră, așa încît lui Bracton îi era mult mai ușor de cum i-ar fi fost unui „legist“ din Franța să facă o astfel de operă.

I s'a adus de multe ori o critică, întemeiată din punctul de vedere al caracterului practic al acestor legi, că a sacrificat prea adese ori obiceiul pămîntului față de normele dreptului roman. Iată deci că în Anglia din întăia jumătate a veacului al XIII-lea principiile de drept roman ale școlii din Bologna pătrunseseră, cu tot respectul datorit acelu drept consuetudinar, acelor amintiri istorice de drept la care populația ținea așa de mult, încît nici nu putea fi vorba să fie schimbate. Evident, un tratat ca acesta, de norme juridice care n' trecuseră prin Parlament, nu fuseseră aprobate de rege, însemna o lucrare personală, pentru care nimeni n'avea răspundere decît autorul, dar, iarăși, trebuie să se țină samă că acel care a redactat această carte, fiind el însuși un judecător itinerant, avînd legătură continuă cu lumea judecătorească,

era în măsură să facă a se răspîndi tendințele cuprinse în cartea sa, și, mai ales, el, ridicîndu-se din mijlocul acestor judecători itineranți, se înfățișează, nu numai pe dînsul, dar și tendința clasei din care făcea parte.

Să venim însă la începătorii înșiși ai noii școli de drept sprijinită pe concepția romană și la noile legislații care pleacă de la această concepție.

Cum am spus și altă dată, n'ar putea să afirme cineva cituși de puțin că evul mediu a uitat vre-odată dreptul roman, și era un loc unde, oricum, el nu se putea uita: era Italia. În Roma a fost o transmisiune năînteruptă și de autoritate politică: alături de Papă se găsește o aristocrație cu castele în jurul Romei, cu case întărite în Roma însăși, formînd partide care se luptau neconținut între ele, ajungînd a fi și foarte bogate — în secolul al XII-lea sînt bancheri importanți, de pildă familia Pierleone —; exista, am zice, o clasă de dregători, de „judecători“ ereditari, cari n'aveau numai sarcina judecării.

Dar este și o altă regiune italiană în care conștiința și usul practic al dreptului roman n'au putut să dispară niciodată. Este Sudul italian, unde au fost trei influențe de cultură, ca și trei curențe politice, trei situații politice și, în același timp, trei forme de drept. De o parte, în vechiul lor ducat, Longobarzii, cari aveau un drept special până în secolul al XIII-lea. Apoi, de pe urma cuceririi lui Carol-cel-Mare în Italia și a sfărîmării Statului longobard de dînsul, era și în acest Sud o provincie francă, ai cării feudatari rămăseseră în legătură cu tradiția de drept a Statului carolingian însuși. Au venit pe urmă Normanzii, cari au adus cu dînșii o mulțime de obiceiuri juridice a-sămănătoare celor din Normandia francesă și din Anglia. Mai erau și două drepturi religioase: al Saracinilor musulmani, sprijinit pe Coran, și al Evreilor. Dar, bucurîndu-se de recunoaștere din partea tuturor, era și singurul drept de origine romană: acela pe care-l menținea pe alocuri, în „Basilicat“, dominația bizantină. Dacă se adaugă acum opera școlii de drept din Bologna, din care au plecat și Papi din secolul al XIII-lea, ca vestitul Inocențiu al III-lea, cu

apucăturile împărătești în legătură cu principiile de drept primite în tinerețe, înțelegem pe deplin că nu se poate spune cum că în evul mediu ar fi existat o vreme când principiile de drept roman au dispărut cu desăvîrșire.

Lex Romanorum e aceea după care judecă în procesele politice Împărații carolingieni din veacul al IX-lea, la Roma. Încă din 1098 se găsesc hotăriri de drept sprijinite pe Codul lui Iustinian, care e în cea mai mare parte latin și numai în mică parte grecesc. Este adevărat că, cel puțin după socoteala obișnuită, abia la 1137 s'ar fi găsit Pandectele; dar nu trebuie să se uite că nu era nevoie de Pandecte spre a judeca după dreptul roman, fiindcă în desvoltarea dreptului bizantin s'au întrebuintat rezumatetele, „procheire“, „enchiridii“, *manuale*, care în evul mediu erau foarte bine cunoscute¹.

În Apus un astfel de rezumat, pe care Francesii îl întrebuintau încă în veacul al XII-lea, era al lui Iulian Antecesorul. Și nu odată se fixă în Italia, mai ales în acest veac și în cel următor, principiul că orice jurisdicție pleacă de la Imperiu: *ab imperio omnis ordo iuris descendit*; de la legile imperiale și de la principiile care stăpîneau aceste legi. În Franța însăși, răspîndirea acestui drept roman era așa de întinsă, încît represintanții dreptului canonic s'au speriat și s'au luat măsuri, la 1163, de sinodul de la Tours, interzicînd clericilor să studieze și să întrebuinteze dreptul roman, al lui Iustinian, cea ce nu împiedeca de loc ca la Angers și Orléans, cum am spus, el să fie studiat.

Și, iarăși, aceste opreliști n'au împiedecat pe regele Filip August — zis August fiindcă supt acest nume a fost cîntat în limba latină de un poet contemporan, așa cum se cîntau Împărații romani de odinioară, — să se încunjure, cum vom vedea, în Consiliile sale de legiști.

După ce s'au amintit toate lucrurile acestea, trecem la

¹ Chiar noi am avut principii de drept roman, mai mult sau mai puțin observate în veacul al XVII-lea, supt influența rezumatului lui Harmenopol, care formează autoritate de drept până în momentul de față în Basarabia. Pravilele, și canonice și civile, ale lui Vasile Lupu și Matei Basarab sînt în legătură cu Basilicalele, cu legislația bizantină a Împăratului Vasile.

cea d'întăiu legislație, care este prea mult lăsată la o parte în expunerea istoriei universale: a lui Frederic al II-lea, Împărat, pe de o parte, dar, pe de altă parte, și în rîndul întăiu al preocupățiilor sale de căpetenie, regele Celor două Sicilii.

Roger-Frederic, fiul lui Henric al VI-lea și al Constanței, crește pe un teritoriu de drept roman. Tutela lui, exercitată întăiu de nobili germani, a fost înlăturată de reprezentantul Papei care nu suferia pe acești rivali, și mama lui, Constanța, care ținea așa de mult la caracterul ei normand, franco-italian, încît pe Henric al VI-lea l-a îngropat în capela din Palermo, lîngă vechii regii normanzi din Sicilia ei, 1-a crescut în acest spirit, rōman, feudal și bizantin. Pe urmă, după ce a murit Constanța, îngrijirea asupra lui Frederic au exercitat-o cei de acolo, așa încît el a rămas înnainte de toate omul acestui Sud italian. Foarte ambițios, foarte inteligent și energic, cu un admirabil talent constructiv și cu o elasticitate de spirit care l-a făcut să fie tratat ca eretic: i se atribuia că a pus laolaltă pe Mohommed, pe Moise și pe Isus Hristos, zicînd că sînt cei trei mari înșelători ai omenirii. Arată o simpatie deosebită pentru Saracini, cari-i serviau ca ostașii cei mai credincioși. O minte elastică în stare a înțelege tot prezentul și a preveni puțin și viitorul; un om care mergea deci înnainte timpului său,—căci Frederic al II-lea este un suveran de monarhie absolută înnainte de momentul cînd nevoile lumii erau să ceară această monarhie. Comparîndu-l cu Ludovic al XI-lea al Franciei sau cu Ferdinand Catolicul de Aragon, el e din aceeași familie, dar cu mult superior. Venind înnainte vremii lui, viața i-a fost o luptă tragică, mîntuită printr'una din cele mai cutremurătoare catastrofe pe care le cunoaște istoria.

Așa fiind în făptura sa sufletească, e firesc că Frederic al II-lea, a hotărît să stabilească norme de drept. A avut la îndemînă întru aceasta pe unul din cei mai remarcabili oameni ai evului mediu, pe un Italian din Sud, Pier delle Vigne, Petru din VII, am zice, al cărui nume în latinește se înfățișează ca „Petrus de Vineis“. Din trecutul lui două lucruri merită să fie relevate pentru că ele

fac a se înțelege mai bine partea avută de dînsul în această legislație, fiind pentru Frederic ceia ce a fost pentru Iustinian vestitul jurisconsult Tribonian. Întăiu, el era fiul unui *iudex*, unui dregător ocupat înaintea de toate cu judecățile, al „răposatului Anghel“, nume foarte răspîdit în aceste părți influențate de Răsărit. Pe de altă parte, el învăța la Bologna. Supt înrîurirea lui, deci, începîndu-se lucrul încă de la 1221, se ajunge în zece ani la un cod cum Apusul nu-l avuse până atunci. El este întru toate influențat de legislația bizantină. Pe pămîntul amintirilor bizantine, stăpînind o populație care găsia normal ce era bizantin, învingînd astfel rezistența baronilor de drept longobard, franc sau normand, Frederic a putut să stabilească aici ceia ce aiurea nu s'ar fi putut.

În preambul se arată principiile de la care se inspiră. „Menirea principilor este de a domoli arbitrariul făcătorilor de rău, de a hotări dreptul de viață și de moarte, de a fixa fiecăruia soarta și situația sa“. Această situație, firește, principele o fixează, ca îndeplinitor al voinții dumnezeiești, de „să poată da la urmă socoteală lui Dumnezeu de mișuna ce i s'a încredințat“.

Cum se vede, un limbajiu cu totul asemenea celui al regilor absoluți din secolul al XV-lea. Frederic vedea în fața lui „popor“ și „popoare“, și se simția dator față de „popoarele“ lui, cărora e chemat să li dea „pace și dreptate“. Dar *pax* și *ius*, acestea sînt înseși principiile stăpînirii romane de odinioară, și apoi — aici este ca un fel de licărire de morală politică modernă, trecînd peste concepția romană, — „aceasta n'o face principele pentru glorie; o face pentru a distruge nedreptatea“. El este, deci, marele judecător în aceste părți.

Pentru a legifera, ce a găsit el, în afară de cele spuse înainte, în acest regat al Celor Două Sicilii? Întăiu o întreagă viață practică influențată de Răsărit. În același cuprins al Mării Mediterane se găsia și Sudul peninsulei italiene ca și Peninsula Balcanică și coasta de Apus a Asiei; moneda care mergea aici era moneda bizantină, afară de una singură, tarenul, de origine arabă; cea mai obișnuită pe vremea lui Frederic era așa-numita „romanata“, adică moneda romană din Cons-

tantinopol, din Împărăția „Romeilor“, apoi „chiparinul“, tot de origine bizantină.

Și clasa de jos păstra o mulțime de obiceiuri care o așezau pe aceeași treaptă ca și clasele muncitoare la cîmp din Imperiul bizantin. Unele sîmănă cu cele de la noi, și ele influențate de dreptul bizantin, de un drept bizantin mai vechiu. De exemplu țeranii se împart după cîți boi au, ca în Principate încă pe vremea Regulamentului Organic; dijma care se întilnia la noi exista și în regatul celor Două Sicilii, nu în forma apuseană, ci în cea răsăriteană: se dădea 10% din sîmănături, $\frac{1}{7}$ din fructele livezilor sau viilor, $\frac{1}{5}$ din produsul grădinilor. Țeranul avea aci o situație mai bună decît în alte părți. Supt multe raporturi era asimilat cu nobilul: i se putea cere ajutor în aceleași condiții ca și membrilor societății feudale, numai în casuri anume prevăzute. Cel care se bucura de libertatea întregă sau de o parte de libertate avea voie să între în cler; numai acei cari erau șerbi erau împiedecați a se face preoți; același proces se observa la noi încă în veacul al XVIII-lea. Pe pămîntul Coroanei șerbia fusese cu totul desființată de Frederic.

Dacă feudalii, evident, aparțineau lumii occidentale, nu celei orientale, conducerea superioară a Regatului celor două Sicilii e ca la Bizanț; și, iarăși, este un Bizanț mic supt raportul funcțiilor. Un contabil ca și *kontostaulos* din Constantinopol, un general corespunzînd *strategului*, un Mare-Cancelariu ca și Marele-Logofăt din Orient; era un Mare-Judecător, un Mare-Cămăraș, un protonotariu la Curte întocmai ca la Constantinopol.

Toți dregătorii aceștia aveau, ca și în Orientul întreg, sarcina de a apăra înaintea de toate pe săraci, așa-numiții „miserabiles“, în grija specială a stăpînului. Elementele de feudalitate, acelea se luptaseră cu cea mai mare energie ca să nu se treacă peste dreptul lor; ele s'au răscolat nu odată împotriva regilor normanzi. Mintea ascuțită a lui Frederic al II-lea a găsit mijlocul să le atragă, făcîndu-li concesii pe care nici nu le nădăjduseră, pentru ca, în schimb, pe toți feudalii aceștia să-i puie supt autoritatea Coroanei, care, prin sistemul acesta nou de legislație, ajungea stăpînă asupra țerii întregi.

Dar întâiu ea s'a îndreptat cu energie împotriva drepturilor clerului. În evul mediu acesta avea o jurisdicție deosebită, cu alte sentințe, alte pedepse; Frederic a hotărît, — ceia ce altul n'ar fi îndrăznit, iar din partea lui era o îndrăzneală mare pentru că Biserica-l socotia ca ocrotitul ei și-i amintia neconținut că, de nu l-ar fi susținut ea cînd era copil, n'ar fi fost rege și, dacă nu l-ar fi ajutat să iea coroana germană, n'ar fi fost Împărat—, ca judecata clericilor să se facă, nu de tribunalul lor special, ci de tribunalul laic, pentru crime, procese de proprietate, pentru tot ce privește feudele, pentru toate datoriile de bani.

Era de o noutate extraordinară în evul mediu a se crea un drept pentru toată lumea, și aceasta este inovația de căpetenie a lui Frederic. Un drept pentru toată lumea, pe care-l garantă cineva mai mare peste toată lumea, pe cînd înaintea era un drept pentru fiecare, după categoria lui, și un drept pe care nu-l garantă decît puterea fiecărui, a celui care judeca, și în marginile teritoriului asupra căruia putea judeca. Iar, de altă parte, se spune că clericii nu vor judeca pe laici decît într'un singur cas: cel de moravuri stricate, de pe urma cărora se desfac căsătoriile.

În al treilea rînd, dacă membri ai clerului ar căpăta pămînt, dar fără voia regelui, fără recunoașterea supremă a lui, vor pierde pămîntul cîștigat astfel. Clericii pot să aibă, deci, pămînt, dar numai subordonîndu-se regelui.

De la cler trecem la feudalitatea laică. Se recunoaște întâiu, pentru o cîștiga, un mare drept: că feudele sînt ereditare. Prin această recunoaștere a eredității regele păgubia el ceva? Nu era mai bucuros să aibă, generație după generație, membrii aceleiași familii în același loc decît să creeze fel de fel de situații încurcate prin trecerea feudei unuia în stăpînirea altuia? Ereditatea feudelor este un motiv de slăbiciune pentru o regalitate slabă, dar ea este un motiv de putere pentru o regalitate tare. Făcînd pe feudal ereditar, regele-i impunea însă o sumedenie de măsuri la care nobilii, în urma avantajului cîștigat, nu s'au opus: în orice judecată feudală se ames-

tecă judecătorii regelui. Dacă se pronunța o sentință, sentința aceasta poate fi apelată la rege. Dacă ar fi trebuit să meargă cineva cine știe în ce colț la Curte, ar fi fost mai greu, dar regele îngrijia ca aproape de nemulțămît să se găsească organul judecătoresc regal care lua procesul și-l rezolva după alte principii, iar omul putea să vadă deosebirea între judecata arbitrară după dreptul feudal și judecata după dreptul roman, totdeauna același, reprezentat de rege. Casurile criminale le judecă numai el, regele¹.

Înainte, în lumea baronilor, cînd era o neînțelegere, nu numai cu privire la onoare, dar și la proprietate, se rezolva prin duel. Duelul a fost oprit în casurile civile prin legislația lui Frederic. Și atît de departe se mergea cu imixtiunea regalității în viața feudală, încît și permisiunea de căsătorie trebuia să fie obținută de la rege, aceasta aducînd anume schimbări în feude și regele vînd să știe cine va lua stăpînirea moșiei. Dacă rămînea un minor, tutorul se numia de rege, pentru ca să nu se amestece cineva în contra intereselor regalității. În general nu se putea trece o feudă de la unul la altul fără voia regelui. Iar, pe lîngă aceasta, toți feudalii erau datori cu serviciu militar față de rege. Ereditatea feudei e plătită astfel cu vîrf și îndesat, și, pentru ca să nu poată fi nicio rezistență, toate castelele ridicate pînă în Domnia lui Frederic se rad, întocmai cum în Anglia se răsuseră anumite castele de noul stăpînitor al țerii.

În ce privește comunele, orașele avuseră înainte de dînsul o situație mult mai bună. Ele aveau în fruntea lor un consul pentru negoț, iar, pe lîngă represintanții regelui, așa-numiții „baili“, cîte trei judecători dintre burghesi, ca la Mesina, șase sindici sau, cum li se zicea la noi, „oameni buni și bătrîni“. Burghesii căpătaseră încă de pe vremea vechiului rege Roger dreptul de a ocupa dregătorii și de a intra chiar în Consiliul legislativ, lucru care pentru veacul al XII-lea era fără îndoială o mare inovație. Frederic al II-lea hotărăște că pretutindeni judecata o va face bailul, și nimeni altul, și că nu se va

¹ În țerile noastre gloaba singură putea fi impusă de tribunalul boierilor.

face nicio alegere în orașe, pentru ca să nu existe alături de autoritatea lui altă autoritate pe basă electivă. Bailul este însărcinat și cu dreptul de poliție și cu cauzele fiscale: nimic nu se poate face nicăiri fără amestecul lui. Burghesilor li se îngăduia doar o calitate represintativă în unele casuri, căci și în regatul acesta al Celor două Sicilii era ceva corespunzător Parlamentului engles, cu baronii și clericii lui. În felul acesta orașele, de voie de nevoie, se supun toate regelui.

Astfel în Sudul Europei, în punctul, cel mai văzut al lumii feudale din evul mediu, aici unde se ducea lupta cea mare între Papă și Impărat, se creă o ordine de Stat cu totul nouă, basată pe principii care până atunci nu fuseseră pretinse de nimeni în dauna altora și pe care nimeni n'ar fi consimțit să le primească în dauna sa.

XIV.

Curentul roman în Franța lui Ludovic-cel-Sfînt

După ce s'a înfățișat în opera lui Frederic al II-lea un act „constituțional” vrednic de toată luarea aminte, cu preambul de norme juridice, cu principii generale, cu capitole aplicîndu-se deosebitelor categorii, cu o orînduire armonioasă între toate părțile care-l compun, să venim la așa-numitele „Établissements” ale lui Ludovic al IX-lea, cel Sfînt, care evident sînt și ele'n legătură cu legislația și organizarea lui Frederic, cu perpetuarea dreptului roman în regatul Celor două Sicilii, și nu cu evenimentele contemporane din Anglia vecină.

Totuși legăturile dintre Anglia și Franța erau foarte strînse: Ludovic a avut cunoștința, de la un capăt la altul, de lucrurile care s'au petrecut în acea Franță insulară care era dincolo de Canal. Nu numai atîta, dar el a fost chemat, într'un moment, să hotărască între regele Henric al III-lea și baronii lui, dînd sentința sa arbitrală, cu acea lipsă de orice preocupare personală sau politică, cu acea sfîntă obiectivitate care formează caracterul lui de căpetenie în mijlocul Suveranilor evului mediu.

Cunoștea astfel și actul regelui Ioan fără-de-țară, și adausul din vremea lui Henric al III-lea, și-și făcuse o părere privitoare la dînsule. În „Așezămintele” lui însă nu e absolut nimic corespunzător împrejurărilor din Anglia. Cum spunea foarte bine Guizot, într'un studiu vechiu de trei șferturi de veac, în Anglia toate reformele acestea se

acordă împotriva voinței regale, și regele, când putea, re-
venia asupra lor și izbucnia alt războiu civil¹.

Era o codificare parțială, fără rînduială, haotică a dreptulului feudal, și această codificare se făcea numai în mijlocul unor frămîntări și în funcție de aceste frămîntări, pe cînd în Franța de așa ceva nu poate fi vorba. Situația lui Ludovic — devenit cel Sfînt în conștiința generală a epocii sale, nu numai în Franța, dar și aiurea, și poate recunoscut ca sfînt în Franța și fiindcă fusese recunoscut întăiu aiurea — este neasămănat superioară și, în esența sa, cu totul alta decît situația regelui engles față de baronii săi. În Franța nu existau acești baroni ținînd de-a dreptul de Coroană și personificînd o cucerire recentă, ci feudalitatea de aici venia de la un act făcut, confus, cine știe cînd, pe vremea lui Clovis. Între Clovis și Ludovic al IX-lea nu exista însă legătura care exista în Anglia între Gulielm Cuceritorul și Henric al III-lea, rude deosebite una de alta cu mai puțin de două sute de ani.

Astfel nu se poate concepe în Franța o acțiune solidară a nobilimii împotriva regelui: nu se poate concepe nici din punctul de vedere al nobilimii, nici din punctul de vedere al regelui. Din punctul de vedere al nobilimii, pentru că, în loc să se găsească numai cu castele risipite pe tot cuprinsul unui teritoriu de Stat, ea și-a creat aici însăși un fel de State pe care regalitatea le invadează și, la orice ocașie potrivită, infiltrîndu-se într'însele, le confiscă pe basa normelor de drept. Baronul din Anglia nă ajunge niciodată să fie stăpînul unui comitat; în fruntea comitatului din Anglia este un șerif, dregător regal, atîrnînd numai de Coroană. Niciodată nu s'a putut forma supt regii englesi o feudalitate cantonată pe un anume teritoriu care să-i aparție numai ei, pe cînd în Franța cutare e conte de Flandra, altul de Vermandois, altul duce de Normandia, conte de Toulouse și așa mai departe. Aici este o feudalitate care se presintă în fața regelui de la o țară la alta, de la o *politică* la alta, de

¹ *Histoire des origines du gouvernement représentatif en Europe*, Bruxelles 1851, 2 vol.

la o *situație mondială* la alta, am zice, pe cînd în Anglia fiecare nobil are un număr de castele, unul într'un loc, altul în altul, — șerifii regelui și toți ceilalți dregători fiind amestecați între dînșii. În Anglia, dacă se ivește o ridicare a feudalității împotriva regelui, este un războiu civil în marginile aceluiași Stat; în Franța, concepînd-o cum fusese odinioară Galia, dacă se ridică ori contele de Flandra ori cel de Toulouse, ori ducele Normandiei ori ducele Aquitaniei, nu mai este un războiu civil, care presupune aceleași hotare, același Stat, ci un războiu străin. Iar regele are pe teritoriul pe care a izbutit să-l cucerească oameni cari sînt cu mult mai puțin tari și capabili de activitate militară împotriva lui ori pricepuți să creeze cine știe ce legături între dînșii, decît cum sînt baronii din Anglia. Așa încît nu se poate sili din punctul de vedere al feudalității regele Franciei să facă și el concesii, prin răscoală.

Dar mai este ceva: pe Henric al III-lea, în Anglia lui, nu-l apără nimic alta decît calitatea de moștenitor legitim, pe care țara l-a așteptat și care stăpînește în puterea dreptului său dinastic. Bine înțeles nici pe el nu-l apără, cum nu-l apăra nici pe Ludovic, o armată: regii n'aveau armată pe vremea aceasta, și însuși Ludovic, cînd a fost să meargă la cruciată, a trebuit să se rîoage de toată lumea să-i dea contingentă.

Niciunul n'are un mare tesaur, poate cu deosebirea aceasta că Henric nu poate strînge niciun venit fără Parlament, pe cînd Ludovic al IX-lea n'are nevoie de Parlament care să-i acorde venituri. Dar pe Ludovic îl încunjură o atmosferă morală care nu exista în jurul lui Henric. Acesta vine după un foarte puternic suveran, cum a fost Henric al II-lea, care a avut însă conflictul cu Biserica romană pentru cazul lui Thomas Becket, a fost excomunicat, a trebuit să facă amendă onorabilă și a lăsat din punctul de vedere al pietății lui, al vieții morale o amintire dubioasă; vine pe urma lui Ricard Inimă-de-leu, rege engles poate mai mult cu sila, care înseamnă ceva pentru cavalerismul universal, dar pentru Anglia foarte puțin lucru; apoi Ioan fără-de-țară a fost un om de nimic, a cărui stăpî-

nire întreagă nu e decît o umilință; Henric însuși a avut, în sfîrșit, o minoritate desastroasă. Ludovic însă e urmașul sfînt al unor înnaintași respectați. Mai curînd se poate ridica un Frances împotriva episcopului sau arhiepiscopului care-i face pagubă, mai curînd se poate declara împotriva cutării măsurii a Papei, decît să se ridice împotriva aceluia care, prin calitățile lui personale, prin felul cum aceste calități au intervenit în împrejurările timpului, prin nevoile mari pe care sufletul lui a știut să le mulțamească, ajunsese a fi, pentru Franța, ca și pentru toată Europa contemporană, un îndreptariu moral, omul de acțiunea căruia putea fi oricine sigur oricînd, capabil de-a părăsi toate interesele sale, ba chiar și interesele țerii sale, cînd era vorba de a se face o operă de dreptate¹.

Să mai notăm un lucru: ceia ce a hotărît în conflictul dintre Henric al III-lea și baronii lui a fost dreptul feudal normand. Nu trebuie să se uite însă că între Normandia și restul Franciei a fost totdeauna o rivalitate. Fiecare provincie francesă apoi, cum am văzut, își avea dreptul său: ca și Normandia, Bretania; tot așa comitatul de Toulouse. Dar nu era nevoie ca regalitatea să se adreseze la asemenea codificări de provincii, pentru că ea însăși începuse, încă din veacul al XII-lea, înnainta de Magna Charta, opera sa proprie.

Pe la jumătatea aceluia veac, Ludovic al VII-lea făcuse o cruciată și în cursul ei lăsase regatul în stăpînirea abatelui din Saint-Denis, mănăstirea cea mai reputată a țerii, Suger, care îngrijește cîțiva ani de rosturile regatului.

Acum, cînd regele era în țară, putea mai ușor să se lipsească cineva de anume norme de drept, pentru că el e socotit ca oglindă de izvor al dreptului; dar, cînd regele lipsește, trebuie, în locul regelui, măcar dreptatea regelui. Atunci încep să se impuie din ce în ce mai mult tribunalele regale. În locul vechiului obicei ca fiecare feudal să-și resolve acasă la el procesele lui și, cînd altul îi stă în față, să-l provoace la duel, „vidînd“ în felul acesta chestia, în locul „judecății lui Dumnezeu“ prin arme,

¹ V. *Istoria poporului frances*, p. 164 și urm.

în locul judecății locale și violente, începe lumea a se judeca la *plaids de la porte*, judecățile de la „poarta“ regelui.

Ceva mai târziu, după trecere de o jumătate de veac, pe la 1190, Filip August hotărăște prin „testamentul“ său anume măsuri care arată că Franța din această epocă merge și ea înaintea Angliei contemporane, că n'avea nimic de învățat de la regii normanzi. Se decide că pe lângă prepositul (*prévôt*) din Paris, care administra orașul, va funcționa un Consiliu de burgheși. În fiecare lună vor fi apeluri la rege, la tribunalul regal, asemănătoare celor pe care le-am găsit în regatul celor două Sicilii. În al treilea rând, funcționarii regali, cari erau răspîndiți în tot cuprînsul țerii, și cari se chemau seneșali sau *baillis*, corespunzînd balivilor normanzi din Italia-de Sud, vor fi anchetați în fiecare lună. Peste acești „baillis“ mai mici, se fixează marii „baillis“, al căror număr e foarte restrîns: patru în Nord, doi în Sud.

O serie de măsuri în deosebite domenii care arată că ceia ce s'a căpătat în Anglia prin Magna Charta și întreaga dezvoltare constituțională din veacul al XIII-lea începuse a se introduce în Franța cu cităva vreme înainte. În Sud, de alminterea, încă de la 1050 era obiceiul să se adune cele trei Ordine ale regatului: cler, nobili, burgheși, pentru a lua anume hotărîri.

Venind la Ludovic al IX-lea, și el se găsește în situația de șef de cruciată care-și părăsește regatul și prin urmare caută să-l lase în ordine stabilă. Trebuie, deci, să legeze pentru Franța rămasă fără stăpîn întocmai ca acei doi predecesori ai săi. Încă din 1254 găsim în Franța lui tribunalele speciale, permanente, ale căror hotărîri se numesc „olim“ („cîndva“, „odinioară“), fiind trecute în „registre de olim“, ce creau jurisprudență ca și decisiile Curții de Casație astăzi, pentru a suplini lipsurile existînd în legile înseși. La aceste tribunale se întîlnesc judecători a căror compunere este într'adevăr interesantă: trei baroni, trei prelați, șeptesprezece cavaleri, șeptesprezece clerici și, pe lângă aceștia toți, un număr de legiști —, aceștia oameni

speciali cari judecă toate lucrurile din punctul de vedere, nu al dreptului feudal, ci al dreptului care se învăța în Bologna, al dreptului roman¹.

Astfel, încă de la jumătatea veacului al XIII-lea, găsim în Franța tribunale care se ridică peste dreptul feudal, creînd legislații care au la origine dreptul roman, legislații din ce în ce mai mult necunoscute vechiului drept feudal.

Mai departe, tot în acest moment regele ia măsuri administrative care corespund perfect cu măsurile administrative ale lui Frederic al II-lea. Se hotărăște rostul baililor și al seneșalilor cari țineau locul acestora în Sud; se determină mai de aproape măsurile de control care am văzut că se întîlnesc și înaintea de aceasta în viața administrativă francesă. Iar la 1264 regalitatea alege oameni de încredere, „saiges hommes et bons clers“, pe cari-i însărcinează a face cercetări locale, așa-numiții „enquêteurs“, corespunzînd perfect, pe o vreme cînd amintirea lui Carol-cel-Mare începea din nou să fie foarte vie, cu vechii „missi dominici“ pe cari Carol îi trimetea să vadă ce se petrece în deosebitele provincii. Aceștia fac cercetările lor și pot să aducă, apoi, cazul înaintea Parlamentului. Fiîndcă Parlamentul nu este o instituție englesă, ci una a întregii feudalități, de origine francesă.

În Franța el era și Curte de justiție și Adunare legiuitoare, avînd, în același timp, și atribuții fiscale, căci fixă impozitele și controlă culegerea lor. În secolul al XIII-lea începea să se facă o deosebire între atribuțiile de un fel și cele de alt fel; așa-numita separațiune de puteri, pe care se sprijină viața publică din timpul nostru: putere executivă, putere legiuitoare, putere judecătorească, pornise încă de atunci. Astfel, pe cînd Parlamentul engles, eflux al Consiliului regal², devine tot mai mult legislativ,

¹ De alminteri, la Bologna, nu funcționau numai profesori italieni, ci, alături de un Azzo, de un Accorsio, se întîlnesc Germani și, fără îndoială, un mare număr de Francesi.

² Sir Courtenay Ilbert, *Parliament, his history, constitution and practice*, Londra, f. an, p. 7 și urm.

fără să-și piardă vre-odată cu totul atribuțiile judecătorești, în Franța rosturile judecătorești rămân cele de căpetenie. Dar aceasta nu împiedică Parlamentul frances, devenit înaintea de toate marele tribunal al regalității, să-și păstreze și atribuțiile legislative, creînd și dezvoltînd dreptul consuetudinar și producînd neconținut dreptul cel nou.

Într'un ultim ajun de cruciată, Ludovic al IX-lea, se decide a fixa așezămintele de care am vorbit, „Les établissements“.

Iată în ce cuvinte se exprimă, în numele regelui, redactorul, care scria la Angers, adăpost al dreptului roman: în cuvinte care amintesc pe Frederic al II-lea: „Aceste așezăminte, în toate Curțile laice ale regatului și prepositale ale Franciei au fost fixate de Sfatul cel mare al oamenilor înțelepți și al clericilor celor buni prin corespondența legilor și canoanelor și decretalelor“ (prin legi se înțeleg legile romane; canoanele erau ale Bisericii, iar decretalele anume norme de drept bisericesc, între care unele autentice, altele false). Și se face această concordanță „pentru a confirma bunele obiceiuri și datinele cele vechi care sînt ținute în regatul Franciei“.

Tot programul Așezămintelor sfîntului Ludovic este cuprins în acest preambul. Și un manuscris spune că măsura a fost confirmată „en plein parlement par les barons du royaume“. Prin urmare erau admise aceste măsuri ca legi fundamentale ale regatului Franciei. Cum le-a admis lumea, se va vedea imediat, cînd se va vorbi de acel jurisconsult frances care îndeplinește aici rolul pe care 'n Anglia îl îndeplinise Bracton. Și se hotărăște că regele are de acum înaintea dreptul de a chema la dînsul în apel orice proces (*asseurement*), că sînt anumite procese care nu pot fi judecate nici în întăia instanță decît de tribunalul regelui. Exact aceiași cale ca și în regatul Celor două Sicilii pentru a atrage tot dreptul de la feudali la Coroană, aceasta ajungînd perpetuă creatoare și dezvoltatoare de drept. De acum înaintea tot sînt unele casuri cînd se poate face apel la arme pentru a

hotări o chestiune, dar aceasta excepțional; de obicei jurisdicția toată se găsește în minile regelui.'

În același timp se ieau măsuri în ce privește și organizația breslelor — pentru Paris, dar puteau servi de model pentru celelalte orașe —, „établissements des métiers“.

Iată, acum, ce observă Philippe de Beaumanoir, cel mai însemnat legist frances din această vreme. În dătinile pe care le fixează pentru provincia Beauvais (*Coutume du Beauvoisis*), el zice: „Cînd așezămîntul e general, el trebuie să aibă circulație în tot regatul“. Astfel se crea, într'o formă mai definită decît în Sudul italian, pentru Franța un teritoriu regal de drept unic, una din cele mai mari inovații ce se puteau închipui. Iar, în ce privește capacitatea regelui de a face astfel de „așezăminte“ pentru judecățile lui, pentru acele *plaids* sau „jours“ (*grand plaid, grand jour; petit plaid, petit jour*), se spune că el putea să le facă așa cum îi plăcea pentru folosul comun: „Le roi peut faire tel établissement comme il lui plaît pour le commun profit“.

Deci o lume cu totul deosebită de lumea anterioară. Nici măcar noțiunea „folosului comun“ nu exista înainte. E o noțiune absolut romană, în legătură cu acea *respublică* ce este Statul. Și aceasta în mod obligatoriu.

Și, mai departe, precisîndu-se că este vorba de oamenii cei mari cari pînă atunci nu voiseră să se supui la măsurile care nu plecau din dreptul lor: „Și nu e un baron cît de mare care să nu poată fi adus la Curtea regelui pentru lipsă de drept sau pentru judecată falsă“ (*il n'y a grand baron qui ne puisse être tiré en la Cour du roi pour fautes de droit ou pour faux jugement*).

Acum, dacă se adauge la cele spuse despre regatul Celor două Sicilii măsura aceasta luată în Franța, dacă se ține samă că în Anglia, pe vremea cînd se luau aceste măsuri, Eduard I-ii, urmașul lui Henric al III-lea, nu era încă în stare să revie la vechile privilegii regale și nu consimția să păstreze ceia ce i se impunea prin „provisiile“ de la Oxford, trebuie să se zică și în acest cas ceia ce a

trebuie să zicem de atâtea ori în cursul acestor observații: că numai pe teritoriile romanice, supuse ideilor vechii societăți antice, romane, se elaborează de fapt dreptul nou al societăților medievale care va duce la dreptul societăților moderne și la viața constituțională de care mai târziu erau să se folosească toți.

XV.

Desvoltarea dreptului și instituțiilor engleze în veacul al XIV-lea.

Se spune prea mult că urmașul lui Henric al III-lea, Eduard I-iu, ar fi fost o personalitate superioară, un om cu înțelegerea viitorului și care-și dădea sama de cerințele neapărate ale timpului său¹. Avînd aceste calități, el ar fi pornit din capul locului să îndeplinească o anumită operă de inovație în domeniul instituțiilor, de dezvoltare a celor bune, de retragere a abuzurilor și de adăugire a unor elemente care n'ar fi existat înaintea de dînsul. Pentru aceasta se citează și un text contemporan, o cronică a unui călugăr engles, care este într'adevăr interesantă, de și trebuie înțeleasă altfel decît după concepțiile moderne. Ea zice: „Regele a făcut cîteva statute (legi) foarte folositoare pentru tot regatul, prin care el trezia din nou legile vechi, care dormitau ca ațipite, din cauza turburărilor regatului“ — deci legile vechi ale poporului engles, ale lui Alfred, lui Eduard Confesorul —, „iar cîteva, care fuseseră stricate, le-a rechemat la starea cuvenită; pe cîteva, mai puțin clare, le-a lămurit, ci pe unele noi, utile și oneste, le-a adaus“.

Astfel Eduard ar fi fost un fel de Iustinian engles, care ar fi răscolit tot ce era în legătură cu legile vechi, lămurind ce era confus, restabilind ce era bun, și ar fi creat și o legislație nouă, asămănătoare cu aceia pe care

¹ V. Brodnitz, *o. c.*

a dat-o vechiul împărat bizantin prin așa-numitele *Novellae*.

Numai cît între cugetarea unui rege medieval și a unui Iustinian, cu care se asemănă mai mult cugetarea politică modernă, pe base încă antice,—căci, în multe privinți, noi dormităm în frumosul sepulcru roman, închipuindu-ni că, dacă vom ieși dintr'însul, ne cufundăm imediat în genunea întunerecului—, este totuși o deosebire. Nu trebuie să-și închipuie cineva pe Eduard ca pe un om care și-a făcut un plan, cum l-ar face un om de Stat din secolul al XX-lea; regii englesi din această vreme sînt, în general, oameni destul de simpli, oportuniști și schimbători: dacă li convine un lucru într'un moment, e bun; nu li mai convine, se scutură de dînsul, pentru ca, a doua zi poate, să revie la ce li se păruse bun întăiu. Hotărîrea celui pătruns de o teorie și care o aplică energic și stăruitor nu se poate admite pentru acea vreme, cînd regele n'avea aproape niciun fel de educație, și cu atît mai puțin una politică. Îi ajungeau cîteva exerciții fizice, evlavie față de Dumnezeu, respect față de tradiții și atîta omenie cîtă o îngăduia partea atavică pe care o avea în el.

Mu este mai puțin adevărat însă că Eduard I-iu a îndeplinit lucruri foarte importante în Anglia, dar nu fiindcă ar fi fost aderent al teoriei parlamentare, de o parte, ori susținător al monarhiei absolute, de *alta*. Căci activitatea lui se întinde în aceste două direcții: de o parte a contribuit să consolideze monarhia absolută, de altă parte a făcut, în legătură cu împrejurările contemporane, să desvolte instituțiile parlamentare. Împrejurările care s'au petrecut înainte de suirea lui pe tron, împrejurările care determină politica lui și anume necesități ieșind din dezvoltarea însăși a societății englese contemporane, acești trei factori au contribuit ca, supt dînsul, în Anglia, dar în măsură mult mai mică și mai puțin stăpînită de teorii decît în Franța, să se petreacă o însemnată dezvoltare.

Eduard, cînd a moștenit pe tatăl său, nu se găsia în Anglia: lipsia de-acolo de doi ani de zile. Un lucru totuși important, în ce privește consolidarea englesă după răscoala repetată a baronilor împotriva lui Henric, această

putință ca tronul să nu fie ocupat doi ani întregi și, cu toate acestea, liniște desăvârșită să domnească în regat. Fusese reținut de cruciata pe care o făcuse ca prinț în Orient, cruciata de pe urma căreia s'a întors prin Sicilia, unde s'a oprit mai multă vreme. Sicilia era legată intru câțva de dinastia engleză prin aceia că se oferise coroana ei lui Ricard, fratele, și apoi lui Edmund, alt fiu al lui Henric al III-lea, — Sf. Scaun fiind mult mai bucuros să facă rege pe cineva care ținea de o dinastie cât mai depărtată, în capătul cel mai occidental al Europei. Aici el află în plin exercițiu instituțiile, păstrate și de noua dinastie angevină, ale lui Frederic al II-lea.

Ele au putut influența foarte puternic asupra mișcării unui om încă tânăr, care avea de restabilit o ordine așa de primejdive de domnia haotică a tatălui său acasă, în Anglia.

O întrebare trebuia să se puie de la început: de cine va fi încunjurat? S'a văzut importanța începătoare a legiștilor și în Anglia lui Bracton. Eduard aduce în țara sa un Italian, pe legistul Francesco Accursio, a cărui participare în ce privește evoluția dreptului și așezămintelor pare incontestabilă. În același timp, și școala lui Bracton este continuată de un legist engles, Robert Burnell.

Noul rege se găsește însă de odată înaintea unor grele necesități de politică externă și de politică internă.

Fiind în rivalitate față de Scoția, care forma un regat deosebit, mult mai feudal, mult mai înapoiat, mai patriarhal decât Anglia, și simțind nevoia de a-și întinde stăpânirea în Irlanda, dar mai ales în colțul de Britanie Mare care rămăsese Țara Galilor (Wales), pentru aceasta-i trebuiau însă bani, deși războiul se purta încă tot cu elemente chemate, nu cu cele luate în soldă (schimbarea cea mare în viața militară a Angliei s'a petrecut cam de la 1340 până la 1350, când a început Războiul de o sută de ani). Aceste necesități de politică războinică îl silesc pe Eduard să ia măsurile trebuitoare pentru a face dintr'o țară cam risipită în ce privește puterea una în care puterea să fie toată strânsă 'n minile regelui.

Cea d'întăiu măsură importantă este aceia care lovește

În imunitatea feudalilor. Imunitatea englesă, după caracterul cuceririi normande, era mult mai restrînsă decît cea carolingiană, și fusese încă mai mult restrînsă de la Gulielm Cuceritorul. Totuși ea înfățișa o mare piedecă pentru realizarea unei singure ordini politice. Atunci, la 1274, să ia măsura de a se verifica imunitățile, pentru că, pe lângă vechile imunități de drept, erau și imunități de abus și pe lângă acelea care aveau un fel de consacrare prin trecerea timpului, era și noul abus de imunitate făcut pe vremea turburărilor din secolul al XIII-lea și în absența regelui. Eduard cere să se vadă titlul fiecăruia.

La 1278 apoi, prin statutul Quo warranto, se luau măsuri pentru a se îngustă imunitățile, atingîndu-se dreptul de judecată al nobililor, precum se făcuse și în regatul Celor două Sicilii și în Franța. Orice proces care privește o sumă mai ridicată decît 40 de shillingi trebuie să fie adus înaintea judecătorului regelui. Suma nu era prea importantă și se înțelege, prin urmare, marele număr de procese care se aduceau înaintea acestui for. Tribunalele regale, trebuie să adăugim, chiar în veacul al XIII-lea, dar mai ales în al XIV-lea, funcționau foarte bine, așa încît, pentru ultimul veac, s'a făcut socoteala că în douăzeci și șase de ani la Londra numai, au trecut 9.000 de procese.

Prin urmare iată o măsură. Altă măsură este aceea că nimeni nu poate fi arestat, jignit în libertatea lui, decît atunci cînd un judecător regal recunoaște necesitatea acestei arestări.

În ceea ce privește întregimea imunităților, chestiunea s'a tranșat îndată după aceea. Anume, la 1290 s'a luat decizia ca toate imunitățile pe care și le arogase cineva de la suirea pe tron a lui Ricard Inimă-de-Leu să n'aibă nicio valoare.

Mai departe, și feudalitatea englesă avea un obicei pe care regalitatea putea să-l judece dăunător intereselor ei: se creau neconținute legături feudale nouă. Cine avea un pămînt, putea ca pe o parte din acest pămînt să infeudeze pe un altul și în felul acesta ajungea să crească numărul „tenanților” săi. Atunci, pentru ca obiceiul să

nu fie continuat, s'a hotărît că de la data statutului regal se poate vinde moșia — prin aceasta unu se schimba situația politică în marginile ei —, dar nu se vor putea crea pe pământul acesta legături care nu erau mai înainte și care ar fi făcut ca regalitatea să piardă o parte din drepturile sale. Tot odată se împiedecau seniorii de a-și da pământul, în parte, Bisericii ca să-l iea apoi în arendă de la dînsa, ne mai fiind supuși față de rege la îndatoririle la care ar fi fost supuși dacă rămîneau fără acest acoperemînt.

De la acest statut datează comercializarea pămînturilor în Anglia, care a avut rezultate atît de importante¹.

O consecință a acestei comercialisări a fost că nobilii au făcut, în locul vechii agriculturii „nesistematice“, o nouă agricultură, „sistematică“, aducînd, am zice, „specialiști“ din alte părți și scoțînd de pe pământul lor bogății mult mai mari decît înainte. Mai târziu, cînd mîna de operă, cînd muncitorul va ajunge foarte scump, din cauza ciumii celei mari, se va introduce și altă schimbare. După ce se va încerca o serie de măsuri de Stat privitoare la salarii, văzînd că nu se găsesc muncitori cari să cultive pământul, s'a trecut la creșterea vitelor, și în special a porcilor, în cantitate mult mai mare decît înainte. La aceasta se adăugia și cererea neconținută de lînă din Anglia pentru meșterii de postav din Flandra, cari aveau legături neconținute cu Britania Mare. Așa încît, de pe o parte, lipsa de mînă de operă pentru agricultură, iar, pe de alta, neconținuta cerere de materie primă, de lînă, a contribuit să facă pe nobili a trece din situația lor de latifundiarri agricoli la aceia de exploatatori agricoli sau de crescători de vite în vederea comerțului cu străinătatea. Unii dintre dînșii s'au deprins chiar așa de mult cu împrejurările cele nouă, încît au stărunit să fie primiți în orașe ca membri ai ghildelor. Și nobili laici și feudali bisericești cer a fi admiși în aceste asociații.

Modificările acestea pleacă ele însă dintr'ò teorie? S'ar

¹ V. Brodnitz, o. e.

putea invoca pentru aceasta anume declarații pe care le-ar fi făcut regele în cutare sau cutare moment corespunzând declarațiilor mult mai precise ale regalității franceze?

Trebuie să se afirme că nu o teorie era aceea care hotărâta astfel de măsuri, ci necesitatea, instinctul de apărare al oricărui organism politic, ca și al oricărui organism individual.

Evident că Anglia la sfârșitul domniei lui Eduard I-iu nu mai sâmbâna cu Anglia de odinioară. Cine mersese? Regele sau Anglia? Evident prin rege mersese Anglia, mersese necesitatea de viață a poporului engles, dezvoltarea proprie a sa supt influența tuturor lucrurilor care lucrau asupra dezvoltării sale.

Va fi, alături, o ridicare a țerănimii, și iată de ce. În vremurile mai vechi, ea nu fusese supusă birului direct; de la o bucată de timp însă, în legătură cu nevoile de războiu ale regalității, birul, taxa, se pune și pe țerani.

Acești „vilains“ deci ajung să fie un element constitutiv al Statului.

Tot în epoca aceasta, încă de la 1225, țeranii sînt chemați și ei la oaste. Însă chemarea aceasta la oaste înseamnă o ridicare morală de urmări incalculabile. Tot atît de mult a folosit țerănimea englesă din veacul al XIII-lea prin aceea că a fost chemată la oaste, cît a păgubit țerănimea noastră, într'un anume moment din istoria Romînilor, cînd n'am mai purtat războaie sau, dacã le-am purtat, am făcut-o cu elemente plătite, străine.

Întărit în conștiința sa prin această situație nouă chiar înainte de ciuma cea mare care a făcut pe cei scăpați de flagel să-și ridice pretențiile în ce privește salariile, țeranul a devenit mai puțin supus, pînă va merge chiar către revoluția agrară, la sfârșitul veacului al XIV-lea. El nu mai primește situația lui cea veche și întrebuintează toate mijloacele pentru a scăpa de dînsa. Din moment ce lua în arendă moșia unui nobil, el nu mai era șerb, ci devenia om liber, căpătînd astfel plenitudinea umanității politice și sociale. Alții intrau în cler, mulți făceau bani pe o cale sau pe alta și se răscum-

părau; atîția dintre dînșii fugiau la orașe, și e un fenomen general, în tot evul mediu, că țeranul care a scăpat la bariera orașului nu-l mai părăsește, și, el fiind însuși admis lateral în viața orașului, fiul lui, nepotul lui devine burghes ca toți ceilalți.

Iată prin urmare schimbări foarte importante petrecute în ordinea socială și economică a Angliei.

Dar, cînd într'o țară se petrec astfel de schimbări, nu se poate ca și în altă ordine, în ordinea instituțiilor politice, să nu se observe o inovație corespunzătoare. Aceasta se și vede foarte răpede.

Până acum se socotea ca un „Parlament-model“ cel de la 1295, chemat de regele Eduard I-ii.

La acesta au luat parte doi arhiepiscopi, toți episcopii, fruntașii societății feudale din Anglia, șapte conți, patruzeci și unul de baroni. Afară de aceasta, clericii aveau ordin să aducă cu dînșii pe arhidiaconi, șefii canonicilor din jurul lor; și nu numai atîta, ci din fiecare capitol, din fiecare cler de catedrală să aducă un procurator. În același timp, șeriful, funcționarul administrativ care avea comitatul întreg — mai târziu nobilii au găsit mijlocul de a-i opune pe judecătorul ales de dînșii —, a trebuit să trimeată doi cavaleri, fiecare oraș doi cetățeni, doi burghesi.

Cineva care însuși a fost amestecat în viața politică engleză, într'o cărticică de cuprins foarte restrîns, dar foarte luminoasă, cu privire la instituția Parlamentului, lordul Courtenay Ilbert, observă că acest Parlament de la 1295 nu este un Parlament propriu-zis, ci samănă cu așa-numitele State generale din Franța. De și Franța merge înaintea Angliei, există totuși între ce se petrece în Anglia și ce se petrece în Franța un paralelism perfect. Era, incontestabil, un Parlament ochemat, după ce de multă vreme nu se făcuse o convocare, un Parlament cu un sistem de represintare extraordinar, care nu s'a mai repetat pe urmă, un Parlament în legătură cu un moment deosebit de important, cu niște nevoi neasămănat de mari ale regalității. Îndată după Parlamentul-model, pe Eduard nu-l mai vedem chemînd pe acei cari au fost odată în stare să vorbească

în numele deosebitelor clase, și cînd, mai tîrziu, se adună astfel de Parlamente, ele sînt totdeauna în relație cu aceste necesități de moment pe care le-am constatat și la 1295.

Prin urmare vechea prescripție a lui Henric al III-lea că Parlamentul se adună neapărat în anume momente ale anului fusese cu desăvîrșire dată uitării. Regele nu era bucuros să vadă aceste adunări și considera ca ilegală concesiia făcută de părintele său.

Până la Eduard al III-lea și la Războiul de o sută de ani întîlnim numai un singur Parlament cu atribuții politice. El s'a ocupat cu depozitia fiului și urmașului lui Eduard I-ii, Eduard al II-lea, om cu totul nedestoinic, și atunci coaliția factorilor mai importanți din Anglia a adus cîderea lui. Dar, pentru ca regele să fie depus — căci nu se mai întîmplase în Anglia așa ceva — era nevoie de un act de solidaritate, așa încît acel Parlament nu reprezinta decît acest act de solidaritate care se impune celor cari fac un lucru foarte nou, foarte greu, plin de foarte mare răspundere. Acesta este Parlamentul din 1327. După el s'a făcut obiceiul, și, la sfîrșitul veacului al XIV-lea, regele Ricard al II-lea a fost depus tot într'un Parlament, și încă, în cazul acesta, Parlamentul, în mijlocul răscoalei, a fost chemat să se pronunțe pentru depozitia regelui. De aici a rezultat consecința incalculabilă pentru legătura dintre rege și Parlament, că noua dinastie englesă, dinastia de Lancaster, care înlocuise acum dinastia de York, are o origine, am zice, „parlamentară“ pe cînd, în Franța, la așezarea dinastiei de Valois, s'a hotărît, nu asupra persoanei, ci asupra criteriului în materie de ereditate disputată.

Eduard al III-lea însă a avut de purtat un greu războiu, unit și cu teribila crîșă produsă de ciuma cea mare, cînd sate întregi au perit. Nu erau forțe pentru oaste, și nu erau pentru munca la cîmp. Nevoia de oameni, nevoia de bani au adus datoria unei societăți întregi de a fixa pe alte baze toate raporturile între factorii economici.

Din acest motiv a fost necesară în acest timp, și numai în acest timp, adunarea deasă, aproape periodică, a Parlamentului

Prin urmare putem zice că el există numai din vremea lui Eduard al III-lea. Înainte de dînsul avem sau încercări de violență prin revoluție, pe care reacțiunea le în-lătură, sau State-Generale, în casurile pe care le-am arătat înainte.

De cîte ori regele nu mai găsește unde să se împrumute — și, pe atunci, capitalul fiind rar, împrumutătorul avea drepturi mari asupra debitorului; la un moment dat Eduard al III-lea a lăsat ca zălog într'un oraș din Flandra pe soția lui flamandă, Isabela de Hainaut, — și trebuie să ceară sume mari, neobișnuite, supușilor săi, el e silit să facă orice concesie de ordin intern pentru a ajunge la puțința de-și găsi banii de nevoie. Acești bani se cereau mai mult de la starea a treia decît de la nobili și de la clerici, și așa s'a ajuns ca budgetul să vie în rîndul întâiu de la acei cari, în total, erau mai mult taxați, cu *aprobarea* numai a acelor cari erau taxați mai puțin. De aici obiceiul, până acum continuat, ca legile cu caracter financiar să treacă întâiu prin Camera deputaților și apoi prin Senat.

La început procedarea era aceasta: în schimbul banilor ceruți „comunele” — așa se chema starea a treia — presintau o simplă *petiție*, în care expuneau abuzurile contra căroră protestau, și Consiliul regal lua o hotărîre, potrivit acestei petiții, dar nu cum stătuse scris în petiție. Cu timpul membrii Comunelor au protestat contra schimbărilor, dăunătoare pentru interesele lor, și s'a hotărît că, atunci cînd se ia o măsură legislativă, nu e voie să se schimbe terminii petiției. Pentru ușurare și în vederea garanției Parlamentul nu mai presinta petiția, ci legea gata făcută, și de aici, înainte de 1450, s'a trecut la obiceiul de a se spune că legea aceasta este „prin autoritatea Parlamentului”, și, ea, fiind „prin autoritatea Parlamentului”, a rezultat dreptul parlamentar de a face legi.

Iată cum s'a ajuns, printr'o serie de împrejurări pe care nimeni nici nu le-a pregătit, nici nu le-ă prevăzut, la ceea ce a format mai tîrziu baza dreptului constituțional.

Dar în ce privește cuisa socială s'a procedat mai mult

prin statute. La 1351 „statutul plugarilor“ prevedea ca muncitorul de pământ să fie plătit cu aceeași plată ca în ultimii șase ani înainte de vremea anormală: toți erau datori să muncească până la vîrsta de șizeci de ani, și, dacă făceau un angajament cu unul, n'aveau voie să treacă la altul. Se impuneau amenzi foarte mari și celui care cerea mai mult și celui care dădea mai mult spre a momi pe lucrători. Cum cu amenzile nu s'a ajuns la niciun capăt, s'a recurs apoi la pedepse corporale: se punea la închisoare acel care cerea salariul mai mare, i se ardea în frunte, cu fierul roșu, litera F, în legătură cu cuvîntul „falșificare“. Și cerșirea a fost oprită de la un capăt la altul al regatului.

Trebuie să adăugim însă că toate aceste măsuri au contribuit la o foarte însemnată mișcare revoluționară în Anglia, care a ținut zece-unsprezece ani, în care timp țara a fost pe mîna bandelor răsculate, și la urmă s'a întîmplat ce se întîmplă totdeauna în asemenea casuri: că rănilile pe care și le face o societate prin viața ei anormală, le drege tot societatea prin viața ei normală, iar anume încercări de a grăbi asanarea samănă foarte mult cu ceia ce se întîmplă cu îngrijirea medicală prea atentă a unei răni care, dacă n'ar fi macerată mereu de medicamente, ar trece și mai răpede și mai deplin.

XVI.

Încercări de noi instituții în Franța.

Să vedem acum ce se petrece în Franța veacului al XIV-lea în ce privește întinderea acelor drepturi noi care în Anglia s'au desfăcut cu atîta greutate din vechile instituții normande.

Încă de la jumătatea veacului al XIII-lea se fixează dincoace principiul, care va fi aplicat consecvent — întru cît se poate admite consecvența pentru evul mediu, care nu e o epocă de teorie, ci de autoritate, — în viața constituțională francesă din acest veac: anume că la Paris domină acum clericii, cărturarii, și nu în orice înțeles, ci în acela al conducătorului de drept.

Țara trăise pînă atunci cu așezăminte tradiționale, cu porunci și abusuri; de acum înainte se va trăi cu dreptul scris, a cărui știință se capătă prin studii făcute în școli mai înalte și în special la Uuiversități. Un poet de la 1245, Gautier de Metz, scrie :

«Clergie règne ore a Paris.

Einsi comme elle fu jadis Athènes, qui siet en Grèce :

Une cité de gran noblesse.»

Am văzut că în Anglia, pe vremea lui Eduard I-iu, se aduna numai la anumite împrejurări ceia ce mai tîrziu va fi într'adevăr Parlamentul. Pentru moment numele nu angaja la nimic. Parlamentul este un loc unde se discută asupra unor anumite chestiuni și, prin urmare, fără sensul politic constituțional pe care cuvîntul a ajuns să-l aibă în timpul nostru, puteau fi Parlamente de tot felul: local, special, extraordinar, cu un sistem de represintare sau

altul, sau chiar Parlamente la care să fie numite persoane chemate de drept; „Parlament“ însemna, nu atîta corpul care deliberează, ci sistemul deliberativ el însuși.

Parlamentul acesta engles, cum am văzut, nu avea niciun fel de periodicitate, și nu exista nicio legătură între un Parlament și cel următor; așa zice chiar că el n'avea niciun fel de legalitate, căci regalitatea n'a recunoscut niciodată în chip expres ceia ce se adăugise în secolul al XIII-lea la Magna Charta.

În Franța însă întîlnim lucruri cu un caracter mult mai curînd pronunțat și mult mai important pentru dezvoltarea constituțională a lumii moderne, care începe să se osebească pe vremea aceasta din ceia ce e mai caracteristic pentru evul mediu. Căci — și acesta este motivul — în Franța se presintă mult mai multe procese politice și mult mai însemnate decît acelea care se presintă în Anglia. E drept că regele Angliei este un vechiu pleodor, deprins a-și apăra procesele pe care dezvoltarea istoriei l-au făcut adesea să le și piardă: acel care rămăsese Normand și după pierderea Normandiei nu se poate zice că nu era obsedat de considerațiile dreptului.

Dar în Anglia lui nu se înfățișează pe la sfîrșitul veacului al XIII-lea și în tot decursul veacului al XIV-lea mai nicio chestie pe care puterea politică să n'o poată rezolvi cu mijloacele obișnuite, pe cînd în Franța, înainte și după 1300, se ivesc o mulțime de chestii, se deschid o mulțime de procese, se ridică o mulțime de revendicări, se presintă atîtea ocazii de intervenire pentru regalitate, și ele sînt așa de delicat unite cu atîta răspundere, încît regele nu vrea să le ieie singur asupra-și. În Anglia am văzut că asemenea casuri se constată numai cînd e vorba de a se înlătura un Suveran care nu poate governa sau de a înlocui pe unul mai rău prin altul ce se așteaptă a fi mai bun: încolo Parlamentele sînt mașini de subsidii. Pe cînd în Franța anumite probleme sînt de așa natură încît și fără atmosfera de drept și mai ales de dreptate, legalitate și împăciuire pe care a creat-o Ludovic al IX-lea, trebuie să fie convocată o represintanță națională.

În Paris era un Parlament, dar de natură judecătorească mai mult decît politică, capabil însă, bine înțeles, să fie prefăcut și într'o Adunare legislativă. Regii francesi au ținut — și nu greșiau — să-l păstreze astfel. S'au făcut Camere speciale înăuntrul lui, una pentru cercetări: „Chambre des enquêtes“, o alta pentru petițiuni: „Chambre des requêtes“, și în fruntea lor stăteau toți legiștii cei mai buni ai țerii, așa încît, evident, regalitatea, considerată ca izvor de drept, a folosit din faptul că dreptatea, supremă, incontestabilă, se găsea *la rege chiar*, nu se dădea numai *în numele regelui*.

Dar se ivesc casuri politice pe care Parlamentul nu le-ar putea judeca, pe care nu era bine, din punctul de vedere al păstrării atribuțiilor sale, ca el să judece. La 1223 moare Alfons de Poitiers, unul din frații lui Ludovic al IX-lea, om bun, care n'a făcut să se vorbească mult de dînsul. Moștenirea lui era un Ținut întins și înfloritor. Ținutul acesta voia să-l aibă regalitatea; el îi era necesar regalității. Dar regele mai avea un frate, Carol, acel duce de Anjou și conte de Provența, care a cucerit regatul de Neapole, ajungînd astfel una din personalitățile politice cele mai însemnate din vremea sa. Foarte ambițios, foarte lacom, el ar fi luat ce putea de la alții, fără să dea nimic de la dînsul, nimănui. Atunci iată-l pe Ludovic, cel totdeauna legal și drept, în judecată cu frațele său cu privire la moștenirea lăsată de Alfons. Un proces foarte delicat. Cui să i se înfățișeze chestia? Judecata se face formal la 1283, și poate nu fără o oarecare participare a «opiniei» înseși, prin Parlament.

Dar îndată apar alte greutăți pentru a căror rezolvire o solidarizare națională era absolut necesară: trebuia o convocare a națiunii, și ea s'a făcut în așa-numitele State Generale, *Etats généraux*.

Pentru aceste State Generale nu exista, bine înțeles, un statut special de alegere, ci se urmă conform datinei: se alegea într'un loc după un obicei, într'alt loc după alt obicei. Căci așa de deosebite erau obiceiurile în această vreme, încît, de exemplu, o comună avea un magistrat care se alegea în condiții deosebite de cum se alegea

alt magistrat aiurea: într'un loc se făcea alegerea de comuna toată, într'alt loc pe cartiere oșebit; pe alocurea fiecare breaslă avea dreptul să aleagă delegații săi; erau și orașe ai căror șefi se alegeau prin cooptare, cei vechi proclamînd pe aceia cari vor veni după dînșii.

Și în ce privește Statele Generale, erau, de sigur, astfel de deosebiri. În general însă se alegeau delegații arătîndu-li-se anumite lipsuri, anumite suferinți și dorinți de îndreptare, ca să se țină samă de ele: mai tîrziu se zicea „*cahiers*” acestor instrucții, pe atunci scrise; dar pentru vremea veche era un simplu mandat imperativ. De la o bucată de timp cel puțin, s'a introdus și principiul că oricine are dreptul, în adunările de felul acesta, să spuie ceia ce e însărcinat să aducă înaintea, fără ca aceasta să aibă consecințe pentru el însuși; de unde discursuri foarte îndrăznețe, suferințele fiind și ele foarte mari. Principiul era acesta: „la liberté de dire, pour le bien des besongnes, ce qui bon leur sembleroit”, absoluta ıiresponsabilitate penală pentru lucrurile aduse înaintea Adunării.

Dar, îndată după aceasta, în Franța s'au ivit acele ca-suri în care regele a trebuit să iasă din definiția obiș-nuită a puterii lui: „nous tenons notre royaume de la volonté divine” și să-l facă a consulta națiunea. Și iată ce a cerut această consultare: a început conflictul cu Papa. Filip-cel-Frumos, om fără scrupule, lacom de bani, știind să-și capete acești bani prin toate mijloacele, și pentru care nu exista sfințenie atunci cînd Tesaurul era în discuție, pornește lupta cu Bonifaciu al VIII-lea, care, dacă n'ar fi fost provocat, de sigur că n'ar fi spus toate lucrurile pe care le-a spus pe urmă. Căci era o vreme de adîncă decădere a papalității: Sfîntul Părinte este la dispoziția Angevinilor din Neapole, a familiei lui Carol de Anjou, dispunînd el direct doar de cîteva castele Nici Roma nu-i mai aparține; de o armată, de o Vistierie a lui nu putea fi vorba. Totuși Bonifaciu avea și el nevoie de bani, pe cari nu-i putea căpăta din posesiunile lui italiene și era silit deci să-i ceară, în calitate de șef al lumii creștine, de la deosebitele regate. Și regalitățile, avînd pretutîndeni nevoie de bani, îndată ce banii ieșiau din țară

pentru nevoile papalității, ei trebuiau să se opui. Filip a oprit-o, înțelegînd să nu i se mai amestece Papa în venituri decît în măsura cea mai redusă cu putință. De aici conflictul, care s'a mîntuit prin cunoscuta violență exercitată contra lui Bonifaciu de aliații italieni ai regelui Filip, vechi dușmani ai Papei: un șef de clan roman a mers la Papa în Anagni și l-a amenințat, cu mînușa lui de fier, că-l va pălmui.

Dar chestiunea nu ne interesează decît în ce privește repercusiunea asupra dezvoltării instituțiilor franceze.

În lupta aceasta cu Papa regele este silit să adune un „Parlament“ în sensul nostru de acum, nu în sensul judecătoresc. Se întrunesc astfel Statele Generale în April 1302 spre a lua o atitudine față de Bonifaciu, gata să fulmineze pe rege cu excomunicarea. Se chiamă un număr de baroni, de nobili, de episcopi, de baili și prepoziți și se pare că și doi, trei reprezentanți de fiecare oraș, pentru a li se pune întrebarea dacă ei sînt pentru politica regelui față de Sfîntul Scaun. Politica Suveranului a fost pe deplin aprobată. Consultarea era necesară și pentru că o parte din episcopii francezi puteau să fie îndemnați a merge contra lui și pentru adversar.

Dar Papa s'a ținut dîrz mai multă vreme, și Statele au trebuit să fie adunate nu o dată, ci de trei ori în același an 1302.

După ce s'a isprăvit chestiunea aceasta, regele rămî-nînd învingător, papalitatea a ajuns să se mute din Italia mai la îndemîna regelui Franciei, Clement al V-lea instalîndu-se la Avignon, fără a se considera ca o unealtă a regelui.

S'a ivit atunci o altă chestie : era în vremea aceea o călugărime decăzută în ce privește moravurile, care nu se mai gîndia la cele sfinte, dar prin legăturile sale dese și în Orient și în Occident ajunsese a se așeza între marii bancheri ai timpului. Aceștia sînt Cavalerii Templieri. Acum, cînd, în Germania medievală, seniorul, Statul aveau nevoie de bani, ei strîngeau în mîină buretele finanțelor evreiești, începînd prigonirea Evreilor. Templierii au fost considerați de regele Franciei în același fel. Oricum,

ei purtau crucea pe haine, erau în legătură cu Ierusalimul, atîtea instituții bisericești atîrnau de dînsii; era ceva din cruciate întrupat în Ordin. Să se apropie un rege de anumite instituții, chiar ceva mai nouă, și încă aceasta cuprindea oarecare risc, cu atît mai mult atunci cînd instituția era de caracter bisericesc și dură de două sute de ani.

Prin urmare și în chestia aceasta a Templierilor, regele a avut nevoie să consulte Statele Generale, și numai după aceasta a putut proceda împotriva călugărilor fără niciun fel de rezervă și cruțare, dîndu-i în judecată ca eretici, ca oameni stricați, practicînd abuzurile și viciile Orientului, ca dușmani ai regelui; și s'a terminat procesul, condamnîndu-se Ordinul și cerîndu-se Papei, care a trebuit să acorde aceasta, suprimarea lui: a ajuns astfel să se suie pe rug pînă și Marele Maestru al Ordinului, Jacques de Molay.

Îndată după acest prilej pentru adunarea Statelor Generale s'au presintat și altele pentru astfel de adunări. Și spiritul public, întru cît se putea vorbi de el, tindea către astfel de manifestații.

Ca să se vadă din cine era alcătuit Parlamentul atunci, adăugim că acel din Tours cuprindea „nobili și *nenobili* din toate castelele și orașele regatului“.

Dinastia lui Filip-cel-Frumos însă, asupra căreia se socotia că a căzut un blăstăm pentru cele ce acesta făcuse față de Bonifaciu al VIII-lea și față de Ordinul Templierilor, se stinge: cei trei fii ai lui Filip se succedă foarte răpede și mor parcă atinși de trăsnetul lui Dumnezeu pentru greșeli față de dînsul, cum se întîmplase și cu Hohenstaufenii din Italia. Tronul frances ajunge astfel liber. E reclamat însă de regele Eduard al III-lea din cauza drepturilor mamei sale, fica lui Filip-cel-Frumos; pe de altă parte, se presintă în calitate de moștenitor Filip de Valois, care avea și el legături foarte strînse cu dinastia, deși din punct de vedere genealogic mai aproape era regele Angliei.

Filip trebuia să se legitimeze ca avînd drept la coroana Franciei împotriva pretențiilor lui Eduard al III-lea,

și era să se înceapă apoi războiul care avea să țină o sută de ani. Atunci, la 1328, se convoacă iarăși Statele Generale pentru a judeca această chestiune, și înaintea lor se pune o întreagă problemă.

Legiștii au adus argumentele lor, scoase, cum am spus, din legea salică, invocată încă de două ori după moartea lui Filip-cel-Frumos pentru a opri moștenirea tronului în linie femeiască. Însuși faptul că se invoca o veche lege a Francilor Salieni, de la începutul evului mediu, arată cât de de mult era cultivat dreptul în Franța.

Pe baza legii salice aplicată în alt domeniu decît al pămîntului se instalează astfel Filip de Valois.

Lucrul este foarte important pentru noi, și iată pentru ce: o regalitate care începuse pe această basă, care-și datorează situația ei unei hotărîri a Statelor Generale, o astfel de regalitate nu se poate opune, în anume împrejurări, dorinții generale de a se strînge din nou aceste State.

De aici vine nevoia pentru regalitatea cea nouă a Casei de Valois de a avea față de represintanții poporului în toate formele, în forme legale, prin Statele generale, dar și în forme revoluționare, cum se va vedea, o atitudine foarte chibzuită, totdeauna gata de a ceda.

Nu e fără folos observația că, dacă s'ar fi întîmplat altfel și dacă Eduard ar fi fost ales rege al Franciei, regalitatea lui francesă ar fi fost exact de aceeași calitate ca și regalitatea oricărui rege frances de naștere, cum s'a întîmplat, de altfel, mai tîrziu cu Suveranii din dinastia de Lancaster, Henric al V-lea și Henric al VI-lea, cari au funcționat ca regi în Franța — cel din urmă încă din leagăn —, dar prin cucerirea lor n'au înțeles de loc să angliceze regatul.

Indată după această alegere ca drept între Eduard al III-lea și Filip de Valois, a început războiul care era să ție o sută de ani, războiul foarte greu și în condițiuni manifest deosebite de ale războaielor anterioare. Acelea erau scurte, consistînd în cîteva întreprinderi fericite sau nenorocite: se chemau nobilii datori să vie, și se puteau chema și elemente de la orașe, din lumea satelor chiar.

Nu i se pretindea nimănuia să stea supt arme un timp mai îndelungat. Altele sînt condițiile în Războiul de o sută de ani, care se putea prevedea de la început că va fi lung și greu și la care erau să participe și elemente străine, de exemplu la Francesi arbaletierii genovesi, aduși să lupte împotriva arcașilor englesi, ca și, pe urmă, elemente și din alte părți, și din Peninsula Iberică, precum Francesul Bertrand Duguesclin, conetabilul lui Carol al V-lea, era să lupte în Spania.

Trebuia o infanterie de oameni obișnuiți a trage cu arcul, iar pentru cavalerie, de la un timp, și altceva decît cavalerii obișnuiți, cari-și făceau o distracție din războiu și cari, cînd se săturau de dînsa, puteau să se întoarcă înapoi în castelele lor. Începea să apară o armată pregătită, deosebită în ce privește felul de a se îmbrăca și de a se conduce, și armata aceasta cerea bani.

Regele Angliei, în fața acestei neconținute nevoi de a găsi bani, a fost silit, cum am văzut, să prefacă instituția sporadică, fără mare importanță, a vechilor Parlamente într'o fabrică de neconținute subsidii, în schimbul căror ajutoare de bani se acorda înlăturarea abuzurilor. Odată ce în Franța împrejurările determinate de același războiu au adus aceleași nevoi, evident că a trebuit să se recurgă la un mod analog de a se procura mijloacele bănești. Ele puteau veni din domeniul regal — cu produsul vădit insuficient —, din averea personală a regelui, ori din „ajutoarele“ — așa-numitele „aides“ — care se acordau potrivit dreptului feudal și numai în anume împrejurări strict prevăzute de acest drept feudal, și ele nu ajungeau pentru o luptă de acest caracter și de o atît de lungă durată.

Căci, de și întrerupt de lungi interstii de pace și purtîndu-se cînd într'un colț al țării și cînd în altul, războiul cerea *un venit normal*, important, pe care regalitatea francesă trebuia să și-l creeze. Atunci, la 1345, va începe pentru întîia oară să se încaseze *curent* așa-numita „gabelle“, ajunsă pe urmă o dare foarte cunoscută în Franța, și destul de antipatică. În vremea mai veche, în vechiul regim frances au fost mai multe gabele, „*gabelle du sel*“, *gabelle du tonlieu* (de la latinul: teloneum,

vamă), etc; acumă însă se strîngea mai ales, ca o inovație, impositul pe sare. Iar mai tîrziu, în veacul al XV-lea, pe lîngă dînsul se va introduce și un alt imposit de războiu, pentru plata așa-numitelor „*Companii de ordonanță*“ ale regelui, care formau singura armată permanentă pe vremea lui Carol al VII-lea.

Din toate aceste motive și mai ales din trebuința fiscală s'a simțit nevoia de a se consulta nația în forma Statelor Generale. Ele au fost chemate astfel pentru întîia oară într'un rost foarte important pentru viața însăși, pentru independența și onoarea regatului, la 1351 —, cînd se discută, ca în Anglia, suma de acordat regelui, apoi la 1355, cînd desbaterile au continuat aproape trei ani de zile, natural cu întreruperi, pînă la 1358.

Războiul se începuse de Filip de Valois supt auspicii destul de bune, dar de la o bucată de vreme n'a mai mers după așteptări. Francesii au fost învinși, pînă s'a ajuns, după o serie întregă de înfrîngeri, de la aceia de la Crécy, care a uimit lumea prin caracterul zdrobitor al victoriei Englesilor, pînă la catastrofa de la Poitiers, unde însuși regele Ioan-cel-Bun — numit „cel Bun“ în sensul de: bun cavaler, bun luptător pentru glorie și onoare —, fiul lui Filip de Valois, a fost prins de Englesi, ceia ce nu echivala cu prinsoarea lui Napoleon al III-lea, la Sedan, care a fost, oricum, o jignire pentru un popor întreg, pe cînd felul cum a fost prins regele Ioan era simțit ca o mîndrie pentru Francesi, ca și felul cum el s'a comportat în captivitate.

Evident că o dinastie nouă, cum era aceasta de Valois, al cărei titlu de stăpînire putea fi considerat puțin cam discutabil, și în mijlocul unui războiu care se purta tocmai pe baza îndoielii privitoare la dreptul de stăpînire al ei, o astfel de dinastie trebuia să se simtă zguduită prin această serie de nenorociri. Atunci fiul lui Ioan-cel-Bun, ducele de Normandia, în curînd Delfinul — cum se chema moștenitorul tronului în Franța, după un titlu, de origine mai mult sau mai puțin neexplicabilă, pe care-l purtau seniorii cari aveau orașul Vienne și provincia Viennois, cel

din urmă din ei, Humbert, vînzîndu-și posesiunile pentru a putea face o expediție în Orient —, Carol, om foarte socotit, foarte chibzuit, știind să organizeze o expediție, dar neglijînd totdeauna să se puie în fruntea ei, căci își dădea sama că n'are calitățile trebuitoare pentru a conduce o armată — și i s'a zis Cel Înțelept, „le Saige“, tocmai pentru aceste înșușiri de chibzuială, — chemase Statele Generale. Contra intențiilor lui însă, ele au luat măsuri cum nu se mai luaseră pînă atunci în Franța și nicăiri în Europa, — cu excepții ce se vor arăta în capitolele următoare —, măsuri într'adevăr revoluționare, pe care, în situația în care se găsea atunci regalitatea franceză, a trebuit să le primească.

Să vedem întăiu ce *putea permite asemenea atitudini.*

Parisul devenise un foarte mare oraș, cel mai mare oraș din Apus. El avea o numeroasă populație industrială. Breslele din Paris erau foarte puternice. Se va vedea, astfel, ce importanță extraordinară a avut, la începutul veacului al XV-lea, corporația măcelarilor, oameni brutali, obișnuiți a vărsa sîngele și capabili, într'o răscoală, de lucrurile cele mai atroce, spintecînd femeile îngreunate și făcînd glume asupra „cînilor“ cari mișcau în măruntaiele răscolite de fier.

Între breslele negustorești era o legătură, și prepositul negustorilor, le „*prévost des marchands*“, ajunsese a fi o personalitate foarte importantă. Se întîmplă tocmai în acest moment ca locul să fie ocupat de o personalitate particular de îndrăzneată, aplecată din însăși firea ei către schimbări subite, către modificări constituționale cutezătoare, Étienne Marcel, a cărui statuie se vede astăzi în fața Primăriei din Paris.

Iată deci două fapte: breslele acestea, capabile de a face și războiu civil, și asociațiile de negustori, în frunte cu un preposit avînd însușiri escepționale. Pe lîngă aceasta — și fără de aceasta n'am putea să ni explicăm schimbările care se încearcă a se introduce pe la jumătatea veacului al XIV-lea în Franța — trebuie să se țină samă și de spiritul răspîndit de Universitatea din Paris, începînd încă din secolul al XIII-lea. Universitatea aceasta

nu era de medicină sau de drept, căci dreptul se învăța—am văzut—aiurea, și nu era de știință propriu-zisă, osebirea între știință și „litere“ nefăcându-se însă, ci era o Universitate de teologie și de studii filosofice anexe. Ea ajunsese cu toate acestea de la un timp să aibă în ideile sale, în tendințele sale, în acțiunea studențimii sale, care influența asupra mediului în care trăia, un caracter absolut radical, în unele cazuri chiar nihilist : Dumnezeu trecea pe planul al doilea față de *Nature*, ca în partea a doua, datorită lui Jean de Meung, din vestitul *Roman de la Rose*¹, un cleric, în care poetul, aproape ateu, aproape republican, uritor al tuturor tradițiilor, al tuturor situațiilor cîștigate, al tuturor drepturilor moștenite, cere în schimb nu știu ce organizație de libertate, neînfrînată de nicio normă din trecut, de nicio lege prezentă, avînd în frunte un vag control, am zice: al intelectualilor, al oamenilor învățați, cari ar avea dreptul să conducă mulțimile cărora predicăția lor li-ar fi dat drumul. Dacă se adaugă deci spiritul acesta al Universității din Paris, cuprins, de altfel, în literatura întregă a epocii², se va înțelege de unde a venit în Statele Generale adunate la Paris spiritul inovator fără rezerve.

Mai era însă ceva : dacă Filip de Valois se impusese, mai cu dibăcie, mai cu sila, ca să ia moștenirea fiilor morți înaintea de vreme fără moștenitori bărbătești ai lui Filip-cel-Frumos, era cineva care, în puterea drepturilor de sînge, rîvnia coroana francesă : regele Navarei, Carol, zis cel Rău. Acest ginere al lui Ioan-cel-Bun, care cutează să-iucidă principalul sfetnic, a jucat rolul, care nu va putea fi însemnat cu precisiune, dar care luminează atîtea lucruri, pe care l-a jucat, peste trei, patru veacuri, alt prinț de sînge frances, în ajunul altei revoluții, avînd și el responsabilitatea de căpetenie pentru tot ce s'a săvîrșit de teroriștii din acea mișcare provocată de el : ducele de Orléans din 1789, care, crezînd să poată

¹ V. Iorga, *Istoria literaturilor romanice*, I, capitolul respectiv.

² Material, Universitatea n'a luat parte la turburări.

înlocui pe Ludovic al XVI-lea, ajunse cetățeanul Philippe Égalité, numai bun pentru eșafod.

Fără Navares nu s'ar fi ucis înaintea regentului mareșalii de Champagne și de Normandia. Știind aceasta, nu ne vom mira de ce Statele Generale de la 1355 au putut să ceară lucruri ca acelea ce urmează: Finanțele Statului să fie supravegiate de nouă „superintendenți”, cari să fie aleși de State, ceia ce înseamnă să se ieie din mîna regelui finanțele regatului, și, subsidiar, gabela să apese pe toate clasele sociale, să se stabilească definitiv valoarea monedelor. Afară de aceasta, Statele Generale trebuiau să devie o instituție permanentă, cu două sesiuni pe an — o imitațiune englesă, evident, aceasta — în Mart și în Novembre, o sesiune de primăvară și alta de toamnă.

În Mart 1356, tot în legătură cu finanțele, se prevede o serie întreagă de măsuri împotriva abuzurilor funcționarilor, împotriva vînzării funcțiilor, împotriva împrumutului forțat, împotriva călcării ogoarelor celui sărac cu prilejul vînzătorii nobililor. Tot odată, în dauna aceleiași clase nobiliare, s'a hotărît să nu se mai îngăduie războiul privat, pe care ordonanțele regale din secolul al XIII-lea nu puțuseră deci să le înlăture. Un imposit nou trebuia să atingă, după socotința Statelor, pe toate cele trei Ordine, prin urmare și pe nobili și pe cler, ca și starea a treia.

Tot în cursul acestui an se prevede apoi o comisiune specială de optzeci de membri pentru orice fel de plîngeri contra administrației, care se lua astfel din mîna regelui; un Consiliu de douăzeci și patru trebuia să încunjure pe Suveran pentru a-l sfătui, a-l dirige, de fapt, și în cele politice. Consiliul acesta, a cărui compunere însăși este interesantă, trebuia să cuprindă: patru clerici, zece nobili, zece burgheși, — va să zică zece membri ai stării a treia față de paisprezece din celelalte două clase. Și se va ajunge la o nouă deputație de treizeci și șase, la comisari pentru provincii, — până ce, părăsit de intrigantul Navares, Marcel are să fie atacat de forțele regale și, în desvoltarea luptei, asasinat, la 1359 ¹.

¹ V. Paul Bondois, *Histoire des institutions et des mœurs de la France*, I, pp. 112-4.

Acum măsurile acestea erau susținute, pe lângă existența și creșterea neconținută a factorilor de cari s'a vorbit, și de o situație deosebit de grea în ce privește țărâna. Tocmai în anii aceștia de crasă țeranii declaraseră, printr'o mișcare revoluționară, că nu mai consimt să primească vechea ordine de lucruri. A fost, în 1358, cea mai cumplită mișcare agrară ce s'a pomenit vre-odată, al cărui șef, real sau închipuit, își zicea Jacques, și de la acel Jacques, fără importanță politică personală, a rămas în vocabulariul privitor la revoluții numele de *jacquerie* pentru orice mișcare a satelor confusă, fără scop bine determinat, fără conducere unitară. Castele au fost arse, titlurile de proprietate distruse, — ceva analog cu ce s'a petrecut în Ardeal la 1784, în revolta lui Horea, Cloșca, și Crișan.

La 1382 va apărea apoi altă mișcare cu caracter rural: a așa-numiților „tuschins“, în Sud, care durează mai puțin și are importanță mult mai mică. Mișcarea aceasta a țărânimii, în sfârșit, e întovărășită de alte două mișcări, orășenești, revolta zisă *harelle* și mișcarea așa-numiților *maillotins*, numiți astfel pentru că întrebuițau ca armă niște măciuci, „*maillots*“, cu care băteau în cap pe adversarii lor politici (1380).

Cu o nobilime prinsă în războiu, nobilime învinsă, adesea captivă, cu bande de mercenari, așa-numitele *Grandes Compagnies*, alăcătuite și din Spanioli și din Englesi chiar (Hawkwood, pentru Italiieni Acuto), cari prădau și în Franța și aiurea, cu o lume orășenească nemulțumită, cu o burghezie ambițioasă, cu pretendenți la tron neastâmpărați, cu revoluții țărânești atroce, ce nu era în stare să cedeze regalitatea, și prin urmare ce pretenții nu se puteau ridica față de dînsa!

Firește că, îndată ce lucrurile se îndreptau momentan, regii Francei, ca și ai Angliei, se grăbiau să-și retragă concesiile. Când Delfinul Carol a scăpat de Étienne Marcel, de Carol de Navara mai târziu, când, ca rege, a înlăturat, pentru un moment, pe Englesi, — Bertrand Duguesclin fiind în stare să-i dea o biruință ce nu se mai aștepta —, s'a încercat a se întoarce la vechea ordine de lucruri.

Nenorocirea regatului frances a fost însă că fiul lui Carol-cel-Înțelept a fost un biet smintit, de o nervositate extraordinară, incapabil de a governa țara. Nenorocirea a crescut prin aceea că acest rege nebun, Carol al VI-lea, a avut o Domnie foarte lungă, de patruzeci și doi de ani, iar acei cari-l puteau sfătui de bine erau înlocuiți de soția lui, principesa de Bavaria Isabela, Isabeau, cum îi ziceau Francesii, femeie fără simț pentru bărbatul ei, ori pentru regalitatea pe care sârmanul o represinta, ca și pentru Franța, iar unchii lui Carol al VI-lea, frații lui Carol-cel-Înțelept, se mincau între dinșii pentru putere. Mai pe urmă, fratele lui Carol, Ludovic de Orléans, a devenit un simplu șef de partid, și în față, tot ca șef de partid, sta nepotul de fiu al lui Ioan-cel-Bun, ducele de Burgundia Ioan. Astfel în chiar dinastia francesă, luptele pentru putere creau o împărțire care, mai ales după crimele săvârșite și de o parte și de alta (Ludovic de Orléans e omorît de ducele de Burgundia, care va fi asasinat la rîndul lui, mai târziu), era ireconciliabilă. La un moment dat de la începutul secolului al XV-lea, ducele Ioan, aliat al Englesilor, susținea pe urmașul lui Eduard al III-lea, pe noul rege engles din Casa de Lancaster, în pretențiile lui la tronul frances, de unde a decurs o nouă serie de înfringeri și umiliri pentru regalitatea francesă, ca înfrîngerea de la Azincourt, la 1415.

Parisul devine astfel din nou un focar de revoluție. Puterea ajunge, la 1413, în mîna măcelarilor din oraș, corporație care se chema „écorcheurs“, și, atunci, 300 de măcelari, organizați militărește, sînt stăpîinii, timp de mai mulți ani de zile, ai Capitalei Regatului, aliați cu „Burgunzii“, partidul ducelui de Burgundia, și cu Englesii, cari se desfăceau din ce în ce mai mult ca adversari naționali ai poporului frances.

Studentîimea din Paris s'a grăbit imediat să facă alianță cu acești „écorcheurs“, în fruntea căroră era Simonet Caboche. Din unirea acestui „Căpătîină“ cu studenții Universității din Paris, cu ducele de Burgundia și cu Englesii a rezultat o formidabilă putere revoluționară. Negustorii s'au grăbit, ca și pe vremea lui Étienne Marcel, să participe

la opera de răsturnare. Pe rînd ducele de Guyenne, ducele de Berri, ducele de Burgundia luară scufia albă, „le chaperon blanc“ a măcelarilor, și s'a mers așa de departe încît regele însuși a trebuit să se supuie acestei forme, așa cum Ludovic al XVI-lea va fi silit să-și pună în cap, la 1791, boneta frigiană roșie a revoluționarilor.

Caboche, ajungînd stăpîn în Paris, face a se decreta—evident nu din capul lui, ci din capul cărturarilor uniți cu dînsul — ordonanța zisă „cabochienne“. Prin această ordonanță se fixează următoarele puncte de reformă: mai puțini funcționari, lefuri mai mici pentru toată lumea. Se întemeiază un Consiliu regal, desemnat, nu de Statele Generale represintînd elementul „conservator“, învins, ci de populația aceasta parisiană. În același timp însă se ieau măsuri bune, creîndu-se Curtea de Conturi și Curtea pentru „aides“, care se ocupă de ajutoarele fi nanciare date regalității.

În tot acest timp însă Statele Generale funcționară. Între Étienne Marcel și între Caboche le întîlnim la 1359 discutînd asupra păcii cu Anglia și refusînd-o ca defavorabilă țerii; le întîlnim la 1367, cînd stăruie să se înceapă din nou războiul contra Englesilor și votează noi ajutoare; le întîlnim la 1360, consacrînd războiul început¹. După aceia, de la o bucată de vreme, au fost numai adunări de notabili, la 1380-1, la 1383, la 1409 și așa mai departe.

Rolul Statelor scade neconținut. Cînd însă Carol al VI-lea fiind cu totul scos din viața regatului, Henric al V-lea al Angliei, apoi Henric al VI-lea sînt considerați ca moștenitori legitimi ai Coroanei Franciei, cînd rezistența națională francesă se strînge în jurul Delfinului Carol al VII-lea, un prinț foarte timid, care se adăpostise la Bourges, din care cauză i s'a zis, desprețuitor „roi de Bourges“ — „roi de Paris“ fiind Englesul,— cînd a trebuit mișcarea țerănească sau manifestația de patriotism și naționalism țerănesc întrupată în Jeanne Darc pentru ca regele să fie a dus la Orléans și încoronat, pentru ca astfel să se

¹ Bondonis. o. c., pp. 110—5.

ducă mai tare lupta împotriva Englesilor întru recuștigarea provinciilor pierdute ale regatului său, s'a simțit nevoie, în opera de recuperare care se începuse, de sprințul tuturor claselor regatului. S'a recurs, deci, din nou la Statele Generale.

Astfel, pentru recucerirea teritoriului ocupat de dușmani, pentru izgonirea acestora din regat, pentru fixarea din nou a vechilor hotare, pentru așezarea regelului în Capitala lui, s'au adunat ele la 1429 și 1433. Cînd apoi ducele de Burgundia a trebuit să facă pace cu Carol al VII-lea, la Arras, ea a fost supusă Statelor Generale, la 1435. Și la 1439, cînd războiul mergea acum bine, dar se cereau venituri normale pentru întreținerea „Comaniilor de ordonanță“, s'au ținut la Orléans State Generale, care au hotărît impositul nou care se chema „*taille*“, — „răboj“, am zice, fiindcă la început se însemna pe un băț, printr'o creștătură, impositul plătit. Această „*taille*“ a ajuns de la o bucată de vreme impositul permanent din care s'a întreținut toată lupta împotriva Englesilor, și nu s'au mai chemat Statele, care și jucaseră pînă la capăt rolul constituțional și național.

Statele de la 1484, care au rămas vestite, sînt în legătură cu o altă stare de spirit, cu alte împrejurări ale regatului, și expunerea activității lor aparține acum epocii moderne.

XVII.

Viața constituțională a regatelor spaniole

Înainte de a ne apropia de acea jumătate a veacului al XV-lea care înseamnă pragul epocii moderne, este bine să ne întoarcem la alte țeri decît acelea de ale căror instituții, libertăți și așezăminte se vorbește neconținut, pentru a vedea ce se întilnește acolo, fie ca o creație originală, fie ca elemente de împrumut. Căci ici și colo o să găsim, în țeri de mai mică însemnătate supt raportul dezvoltării constituționale, lucruri care au precedat inovațiile din celelalte mai cunoscute ori le-au influențat chiar. Popoarele mari, și în ce privește istoria, ocupă mai mult loc, și de aceea se trece de atîtea ori peste drepturile națiilor mai mici.

Să începem cu o țară unde originea germanică foarte depărtată se amestecă cu elementele generale ale evului mediu care sînt de origine romanică pentru a da aspectul unor foarte interesante instituții. E vorba deci de cele două principale regate spaniole.

Pentru a înțelege instituțiile care se întilnesc în Castilia și Aragon încă din vremi mai depărtate, dar în chip mai caracterizat prin veacurile al XII-lea până la al XIV-lea, trebuie să se fixeze unele puncte din istoria mai veche a Peninsulei Iberice.

Aici a existat, în cele mai depărtate timpuri, o viață indigenă anteromană, care există și astăzi în Pirinei. E viața Bascilor, cari, în ce privește partea din populație care locuia dincolo de munte, în Galia, se chemau Vasconi, acei Vasconi neastîmpărați cu cari au avut de lucru re-

galitatea merovingiană ca și cea carolingiană și de la cari vine numele de Gascogne, de Gasconi, date provinciei lor și locuitorilor ei actuali. În Spania propriu-zisă, pe lângă ținutul basc însuși este și al Biscaii, al cării nume chiar e în legătură cu Bascii. Pe urmă, peste elementul acesta basc și cel lusitan, celtic, de unde numele de Celtiberi, s'a așternut — fără a mai vorbi de contoarele de comerț și colonisările care au exercitat o influență adîncă asupra vieții acestor regiuni, cum a fost influența Fenicienilor, a Cartaginesilor, — influența romană. Fasa aceasta romană a fost foarte importantă, și amintim că în acest timp Spania a dat un Împărat de valoarea lui Traian, iar la un moment dat ea a căutat să se osebească formînd o provincie deosebită, supt Sertoriu, din tabăra lui Pompeiu. Această fasă, care a ținut mai multe secole, a avut același caracter ca oriunde aiurea.

Ea a fost înlăturată prin năvălirile, de pe la anul 400, ale deosebitor populații germanice. Au venit atunci Suevii, Alanii, Vandalii și Visigoții, din regatul de Tulusa. Cînd apoi Vandalii s'au așezat în Africa, cînd Suevii s'au refugiat în Nord-Vestul peninsulei, cînd Alanii au dispărut, Visigoții au rămas domni peste Spania, și ei au stăpînit-o pînă la năvălirea Arabilor după anul 700. Astfel vre-o trei sute de ani Visigoții au fost dominatorii, de la un timp exclusivi, ai peninsulei.

S'ar părea că ei trebuiau să deie nota caracteristică instituțiilor din viitoarele regate spaniole, și astfel alături de desvoltările constituționale care pleacă de la popoarele romanice, de la instituțiile romanice, ar fi o altă desvoltare constituțională care ar pleca de la un popor germanic. Și de sigur ar fi foarte interesant să se vadă în acest colț de lume, în această peninsulă iberică ce aparține mai mult Africei, de care e despărțită numai prin strîmtoarea de Gibraltar, în acest unghi cu fisionomia particulară, așa de potrivit pentru isolare, așa de neinfluențat de alte civilizații, o desvoltare de așezăminte care vine din fondul propriu germanic.

Dacă s'ar pune astfel chestiunea, ar fi o greșeală. Evident că tot ce întîlnim în regatele ce se formează aici

și se unesc, apoi iarăși se desfac, până ajung să se confunde pe vremea lui Ferdinand Catolicul și a Isabellei de Castilia într'o singură Spanie, fără Portugalia, care continuă a forma o lume deosebită, evident că toate acestea vin dintr'o veche viață visigotă. Aceasta este incontestabil. Arabii au ocupat provincii foarte importante, au dezvoltat o viață agricolă, una de meșteșuguri, de comerț foarte dezvoltate, au creat o cultură superioară vrednică de toată admirația, dar, date fiind deosebirile de religie — cu toate că în Spania creștinătatea era influențată de Mohammedani, și aceștia erau, la rîndul lor, influențați de creștini, alcătuiindu-se chiar o populație mijlocie mixtă, așa-numiții mosarabi —, o înfruire adîncă nu s'a putut săvîrși. Astfel, de la cuceritorii germanici, de la felul cum ei s'au așezat și au cîrmuit, pleacă tot ceia ce în Castilia, și în Aragon mai ales, s'a dezvoltat în veacurile următoare.

Dar instituțiile Visigoților nu sînt speciale rasei lor; apucăturile sînt evident ale acestei rase, anume porniri de temperament de sigur îi aparțin, dar așezămintele sînt ale Bisericii creștine de nuanță ariană. Cînd Visigoții au pătruns în regiunile dunărene ale Peninsulei Balcanice, ei s'au convertit la creștinism supt forma eresiei lui Arie, și principalul represintant al propagandei ariene în mijlocul acestor barbari a lucrat chiar în părțile noastre: Wulfilas, care a lăsat în părțile Silistrei ca urmaș pe episcopul Auxențiu. Cu acest creștinism arian, de care foarte multă vreme nu s'au despărțit, — până în secolul al VI-lea —, au venit cuceritorii germanici în Spania.

Însă creștinismul, și arian, și ortodox, mai ales în Orient, se sprijină pe activitatea sinoadelor și pe dreptul canonic, care se formează în adunările sinoadelor, la care participau episcopii, dar pe care le presida Suveranul însuși, avînd oarecare rost arhieresc, și la care puteau asista, influențîndu-le mai mult sau mai puțin, și represintanții clasei dominante.

Francii, și tot așa și Burgunzii cînd s'au așezat în Galia, au găsit, cum am spus-o în de ajuns, o societate romanică foarte bine organizată, de la care au primit aproape totul în ce privește așezămintele; în Spania însă, cînd au

venit Visigoții, ei n'au găsit atâtea veacuri de cultură antică precum le-au găsit Francii în Galia. Ei înșii n'aduceau ce ar fi fost necesar pentru a crea din capitalul lor o viață nouă constituțională, și atunci ce a dominat a fost Biserica. Aici, în Spania, de oare ce elementul laic în viața populației era mai slab, Biserica a stăpinit cu atît mai mult viața visigotă. Deci totul s'a hotărît în sinoade: sinoadele au fost Parlamentele Visigoților din cele d'întăiu secole ale așezării lor acolo. Și într'un sinod totdeauna era libertate absolută în vorbire, se discutau liber toate chestiile și hotărârile se luau cu majoritate; acel care presida nu putea impune punctul său de vedere, — așa încît între cele mai libere Parlamente și aceste sinoade nu se vede vre-o deosebire. Pe de altă parte, dreptul canonic era legat, dacă nu de dreptul roman, cel puțin de dispozițiile sufletești pe care dreptul roman le crease la acei cari luau parte la sinoade: prin urmare un popor barbar, care primia dreptul canonic întra în ordinea creștină, dar și în ordinea de drept roman.

Pe vremea lui Iustinian Visigoții au trecut la catolicism. Primind această schimbare de dogmă, ei au păstrat însă din rosturile lor ariene ceva. Cîtă vreme erau arieni, ei trăiau fără nicio legătură cu Roma, formînd o comunitate națională religioasă izolată în lumea creștină a Apusului, și, chiar cînd au devenit catolici, relațiile cu Roma au fost foarte multă vreme cam slabe, organizația religioasă a lor păstrînd și mîi departe un caracter local și național, care a durat pînă foarte tîrziu.

De aici vin deci pentru toată Peninsula Iberică două elemente: pe de o parte obiceiul de a trata afacerile publice în adunări la care ieau parte toate elementele populației; pe de altă parte un respect pentru drept mai puternic și mai vechiu decît în alte provincii ale creștinătății apusene. În Anglia, în momentele cînd lumea era nemulțămîtă, se vorbea de bunele obiceiuri ale regelui Eduard; în Spania totdeauna se recurgea, fie la dreptul cel vechiu autentic, fie la un închipuit drept vechiu care în unele elemente ale lui era real, dar în altele aparținea legendei: astfel se vorbea de datinele și instituțiile de la

Sobrarbe, o regiune în apropiere de Navarra, — în realitate o instituție navaresă relativ nouă. Pe de altă parte, acești Germani nefăcînd deosebire între dreptul religios și cel politic, toată viața lor politică a fost dominată și de legile bisericești și de așezămintele bisericești. Ei au elaborat astfel cea mai complectă lege pe care au făcut-o vre-odată barbarii, o lege într'adevăr admirabilă, așa-numitul „for al judecătorilor“, „Forum iudicum“, ori, în limba spaniolă de mai târziu, „Fuero juzgo“.

Acum, după ce au venit Arabii, elementul visigot ne-supus s'a refugiat în munte. De aici s'a făcut o „descălecare“, o coborîre a elementelor creștine în legătură cu Biserica în spre regiunile mai fertile din Sud, împingîndu-se încetul cu încetul dominația musulmană și căutîndu-se, precum s'a izbutit foarte târziu numai, înlăturarea ei desăvîrșită.

Dar faptul acesta, că formațiunile politice cele nouă au rezultat dintr'o luptă de mai multe secole, luptă foarte grea, făcută cu puteri slabe și răzlețe, faptul că terenul a fost căpătat bucată cu bucată, că acei cari erau cucerii — lucru iarăși vrednic de însemnat — nu se găsiu în cine știe ce stare deosebit de rea, — ba chiar starea economică era mai bună supt Arabi, cari represintau o civilizație mai înaintată, și sistemul arab, în Spania ca și în Siria și Africa, era larg democratic, foarte descentralizat, și, în sfîrșit, toleranța religioasă, ca la toți musulmanii, era foarte largă, — că deci creștinii nu veniau ca niște robi cari ar fi întins mîinile spre a li se deslega lanțurile, toate faptele acestea au făcut ca, și față de populația recîștigată, să se aibă o deosebită îngrijire. Se cereau concesiile cele mai întinse, respectarea cea mai deplină a tuturor tradițiilor.

De aici a rezultat pentru fiecare din Statele acestea care au izbutit să se coboare, supt conți și regi, de la munte — Navarra a rămas acolo, dar regatul Asturiilor s'a întins pînă la Leon, formînd un regat de Leon, apoi din acest regat s'a desfăcut, ca un fel de avangardă, Castilia, țara castelelor, „castillos“, iar, de partea cealaltă, către Ebru, în văile regiunii muntoase, Aragonul, numit

după rîul care curge în părțile acestea, — a rezultat, zic, necesitatea neapărată a respectării lucrurilor existente, admiterea tuturor libertăților care se putuseră desvolta și supt stăpînirea Arabilor, tendința către instituțiile libere, participarea populației la întreaga viață, ca și tendința cealaltă către o viață dominată cît mai puternic de noțiunea dreptului. Altceva ar fi fost dacă, într'o cucerire răpede, o armată foarte bine organizată, supt un șef ascultat, ar fi desrobit o populație care ar fi așteptat cu nerăbdare pe desrobotorii săi, pe cînd așa, pe lîngă elementele de libertate și de legalitate mai vechi visigote, se adăugia tot ceia ce vine firește din opera de cucerire. În felul acesta, pe o vreme cînd în celelalte țeri din Apusul Europei pornirea către instituțiile de libertate și scrupulele de drept abia se întîmpină, ele dominau în viața spaniolă, fără deosebire între Castilia și Aragon.

Încă din anul 1020 în regatul de Leon se stabilește o legislație politică și civilă nouă, așa-numitele „bune obiceiuri din Leon“. Dar 1020 înseamnă patruzeci de ani înainte de ceasul cînd Gulielm Cuceritoriul cucerește Anglia și cu mult mai înainte ca regele Franciei să fi avut o influență asupra dezvoltării interne a poporului său.

Tot în acest secol al XI-lea se stabilesc datinele într'o formă scrisă în altă parte a Spaniei, care avea și atunci o viață deosebită și a păstrat-o, capabilă de a influența și provinciile vecine, — Catalonia. Aragonul represinta în mare parte vechea marcă carolingiană, provincia pe care, dincolo de Pirinei, o crease Carol-cel-Mare; Catalonia era însă locul unde în vremurile vechi se așezaseră colonii greci, fenicieni, cartaginesi, șuvița comerțată de pe coasta răsăriteană a Peninsulei Iberice. Aceste „Usatges“ ale Cataloniei sînt redactate deci în acest timp, dar așa de mare era iubirea pentru drept încît, unde Spaniolul nu găsia unul codificat în formă autentică, iscodia el un drept, o cartă de privilegii care nu exista: de exemplu vestita cartă de privilegii a orașului Oviedo, care s'a dovedit a fi o falsificare.

După ce regatul de Leon cedează cu desăvîrșire față de Castilia, în acestălalt Stat preocupăția de căpetenie

ajunge să fie același, a dreptului, și un rege care n'a avut o stăpînire glorioasă supt raportul politic, care a văzut țara lui sfișiindu-se supt ochii lui și în mare parte din cauza lui, pe fiul lui însuși ridicîndu-se împotriva-i și biruindu-l, Alfons-cel-Înțelept, — nu supt raportul înțelepciunii politice, ci supt acela al cunoștințelor în cărturărie, — lasă o operă de drept cum nu mai avuse până atunci niciun alt popor din Europa. Inspirată din tradițiile naționale, influențată poate și de lucruri petrecute dincolo de hotarul Castiliei sale, această legislație, „*las siete Partides*“ (Dreptul celor șapte partide“), formează unul din cele mai importante monumente juridice ale evului mediu.

În acest timp, în Aragon începe să se organizeze o viață constituțională în forme mai aristocratice decît în Castilia, cu o influență mult mai puternică a baronilor decît dincolo, cu o participare mai variată a deosebitelor clase ale populației, dar care păstrează această asemănare cu Castilia că nimic nu poate exista în afară de drept. Și principiul este formulat cu atîta îndrăzneală, încît nici cîiri în Europa contemporană nu se găsește altul asămănător. „Ești rege dacă faci dreptate; dacă nu faci dreptate, nu vei fi rege“.

Acum, în aceste țeri spaniole se păstra și cealaltă tradiție, a represintării populare în adunările deliberative, care se ocupau și de rosturi politice, nu numai de cele financiare sau de îndreptarea abuzurilor, ca în Anglia.

Și în Castilia și în Aragon se întîlnesc deci State Generale cel puțin din veacul al XII-lea, deși se citează și un cas anterior: data obișnuită pentru începutul convocării regulate a lor se socotește a fi pentru Aragon anul 1134, iar, în ce privește Castilia, cea mai veche adunare a Statelor, *Cortes*, „curți“, e în 1169, la Burgos.

La aceste adunări participă nobili mari și mici, cari în Castilia se și înfățișează deosebit. Pe lîngă aceștia este clerul: în Aragon și clerul cel sărac, clerul de sat, participă la adunări. Cit despre nobilime, cînd se zice în Spania: nobil, nu trebuie să-și facă cineva ideia că aceasta înseamnă numai fruntașii societății. Pe lîngă oamenii bo-

gați era o altă categorie de nobili cari asistau la „cortes“, așa-numiții „infançones“, „fiii oamenilor bogăți“ (diminutiv de la *infante*) și chiar cavalerii și așa-numiții *hidalgos*, „fiii cuiva“. În ce privește poporul, „pueblo“, el nu era în adevăr represintat în „cortes“, dar, odată ce nobilii se întind, ca și în Polonia, așa de adînc, poporul însuși, de fapt, participă la aceste adunări, prin chiar această nobilime.

În Castilia, curțile acestea au jucat un rol mai mic. Lupta împotriva Maurilor a fost dusă aici în alte împrejurări decît acelea din Aragon. Pe de altă parte, Castilia nu era în legătură cu Franța, lucru de care trebuie să se țină samă, pe cînd Aragonul, nu numai că este în legătură cu Provența, dar sînt casuri cînd aceasta este unită chiar cu Aragonul, o dinastie viind dintr'una din cele două țeri pentru a stăpîni și asupra celeilalte. Apoi provincii franceze, ca Roussillon, Cerdagne, au fost ocupate și menținute de regii Aragonului; și Montpellier făcea parte din posesiunile regale aragoneze. Pe de altă parte, Aragonul s'a unit cu Catalonia, și de aici venia o pornire de viață liberă, din această Catalonie aproape italiană și neconținut înrîurită de ceia ce era pe cellalt term al Mării Mediterane. Față de atîtea influențe, în acest Aragon era o viață mult mai nervoasă, mai activă și mai capabilă de transformări. Și transformările care se îndeplinesc în această lume sînt într'adevăr importante, și pentru Aragonul însuși, și pentru a căpăta o apreciere justă a rolului deosebit al fiecărei țeri în desvoltarea instituțiilor evului mediu.

Supt regele Iacob I-iu al Aragonului deci, care a stăpînit pe la începutul veacului al XIII-lea, se dă o luptă foarte puternică din partea nobilimii, luptă care poate sta alături de aceia care în același timp se ducea în Anglia. Regele fusese în tinereță prizonierul lui Simon de Montfort, a fost apoi crescut de Templieri, și, chiar după ce căpătase coroana, într'un anume moment el ajunge în mîinile adversarilor săi, cum s'a întîmplat cu Henric al III-lea în Anglia, față de baronii revoltați. El a fost silit să consimtă la împărțirea feudelor și să-și creeze, cum

a făcut și Henric, un Consiliu pe care i l-au impus baronii. Pe de altă parte, ca să scape de influența acestora, regele Jayme s'a încunjurat de aceiași juriști, — aici se numesc învățați, „literați“, *letrados* —, cari au jucat un rol atît de important în dezvoltarea instituțiilor din Franța.

Dar ceia ce este mai important și decît legile pe care le-a edictat el la 1247, decît măsurile lui privitoare la dreptul privat și la procedură, este faptul că, mai ales pe vremea lui, la începutul veacului al XIII-lea, se dezvoltă în Aragon, o instituție cum n'a mai avut-o altă țară, se creiază un simbol de drept superior tuturor. Mai târziu s'a fixat doctrina că acest simbol de drept atîrnă de „cortes“, și nu de rege, dar pentru moment el era numit de Suveran și putea să fie schimbat de acesta. În veacul al XV-lea devine inamovibil, pe viață. Acest Justicia avea dreptul să judece orice chestie, chiar dacă privia pe rege: un Parlament resumat într'o singură persoană și avînd dreptul să dea sentințe cărora regele însuși era dator să li se supuie, regalitatea neavînd nicio putință de apel.

De unde a venit Justicia nu s'ar putea spune precis. Aș crede că această instituție, care nu se întîlnește, cum am spus, la niciunul din popoarele romanice, este datorită prezenței Maurilor în Spania. Căci la Musulmani există acela care reprezintă dreptul sacru al Coranului, *șariatul*, cel care dă sentințe cărora și Sultanul trebuie să se plece.

Regele Aragonului, în tot decursul veacului al XIII-lea, a avut, apoi, să facă neconținute cesiuni față de baronii săi. La 1250, de exemplu, o comisiune de nobili și de procuratori ai orașelor se ocupă de împărțirea moștenirii Suveranului între copiii săi. O chestiune așa de importantă nu se putea hotărî decît pe această cale. Îndată după aceasta s'a făcut unirea orașelor împotriva nobililor, favorisată de rege, ceia ce a contribuit foarte mult la ridicarea vieții orășenești. Regele, față de puterea baronilor, a încercat să reacționeze, cum s'a făcut și în Ger-

mania, contra nobilimii, și el a creat o nobilime de Curte și de servicii ca și în Germania. Astfel, pe lângă nobilimea care-și datorîa situația numai strămoșilor, s'au creat alții cari și-o aveau de la Curte și pe lângă Curte. Și până la sfârșitul veacului al XIII-lea răscoale ale supușilor, cum nu se întîlnesc nici în Franța, nici în Anglia contimporane, continuă.

Supt Petru al III-lea, la 1276, făcîndu-se o uniune contra regalității, iată ce îndrăznețe cereri se presintă: Judecarea tuturor chestiilor politice prin Justicia, participarea Statelor la hotărîrile de războiu și de pace, numirea de judecători indigeni, comerțul liber, suprimarea impozitelor abuzive. „Cortes“ să fie convocate în fiecare an la Saragosa. Viața feudală să fie orînduită pe o basă nouă: niciun nobil să nu poată fi ucis fără sentință din partea lui Justicia. Fiecare stare legală să fie judecată după dreptul ei și de represintantul legitim al ei.

Regele, la un moment dat, a fost crezut că poate să scape de această tutelă, închinînd regatul său Romei, dar nobilii n'au recunoscut această închinare și au început apoi ei, în epoca de care vorbim, negociații cu Roma împotriva Suveranului. În acest timp un Justicia pronunță o sentință contra regelui.

Supt Alfons al III-lea, Consiliul regal e schimbat după cererea baronilor. Regele caută să spargă atunci Statele Generale, plecînd de acolo. Atunci însă, lucrînd contra regelui plecat, s'a hotărît a i se opri veniturile. I se impune să nu negocieze cu străinătatea fără voia „curților“ sale, și, neavîndu-se încredere în cuvîntul lui, i se cer ostateci. Se proclamă principiul că, atunci cînd regele se ridică în contra legii, revoluția este legitimă împotriva autorității regale. Dacă regele ordonă contra supușilor săi moartea și închisoarea fără să consulte pe Justicia, regele poate fi demis, și nu numai el, dar și dinastia întregă. Miniștrii vor fi numiți de uniunea baronilor sau aleși de „cortes“, care se vor aduna în Novembre al fiecărui an.

Numai la începutul veacului al XIII-lea, Iacob al II-lea, care dispunea acum și de regatul Siciliei, de pe urma Vesperelor siciliene, încearcă să pună capăt acestei stări

de perpetuă revoltă. Atunci, de pe la 1300, se îngustează pe încetul privilegiile nobilimii. Însă în cazul acesta nu este o mișcare ce pleacă din Aragon, ci o influență din cellalt regat. Și, nu fără dibăcie, regele Iacob întrebuințează pe Justicia pentru dînsul, îi primește toate atribuțiile, se închină înaintea puterii lui; el face ca acest dregător, cîștigat persoanei sale, să-și deie de acum înaintea sentințele în folosul regalității.

Restul din dezvoltarea principalelor instituții spaniole aparține epocii moderne.

XVIII.

Instituțiile scandinave

Înainte de a trece la instituțiile constituționale ale Germaniei de la sfârșitul evului mediu, de la Frederic al II-lea și până la jumătatea veacului al XV-lea, e necesar să se înfățișeze așezămintele și datinele politice ale țărilor nordice și slave.

Suedia, Norvegia și Danemarca erau menite la un moment dat să formeze o singură țară, și nu numai ele trei, dar împreună și cu acea țară scandinavă care a fost prefăcută pe urmă în țară bizantină și slavă, adică Rusia de la Chiev. Căci de fapt Rusia de la Chiev a fost într'un moment Stat scandinav întocmai cum au fost Danemarca, Norvegia și Suedia. Dar despre schimbările Statului chievian va fi vorba mai târziu.

Între așezămintele scandinave de la început și până la jumătatea veacului al XIV-lea și între cele spaniole ar fi o asemănare, care trebuie relevată chiar de acum. La baza instituțiilor spaniole sînt normele politice visigote, pe care le-a transformat numai arianismul cu sinoadele lui. Ei bine, ceea ce nu s'a putut înșimpla, din cauza arianismului și a primirii, ulterioare, a creștinismului catolic la o dată destul de recentă în Peninsula Iberică, s'a îndeplinit în Scandinavia, unde până la anume moment, cînd intervine un factor exterior care împiedică dezvoltarea normală și logică a lucrurilor, totul pleacă de la instituțiile germanice primitive.

Căci aici numai foarte târziu s'a stabilit creștinismul și, natural, până la stabilirea definitivă a lui, nu poate

fi vorba de acele așezăminte care în Europa centrală și occidentală se formează supt influența religiei creștine adoptate de barbari sau a populației găsite de năvălitori, și care era, înaintea de toate, creștină.

Cea d'întăiu încercare de a preface Ținuturile de Miazănoapte din regiuni păgîne — sau, cum se zicea mai târziu, de vrăjitori, vrăjitorii păgîni rămîind în foarte mare cinste aici până dincolo de anul 1000, cu formulele lor misterioase și sacrificiile de sînge, rămășiți tenebroase din cele mai depărtate timpuri — vine de la o mănăstire germană din cele mai nouă, făcută pe teritoriul saxon, care mănăstire, cum o arată și numele, nu era decît o imitație a alteia, mai vechi, din Franța. E vorba de mănăstirea Corvey în Vestfalia, creație a mănăstirii franceze Corbie. De aici se desface, la un moment dat, pe vremea lui Ludovic Piosul, după încercarea de creștinare a unui rege normandic, Harald, Sfîntul Anscar, care se duce în Suedia și începe opera de creștinare în aceste regiuni.

Regele Biorn primește creștinismul, dar nu în forma în care l-a primit Clovis. Regele Francilor, cînd a adoptat legea cea nouă, a făcut-o și pentru întreaga lui armată, pe cînd Biorn nu se schimbă decît pentru el însuși. De altfel, detaliile lucrurilor acestora nu sînt cunoscute cum sînt cele despre Franci: ele se știu doar din așa-numitele *sagas*, care înseamnă tradițiile fabuloase, în care elementul istoric este încunjurat de o poezie particulară, ale popoarelor scandinave.

După Anscar s'a format un plan, care n'a izbutit: acela de a cuprinde toată Scandinavia în marginile Saxoniei creștinate mai de curînd. Dacă aceasta ar fi izbutit, evident că o viață scandinavă deosebită n'ar fi existat. Odată anexate aceste regiuni supt raportul religios, ele erau anexate și supt raportul militar și politic. Tot așa Ungurii, cînd au pătruns în Ardeal, au început întemeind episcopia, și turnul episcopiei de Alba-Iulia parcă e cea d'întăiu suflită înfiptă în pămîntul ardelean, căci în jurul episcopiei era garnisona militară.

Din cronica, mai mult scandinavă decît germană, a lui Adam de Brema, redactată în secolul al XI-lea, se vede

cum intenția a fost ca Hamburgul să fie metropola: Hamburgul e și făcut anume pentru Scandinavi, precum Magdeburgul va fi făcut anume pentru Slavi, după ce și aceștia fuseseră înglobați în opera de misionari ce pleca de la Marea Baltică.

Din partea lor, Norvegienii, mult mai mult decât Danesii și Suedesii, erau în continuă migrațiune. În fiecare primăvară, cu luntrile lor ei străbăteau ceia ce se chema Marea Britanică, ce ducea la coastele Angliei ca și la ale Normandiei franceze. Cînd vîntul era favorabil, în trei zile pirații Nordului ajungeau cu luntrile lor ușoare în Anglia. Și aici creștinismul aștepta pe acești dușmani de lege mai mult ca de rasă.

Pe vremea lui Otto I-ii, în a doua jumătate a veacului al X-lea, s'a reluat apoi tradiția lui Carol-cel-Mare, care începuse creștinarea Slavilor de pe Elba, și s'au făcut încercări de cîștigare la creștinism, din Saxonia către Danemarca. Atunci era rege în Danemarca Svein, al cărui fiu a fost botezat de Otto și a căpătat numele de Svein-Otto, de și era menit să ajungă însă un dușman al religiei creștine.

Dar a trebuit după aceste două încercări asupra Danemarcei să vie o a treia, care a pornit din Anglia, de atîta vreme adînc creștină, fanatic făcătoare de proseliți. Supt influența misionarilor din Anglia, Olaf Danesul s'a creștinat, înainte de așezarea Danesilor săi în Bretania Mare, deci înainte de întemeierea Statului care a avut în fruntea sa, și în Norvegia, și în Danemarca, și în Suedia, pe Canut-cel-Mare.

De la Danesi apoi, Suedesii și-au căpătat din nou religia creștină, pe vremea regelui Eric. Cu toate acestea a trebuit ca, după creștinarea lui Olaf, Svein, tatăl lui Canut, cuceritorul Angliei, să trimeată episcopi englesi pentru ca opera de creștinare să înainteze, și trimiterea aceasta a făcut-o el înainte de a se așeza statornic în Anglia, pe vremea cînd stăpîniă numai un district de coastă. Fiul său Canut a fost crescut în tradițiile creștine, din care cauză a ajuns unul din principalii reprezentanți ai credinței față de papalitate, ca unul care a făcut că-

lătoriu la Roma și a hotărît că Anglia va fi tributară față de Sfîntul Scaun, asigurîndu-i acestuia un venit important. Nu se spune de obicei amănuntul, foarte interesant, că acest Knud, cu numele prefăcut apoi în formă mai dulce, Canut, avea și un nume creștin: Lambert.

Knud-Lambert acesta a fost împiedecat în opera lui de creștinare prin rivalitatea față de Olaf sau Olaus, care reprezintă totuși și el religia creștină. În vremea lui însă, cronica, de atîtea ori citată, a lui Adam de Brema spune că emisarii englesi ai regelui au predicat și în Suedia, în Gotia scandinavă și în insule.

Olaf merse așa de departe cu ura împotriva păgînilor, încît voi să distrugă centrul principal al vechilor regi, Upsala. Atunci supușii lui, cu conștiința lor de libertate, i se adresară, oferind să facă o împărțire cu el, păgînii păstrînd un ținut, unde să aibă dreptul de a-și exercita religia, iar creștinii dobîndind ținutul lor. Până la sfîrșitul lui el a rămas strins legat de religia creștină, — un fel de creștinism după Vechiul Testament, căci pe un fiu l-a botezat Iacob, iar un alt principe nordic se chema Absalon, un al treilea Avel. La sfîrșitul Domniei lui, Olaf a fost apoi martirisat de populația rămasă păgînă.

În ce privește pe Canut, nu este locul să revenim la marea lui importanță în istoria universală. Aici interesează întru atîta că personalitatea lui, atît de importantă și care a stăpînit atîta vreme (el a murit la 1035), hotărăște singură triumful definitiv al creștinismului în aceste regiuni. Marele lui Stat scandinav, care se compunea și din Anglia și din lumea nordică și avea influență și asupra Rusiei, s'a desfăcut, însă fiecare din bucățile ce-l alcătuiau a rămas creștină. Un prinț danez s'a putut vedea în vremea aceasta mergînd la Roma; un frate al lui Olaf, Harald, se duce la Constantinopol; o fată a lui Canut se mărită cu un Împărat german — și Împăratul era înainte de toate șef al creștinilor —, Henric al III-lea.

Din acest moment se poate zice să Scandinavia intră în istoria universală. Până atunci nu se cunoștea decît

istoria fiecărui regat, cu nesfârșite amănunte, care copleșesc și desgustă. Pentru istoria universală, din viața unui popor interesează numai ceia ce are legătură cu viața celorlalte popoare și ceia ce influențează viața celorlalte popoare; restul e istorie locală.

Acuma, e altfel. Cît de întinse erau relațiile scandinave în secolul al XI-lea și chiar al XII-lea, s'ar putea vedea din cîteva însemnări. Rusia este pomenită în izvoarele germanice din această vreme supt numele de „Ruzzia“, dar Scandinavii aveau un nume deosebit pentru dînsa: Ostrogard, adică: Grădina de Răsărit. Prin urmare, precum între Germani Austria era „Österreich“, Statul de Răsărit, tot așa pentru Scandinavi Rusia era un fel de Austrie scandinavă: „Austrogard“.

Adam de Brema cunoaște și el numele acesta, el care și-a scris cronica întrebînd pe Danesi, și un rege danes însuși servindu-i de informator; cunoaște și Capitala, pe care o numește „Keve“, și splendoarea bizantină a acestei reședințe rusești. În izvoarele germanice se notează legăturile de familie destul de strînse care existau între prinții scandinavi și Rușii de la Chiev. Scandinavii cari întemeiaseră țara se slavisaseră, dar cu toate acestea un timp au păstrat paralel cu numele lor slav și un nume scandinav. Astfel Guzlaf, care se chema acasă la dînsul Iaroslav, și acesta ieă în căsătorie pe Ingrad, fata regelui Olaf. Mai tîrziu, cînd fiul cutărui prinț engles trebuie să părăsească Bretania Mare, rudele lui îl trimit în Rusia din Chiev. Aș zice chiar că în obștea scandinavă era cuprinsă și Normandia francesă, din care cauză s'a întîmplat că regele frances Henric, din dinastia capetiană, la începutul veacului al XI-lea, a luat pe Ana de Chiev —, nu pentru că Franța avea legături cu Rusia, ci pentru că în Normandia trăia o conștiință scandinavă și Scandinavii pînă în stepa Rusiei aveau aceiași conștiință, cu strînse legături. De altminteri un Robert de Normandia e soțul Margaretei, fiica regelui Danemarcei, a vestitului Harald Handrada, care a mers la Constantinopol, a luptat cu Saracinii și cu alți dușmani ai Imperiului bizantin. Harald el însuși luase în căsătorie pe fiica lui Iaroslav,

și, ca să se vadă cum se întinde influența scandinavă, adaug că altă fată a lui Iaroslav se mărită după regele Ungariei; altă soră, apoi, e acea soție a lui Henric de Franța și mamă a lui Filip I-*iu*, regele acestei țeri. Pe de altă parte, în secolul al XII-lea, regele Canut — altul decât Canut-cel-Mare: Canut-cel-Sfânt —, e soțul princesesei rusești Ingeborga (o Ingeborgă, fată de rege danes, a fost regină a Franciei lângă Filip-August).

Acum, și din relațiile acestea dinastice a rezultat un foarte larg orizont pentru Danesi. Ei aveau legături, prin secolul al XII-lea, cum se vede după însemnările pe marginile cronicei lui Adam de Brema, cu părțile cele mai depărtate ale Europei. După ce încetaseră prădăciunile lor, care țin până în apropiere de anul 1000, ei aveau relații cu Saint-Mahé, de pe coasta Franciei, cu Ferrol, de pe coasta Spaniei, cu Lisabona, cu „Nioervasund“, care e strimtoarea Gibraltar, cu Taragona, cu Barcelona, cu Marsilia, cu Mesina, cu Constantinopol și chiar cu depărtatul „Accharon“, care este Saint-Jean d’Acre, Ptolemais sau Akkon, pe coasta Siriei, oraș de cruciată.

Acum, după ce am văzut cînd s’a întins flacăra creștinismului aici și cînd, prin influența creștinismului, a trecut lumea scandinavă în istoria universală, de care fusese izolată până atunci, putem înțelege de ce, dată fiind această lungă zăbavă, instituțiile germanice primitive s’au putut desvolta acolo fără schimbare. Aici n’a fost nici populație romanică supusă, peste care să fi venit Germanii, nici influență creștină ulterioară, n’a fost nici supunere față de Statul carolingian, nici legătură continuă față de Imperiul care avea basă romană, și prin urmare putem asista la acest fenomen interesant, al unei societăți germanice care merge de la sine, pe bazele cele vechi.

Venim astfel la aceste baze vechi înseși și la felul cum se înfățișează țerile acestea în momentul cînd intră în istoria universală potrivit tradițiilor gotice și normande.

Adam de Brema, vorbind de Suedia, se exprimă în acest cuvinte, care cuprind în scurt înfățișarea vieții constit

ționale suedese: „Suedesii au regi dintr'un vechiu neam“ — ei se cred coboriți din Thor și Odin — „a cărui putere atîrnă însă de la voința poporului“.

Nu se va întîlni în nicio țară din evul mediu exprimată în felul acesta o doctrină care, aplicată sau neaplicată, este aceea care stăpînește viața constituțională a timpurilor moderne. Avem a face cu un cronicar de la 1000, care poate să scrie așa ceva, — înrîurit, trebuie să adăugim, și de Tacit, care spunea același lucru despre Germani în genere.

„Ceia ce toți în de obște au hotărit trebuie să confirme principiile.“ Va să zică adunarea poporului e lucrul de căpetenie: dacă însă regele era foarte dibaciu, el știa să-și strecoare hotăririle prin adunare.

„Acasă, ei se bucură de o totală egalitate.“ Nu există clase: toți sînt țerani, toți sînt ostași; în Danemarca și Norvegia toți sînt navigatori, toți sînt pirăți, și se împărtășesc în chip egal de pradă. „La războiu însă e disciplină.“ Întradevăr toate succesele pirateriei nu s'ar explica fără perfecta disciplină de care erau animați totdeauna.

Și aici un amănunt, ce nu este împrumutat fără îndoială din izvoarele france, care povestesc cum de-a ajuns Clovis, după încercări zădărnice în altă parte, la „zeul Clotildei“, Isus, arată cit de mult sămănau Scandinavii în ideile lor despre religie cu ceilalți Germani. Și aici se spune că Suedesii chemau un zeu într'ajutor și după aceea, dacă acela-și refuza concursul, invocau pe altul, și astfel ei s'au stabilit, la capătul mai multor experiențe, în creștinism.

Suedia, fiind o țară de plugari și de păstori, neavînd relații cu regiunile de mai înălță civilizație, fiindcă de cealaltă parte a Mării Baltice erau Estonii, *Aisfii*, iar, mai departe, Rușii atit de tărziu au ajuns să apară la Marea Baltică, a fost ținută mai departe așa, încit epoca modernă a apucat-o cu instituțiile ei cele vechi: cu adunarea poporului și participarea dominantă a țeranilor. Prin urmare nu aici o să găsim desvoltări mai impor-

tante, ci în Danemarca și Norvegia. Începem cu cea d'întăiu.

În Danemarca erau sate vechi și sate de colonizare, și cea ce știm despre ele samănă foarte mult cu propria noastră viață rurală până în momentul cînd unde superioare de organizare, venite din Răsăritul slavo-bizantin sau din Apusul romanic sau germanic, au înrîurit asupra dezvoltării noastre.

Satele cele vechi sînt obști: de o parte este vatra satului, de alta cîmpul, care se numește cu un termen romanic *kamp*; pe urmă pădurea și izlazul, iezerul sau helcșteul Cîmpul se împarte după putința de lucru și nevoia fiecării familii, întocmai ca la noi până pe la 1570. Chiar și felul cum erau așezate locuințele corespunde cu felul cum se prezintă la noi și astăzi. Istoricul Dahlmann spune că nu erau lipite casele, ci curțile. În civilizația mediteraneană, legătura proprietăților se face între ziduri; în civilizația cealaltă, patriarhală, rurală, din care fac parte Slavii, Scandinavii și noi, ea se face prin garduri care deosebesc curți întinse (curțile se chiamă aci *toft*). Satele derivă unul din altul; un sat crescut prea mult își desface o parte din populație, care se așează aiurea: de aici vin la noi o mulțime de sate care repetă cu finala „eni“ numele satului, de unde au plecat și care une ori este și la depărtări mari. La noi satele s'au strîns pe văi, și din organizarea pe văi au răsărit județele, iar din județe au răsărit Voevodatele, peste care pe urmă s'a așternut Domnia cu caracter imperial. În Danemarca se păstrează ceva din organizarea germanică așa cum o întîlnim și în Anglia și la Visigoții din Spania, adevărat cea descrisă de Cesar, pe grupe de sute și mii, și anume „suta deplină“ era 120 (*hundreds* în Anglia, *hundari* în Suedia). Mai multe „hundari“ se unesc într'un Scaun sau *syssele*, care este județul de la noi (*Stuhl* la Sași, *szék* la Secui)¹.

¹ S'ar putea spune, de și ar fi o ipotesă îndrăzneată, că în organizația aceasta este ceva din fondul tragic care a fost la noi, care ne-a influențat pe noi, și, de oare ce Goții au fost pe aici, s'au putut înrîuri și ei în organizația lor; așa încît o asemănare ar fi, nu numai în ce privește portul, dar și în ce privește viața economică și organizația socială.

O armată propriu zisă nu era: se ridica tot poporul, iarăși ca la noi. Întocmai însă cum Domnii noștri au încercat să-și facă o armată de Curte, a încercat să facă și Canut, creînd pe *huskarlii* săi, cari se numesc și *thinglith*, aleși de *thing*, obștea poporului.

Libertatea și egalitatea erau depline, și dovada cea mai probantă este că nu existau mai multe wehrgelduri. În țările cealalte germanice tariful variază după cum era vorba de un nobil sau nu, pe cînd la Danesi exista un singur wehrgeld.

În ce privește Norvegia, și aici întîlnim o sumedenie de instituții care amintesc pe cele de la noi. De exemplu cineva nu poate vinde moșia lui oricui, ci e dator să întrebze întâiu pe vecin, pentru că tot satul se consideră ca o mare familie. La noi ca și dinșii e tot așa. Și la dinșii membrii de sînge ai satului formează o comunitate deosebită, așa-numitul *höld*.

Însă între Norvegia și Danemarca exista o deosebire. Norvegia era mult mai unificată, de oare ce țara însăși este despărțit prin văi în mai multe districte, și fiecare district avea un fel de rege, care a devenit mai tîrziu un simplu conte, „iarl“. Încă din veacul al IX-lea a început să se concentreze însă regalitatea, și un rege, Harald, a desființat regalitățile mai mici și în același timp a atacat pe „moșneni“ dăruind moșiile confiscate la oameni în legătură cu dînsul. Aceasta a dat, fără îndoială, regalității nouă o foarte mare putere.

Pe de altă parte, Norvegienii, mergînd pînă la Constantinopol, au adus obiceiuri de lux, pe cînd Danemarca a rămas mai mult săracă, iar Suedia, foarte săracă, fiind izolată. Pompa pe care o desfășura un rege norvegian în secolul al XI-lea era într'adevăr impunătoare. Cite unul era așa de puternic încît s'a gîndit la un moment dat să cucerească Anglia împotriva lui Gulielm Cuceritorul. Masa lui cea mare se chema „trajeza“, ceia ce arată că și cuvinte grecești pătrunseseră în această lume. În sfîrșit re-

galitatea ajunsese atât de departe, încît, trecînd peste vechea organizație în „popoare“, care și la noi a existat, la vii, ca în părțile Vîlcii, s'a ajuns la creațiunea de provincii, și, precum regalitatea scosese pe regii cei mici și făcuse dintr'înșii conți, a scos pe proprietarii urbani ereditari și a pus în loc țerani bogați, ca vasali ai regalității.

Aceasta, evident, nu s'a făcut fără oarecare opoziție. Populația s'a ridicat de multe ori și a cerut să fie guvernată numai de oameni din partea locului, de „iarli“, ca pînă atunci. Cu toate acestea, în Norvegia nu s'a ajuns niciodată ca din adunările locale să se facă o adunare a regalității întregi. A existat *landtingul*, adunarea de Ținut, dar nu un *riksting*, o adunare a regatului întreg. Alegătorii ca și acei cari luau parte la discuțiile acestui Parlament local erau numiți de funcționarii regelui. Așa încît, deși erau 400 de membri, cîte doi preoți de fiecare „fylk“, deși se adunau totii nobilii odată pe an, intervenția oficialității răpia acestui parlament importanța pe care ar fi avut-o altfel. De alminteri, regalitatea, cîștigînd neconținut drepturi în veacul al XIII-lea, puterea, se poate zice, era întreagă în mina ei. Ea numia pe duci, ea numia pe „iarli“, și ajunse chiar să aibă dreptul de a trimite comisari prin provincii pentru a supraveghia pe dregătorii ceilalți.

În schimb, Suedia are, fără legătură cu adunarea poporului, care aici se chiamă *mot*, un *lagmann*, care e socotit, în graiul contimporanilor, ca „gura legii“, acela prin care legea vorbește. Emulul lui Justicia din Aragon era un țeran, ales de țerani pe viață. De la o bucată de vreme au fost mai mulți. În Norvegia însă, cînd a fost vorba să se puie un *lagmann*, el a fost numit de rege.

Acum, față de această stare de lucruri, de la o bucată de vreme o influență străină a intervenit, mai ales prin anii 1200-1250. A intervenit, nu în sensul concentrării regalității, care se întîlnește în Norvegia, ci în acela de a face să pătrundă în această societate de țerani liberi obiceiurile feudalității, ca la Germanii continentali.

Influența germanică s'a exercitat întăiu prin orașe;

Hansa a stăpînit cu desăvîrşire Marea Baltică. Avea centre din care unele s'au păstrat, iar altele, care au strălucit odinioară, au dispărut. Hansa însă, tocmai fiindcă era exclusivistă, s'a ferit să creeze oraşe dincoace, pe coasta scandinavă. În Danemarca oraşele toate sînt fundaţiuni modeste şi noi. Erau la început numai emporii, puncte de hotar unde veniau cei din interior cu mărfuri şi unde se făcea schimbul cu negustorii veniţi din afară, cari pe urmă plecau.

Însă de la un timp Danemarca a ajuns să colaboreze politiceşte cu provincia care aparţinea, în ce priveşte populaţia şi celelalte elemente de organizare, şi Germaniei saxone. Această provincie a fost Slesvigul.

Prin urmare de aici, din Slesvig, — ca şi, apoi, din Holstein, Ținut ereditar de aristocrație, opus Ținutului țărănesc vecin al Ditmarsilor, unde țeranii erau așezați după biserici și satul central avea autoritate asupra satelor celorlalte, cu totul libere, neascultînd de nimeni —, a venit influența nobililor în Danemarca. Regii danesi de la 1320 înainte au ajuns, la fiecare suire pe tron, să facă o declarație asemănătoare cu aceia pe care dogele Veneției o făcea la așezarea lui și prin care făgăduia să observe anume puncte constituționale față de supușii săi.

Regele Cristofor al II-lea, astfel, făgăduia, la 1320, cele ce urmează: în absolută contrazicere cu trecutul de libertate țărănească pe care-l avuseră Ținuturile scandinave, el păstra toate privilegiile episcopilor și clericilor. Clerul nu se va judeca înaintea tribunalului mirean; regele va avea numai o Curte de apel. Nimeni nu poate fi chemat să se judece întăiu de rege, dar, dacă se duce și judecata nu-i place, poate să facă apel la Parlament (nu mai întîlnim la nicio regalitate medievală un apel de la justiția regelui). Mai departe: regele n'are dreptul de a numi în funcțiuni bisericești. Episcopii nu se pot prinde, nici exila. Mănăstirile nu mai sînt datoare să ție caii și cîinii regelui. Nobilii vor lua venitul lor (mai mare decît în trecut). Nu vor servi ca ostași afară din regat. Dacă

sînt prinși în armata regelui, regele e dator eă-i scoată din închisoare.

Regele nu va începe războiul în contra nimănu decît după sfatul prelaților și nobililor regatului. El nu va mai avea dreptul de justiție superioară și nici de a hotărî chestiunile de război și pace. Va distruge castelele din Iutlanda-de-Nord. Dar prin altă făgăduială li se dă voie nobililor să-și facă ei castele și orașelor să se întărească. Exilații vor fi chemați înapoi, și li se vor restitui averile. Orașelor nu li se va impune nicio sarcină, și nu vor fi supuse vre unui împrumut forțat.

Se va ținea în fiecare an un Parlament în orașul Neuborg. I se dau acestui Parlament atribuțiuni legislative formale, nu ca în Anglia și în Franța. Regele Danemarcei zice despre legi: „Dacă se va găsi lipsă în ele, trebuie să fie întregite de oameni experți ai regatului“. Mai de parte, ceva asemănător cu *habeas corpus* din Anglia: „Nimeni nu va fi arestat decît după chemarea legală și după acuzație publică și osîndire“.

De cîte ori un dregător al regelui pleacă, de țerani se va alege înlocuitorul lui. Deci un fel de represintantă țerănească cum nu se întîlnește în nicio altă țară din Europa. Și încă odată se afirmă principiul că legile vin din Parlament, nu de la rege, în cuvintele următoare: „legi nu se vor născoci fără învoirea întregului regat, în Parlamentul comun care se va ținea pe urmă.“

La 1326 parlamentul din Wiborg va merge și mai de parte: el va face un rege (la Parlamentul acesta ieau parte și delegații orașelor). Se desființează ereditatea tronului, pentru ca la fiecare alegere de rege să se poată crește privilegiile nobilimii, și pe alături doar ale comunelor și țeranilor.

Dacă se adauge că opt ani n'au fost regi în Danemarca, de la 1332-40, că Valdemar al IV-lea, care a izbutit să iea puterea, a admis să se țină Parlamentul în fiecare an cu extraordinare atribuțiuni politice, se va înțelege și vestita Uniune de la Calmar, începută, încă pe vremea regelui Olaf al II-lea, prin influența reginei Margareta,

mama lui, și transmisă și nepotului Margaretei, Eric. Această unire, din 1397, era însă un fenomen pur dinastic, fără consecințe constituționale și, de fapt deși reunite sub aceeași mână, Suedia rămânea cu patriarhalismul ei țărănesc, Norvegia păstra, în minile regelui, ceva din autoritatea pe care am văzut cum o cîștigase prin disciplina perpetuă pe care o cerea războiul perpetuu, iar Danemarca mergea din ce în ce mai departe către o situație de stăpînire exclusivă a nobilimii.

XIX.

Elementul apusean în instituțiile Slavilor din Europa orientală.

Evident că acele țeri slave care au stat în continuă legătură cu civilizația apuseană, latină, în care se petrece procesul acesta de alcătuire și dezvoltare a unor anumite instituții, ne pot singure interesa. N'am putea cuprinde, prin urmare, Rusia între aceste State, căci în felul cum se presintă până în veacul al XIV-lea, când, prin biruința de la Culicovo, se liberează abia de jugul mongol, ea aparține unei lumi deosebite, unei lumi răsăritene, care nu e măcar întru toate lumea răsăriteană bizantină, ci este, cum se va vedea îndată, înaintea de toate, o lume mongolică, asiatică.

Statul rusesc a fost întemeiat în regiunea Niprului de Varegi. Acești Varegi erau Scandinavi. Am văzut cât de strinsă era unitatea scandinavă pînă în veacul al XII-lea și cât de bine era cunoscută Rusia, „Regatul de Răsărit“, la Scandinavi. „Rus“ e un cuvînt cu care, în vremea carolingiană, se înseamnă Normanzii. Este un text formal în care se spune că așa-numiții Ruși nu sînt decît tot Normanzi¹. Există o școală istorică în Rusia care, vrînd să înlătore orice împrumut din Apus, pretinde că numele ar fi în legătură cu cele petrecute pe pămîntul chiar al Rusiei, în mijlocul semînțiilor slave de acolo, dar părerea,

¹ În *Annales Bertiniani* la 839 se vorbește de o solie greacă împreună cu care vin „quidam qui se, id est gentem suam, Rhos vocare dicebant“. Mai departe se află: „gentis esse Sueonum“ (a Suedesilor).

susținută din anumite interese, care nu sînt științifice, nu se poate impune.

De la o bucată de vreme asupra lumii rusești s'a în-tins o îndoită influență venită din Răsăritul bizantin. Una a fost exercitată direct din Bizanț, prin creștinarea Olgăi și, mai târziu, a fiului ei Vladimir, care a atras la comunitatea acestei religii ortodoxe și pe Slavii de la Nipru, întru cît, de sigur, nu lucrase asupra lor creștinismul vechilor Goți tetraxiți și al Chersonului bizantin. Cele d'întăiu biserici întemeiate la Chiev, cum e catedrala Rușilor de acolo, a Sfintei Sofii, sînt după imitația celor din Constantinopol; cele d'întăiu monezi rusești au pe de o parte o inscripție cu litere slavone, iar pe cealaltă una cu litere grecești, imitînd întru toate formele cele bizantine.

Alături de această influență s'a exercitat alta, venită tot din părțile acestea răsăritene, și care este influența Bulgarilor, ei înșiși avînd cultura lor bizantină. Căci nu se poate vorbi de o cultură bulgară medievală: acei cari în timpul nostru întrebunțează acest cuvînt nu-și dau sama de esența, de caracterul, de principiul de viață, de îndreptarea de căpetenie a culturii bulgărești, care este o prefacere într'o limbă slavă,—și nici măcar în cea specifică Bulgarilor, ci într'un dialect macedonean, de lingă Salonic, care nu prin Bulgari a fost făcut limba bisericească și literară, ci prin Chiril și Metodi, în legătură cu regatul morav,—a literaturii bizantine;

Acum, din aceste două influențe, s'au ales Rușii din Chiev cu ortodoxia, de care au rămas legați pentru totdeauna și de care nu s'au putut desface cu toate întîmplătoarele cuceriri ale Polónilor și cu toată influența latină exercitată, într'un anume moment, foarte puternic asupra lor. S'au ales pe lingă acesta cu anume concepții în ce privește autoritatea cneazului, a „marelui-cneaz“, care la început era un șef vareg. Și s'au ales de pe urma legăturilor cu Bulgarii—cînd Rușii lui Sviatoslav au fost chemați în Peninsula Balcanică contra Statului bulgăresc ei n'au mai vrut să plece, ci s'au așezat un timp la Silistra, pînă ce șeful lor a fost gonit și ucis apoi de Pecenegi—, cu instituția „boieronatului“.

Dar în afară de Biserica ortodoxă, în afară de aspirațiile imperiale ale șefului vareg din Chiev, în afară de existența clasei boierești cu demnități și pământuri, încolo foarte multă vreme la Ruși izvorul de viață, de activitate politică și militară au rămas Varegii. Secole întregi, Rușii, supt conducerea șefilor lor scandinavi, cari poartă nume caracteristice scandinave, pe care le traduc mai mult sau mai puțin în limba slavă, coboară Niprul, se duc pe Marea Neagră, se îndreaptă către Constantinopol și pradă, cum prădaseră odinioară Ostrogoții din Crimeia și cum vor prăda mai târziu Cazacii de la Nipru, cei mai temuți pirați din aceste regiuni.

Cu toate că șefii nobilimii războinice din Chiev se cheamă „boieri“, după numele bulgăresc, cu toate acestea ei represintă foarte multă vreme așa-numita suită militară, „Gefolge“, care se strânge în jurul șefului militar. Numele n'are totdeauna mare importanță; popoarele țin înaintea de toate la așezămintele lor vechi, și cu o dibăcie extraordinară ele strecoară lucruri vechi supt nume noi. Boierii aceștia multă vreme au rămas deci în tradiția clasei militare, a clasei războinice care încunjurase pe Ruric, cel d'întăiu întemeietor al Statului din Chiev.

În ce privește situația țerănimii, ea a fost foarte puțin influențată de așezămintele bizantine, cu tot contactul cu acest Imperiu, în serviciul căruia au stat mulți Varegi de aici pe lângă Normanzii intrați în solda bizantină. Cu toată influența care putea veni din această familiarizare cu Bizantinii și cu Bulgarii, clasa populară rusească a rămas mai departe în tradiția veche slavă, în patriarhalismul ei primitiv, în obiceiul de a hotărî toate lucrurile în adunări de sat sau de ținut, cum era obiceiul Slavilor primitivi, cari se așezaseră pe râuri, și, dacă mai multe văi se reuniau, se făceau adunări pentru toate regiunile reunite, cum a fost și la noi.

Așa ceva întilnim, de altfel, și la Poloni, cari la început au avut instituția numită „wiec“, care a durat până în secolul al XII-lea. Toate lucrurile de căpetenie se hotărau în acest sobor, întocmai cum la Nord, în Scandinavia, am văzut că thingul lua măsurile de căpetenie privitoare

la viața poporului întreg. Și în sovietismul de azi e o urmă a acestei datine și a stării de spirit pe care a creat-o.

Așa încît ar greși cineva dacă ar crede că Rusia, până la năvălirea tătărească, stă supt influența bizantină propriu-zisă, romano-bizantină, sau supt ceă bizantină indirectă, de împrumut, bulgaro-bizantină, în alt domeniu decît acela în care acest cuvînt pătrunsese. De fapt a rămas foarte mult scandinavism liber, în ce privește clasa de sus, și, în ce privește clasa de jos, au rămas foarte multe libertăți populare, după tradițiile de la început ale vieții slave.

Țin să relevez că și împărțirile neconținute care se făceau între deosebitele provincii ale Chievului după hasardul copiilor pe cari-i avea un cneaz nu sînt de tradiție bizantină. În Bizanț, cînd ajunge cineva Împărat, el primește Împărăția întreagă. Nu i-ar fi trecut prin minte unui basileus bizantin, oricare ar fi fost originea lui, să fărîmițeze Statul așa încît niciunul dintre copiii lui să nu rămînă fără stăpînire. Altfel era însă la Germani în general, ca și la Franci în special. Am văzut cum Statul carolingian a fost împărțit fără să se gîndească nimeni că săvîrșește o greșală politică fărîmițîndu-l. Cu atît mai mult la Normanzi împărțirea era un fenomen din cele mai naturale. Și a durat așa de tîrziu această socotință, încît, cînd Margareta, creatoarea uniunii de la Calmar, a putut reuni Danemarca, Norvegia și Suedia în același Stat, ea nu și-a închipuit că era un lucru durabil; n'a existat nicio instituție comună în acest conglomerat, și, cînd uniunea de la Calmar s'a desfăcut, n'a fost niciun fel de părere de rău, niciun fel de dorință de a se reveni la această „unitate națională“, cum s'ar zice în timpul nostru. S'a găsit foarte natural ca, din cauza împrejurărilor schimbate, fiecare dintre provincii, Danemarca, Suedia și Norvegia, să trăiască iarăși deosebit.

Prin urmare ce am observat la Francii carolingieni, ce am observat și mai tîrziu la Scandinavi, se observă și la Rușii din Chiev, cari trăiau în vechea lor tradiție scandinavă. Războiul e lucrul de căpetenie, cu prada și im-

părțirea ei; în ceia ce privește Statul, cu toate doctrinele bizantine de care e străbătută și stăpînită Biserica, nici odată doctrina aceasta bizantină n'a înlocuit ceia ce constituia însăși esența vieții scandinave, ceia ce a fost principiul de viață și de mișcare al acestei societăți veșnic neastîmpărate.

Dar, odată ce lucrurile sînt așa, ni putem închipui că o dezvoltare de așezăminte cum este aceia pe care am observat-o în Europa centrală, apuseană și sudică și chiar și în Europa Nordică, scandinavă, la Ruși este imposibilă. Aici există două elemente, care aparțin *unei lumi cu totul deosebite* și care trăiesc unul lîngă altul fără să se poată influența sau să poată transforma unul viața celuilalt. Varegii, cu toate că pe lîngă ei s'au adăus o mulțime de șefi slavi, n'au intrat în aceiași formă de viață ca și acei cari-i primiseră în unitatea lor. Varegul n'are nimic comun cu țeranul slav de jos. Acesta știe că, în afară de cazuri cu totul excepționale, niciodată n'o să se poată ridica la societatea de sus, care e străină: altă nație, altă cugetare, alte direcții. Pe de altă parte, între cei de sus și cei de jos nu există o clasă mijlocie care să poată servi ca element de legătură, o clasă orășenească, o clasă municipală.

Chievul este o reședință, o „stoliță“, un Scaun de stăpînire. Pe lîngă aceasta se ridică unele localități ca Rostov, Tver, Moscova, Riazan, dar ele nu sînt decît imitații ale Chievului. Iar orașele de comerț nu aparțin nici nației rusești, nici Statului rusesc. Le întemeiază Hansa: astfel „Orașul Nou“ (Novgorodul). În aceste contoare ale Hansei, care au într'adevăr o viață populară, la sunetul clopotului se adună orășenii; ca și în orașele săsești, în Brașov, Sibiu, Bistrița, este o clădire centrală, cu Sfatul orașului, unde cetățenii se adună pentru a lua hotărîrile lor. Orașele acestea încheie tratate de pace, pot să pornească și războiul, sînt gata să facă răscoale; un spirit foarte viu domnește aici.

Acuma, în orașele acestea sînt fără îndoială Slavi, Ruși în număr mare, și sînt centre unde pulsează puternic

viața; numai, cum am spus, ele aparțin unei mișcări particulare care se întinde pe teritoriul rusesc fără să împrumute elemente de viață rusească.

În astfel de condiții cele trei clase funcționau fiecare separat, venind fiecare de aiurea. Deci n'avem o societate organică, și dezvoltări ca acelea despre care am vorbit se pot face numai într'o societate care duce o viață organică, fiind un corp viu în întregimea sa.

Pe de altă parte, la începutul veacului al XIII-lea se întemeiază în Asia centrală o colosală putere militară, cu o disciplină de fier, împrumutată din Extremul Orient, de o cruzime care nu cunoaște nicio cruțare omenească, de o cruzime metodică așa cum se întâlnește în lumea chineză până în momentul de față. Această putere, avînd această disciplină, lipsită fiind de orice scrupul de umanitate, de orice respect al vieții altui popor, de orice grijă de drept, era în condiții potrivite pentru a cuprinde răpede lumea întreagă. Este vorba de mișcarea lui Gînghiz-Han, a Mongolilor, care, revărsîndu-se asupra părții de stepă europeană, ajunge să supuipe pe rînd Statele cele mici în care se sfărîmase stăpînirea, odată unitară, imitație a imperiului bizantin, cu o singură reședință, care fusese Statul chievian. Robia Rușilor supt jugul tătăresc a durat o sută de ani și mai bine, cam o sută cînzeci de ani pentru anume teritorii rusești, cînd se gîndește cineva că Astrahanul, Cazanul n'au fost liberate decît în veacul al XVI-lea și Crimeia a rămas în stăpînirea Hanilor ghiraizi până în vremea Ecăterinei a II-a.

Prin urmare scoaterea Rusiei de supt jugul mongolic a fost tîrzie și, în ce privește unele ținuturi, numai parțială. O astfel de stăpînire însă îngăduie foarte puțin dezvoltarea unui corp național.

Supt dominația mongolă a degenerat orice era noțiune de libertate sau demnitate: șefii ruși se tîrăsc la picioarele Hanilor și se duc la Hordă ca să-și apere bogățiile, și, dacă aceste bogății nu sînt suficiente, plătesc cu capul și cu chinurile care preced uciderea. În ce privește orașele, ele trăiesc cum pot, iar, în ce privește viața politică

și militară, ea este în cea mai mare parte oprită. Rusia este anchilosată mult timp.

Și nu numai atita, dar de pe urma stăpînirii mongole a rezultat o influență care era de natură să împiedece și dezvoltarea ulterioară a societății moscovite, fiindcă, acum, centrul s'a mutat de Chiev la Moscova, cum era natural. Precum, cînd Domnii noștri țineau cu Turcii, stăteau la București și, cînd țineau cu Ardelenii, se mutau la Tîrgoviște, iar, în Moldova, Iașii represintau legătura cu Turcii, iar Suceava tradiția de neatîrnare, tot astfel Chievul pentru Ruși însemna legătura cu trecutul, cu ortodoxia, cu amintirea vechilor cneji varegi, pe cînd Moscova însemna punctul mai apropiat de reședința Hanului, prin urmare locul de unde se putea vedea mai bine stăpînul și acela asupra căruia influența acestuia se putea exercita mai puternic. Cînd Statul moscovit al lui Ivan Calita și al celorlalți ieșe biruitor prin lupta de la Culicovo, care era numai începutul desfacerii de Mongoli, căci alți Hani au ars apoi Moscova, tîrînd atîția șefi în captivitate, ea scapă de mongolism, am zice, mai mult în formă decît în fond: fondul acesta trecuse în ei înșii, și, cu toată crusta germanică de pe vremea lui Petru cel-Mare, el va constitui mai departe esența însăși a vieții rusești, a vieții politice, a vieții sociale și militare. Mongolul fals, care minte, înșeală, calcă toate învoielile, pîndește, intrigheză, asasinează, acela a rămas în sufletul clasei dominante, iar satele, ținute, supt regimul despotic țarist, în patriarhalismul care exista și înaintea de întemeierea Statului din Chiev, încă n'au spus cuvîntul lor, nici în viața poporului rusesc, nici în viața generală a omenirii.

Acestea lămurite, să ne întoarcem la Polonia, care înfățișează un proces mult mai interesant decît cel rusesc. Ca State slave înfrurite de Apus se pot considera două: Boemia și Polonia, și se mai poate considera ca Stat semi-slav, cum este, supt alt raport, semi-germanic, Ungaria, care a trăit prinsă între țeri slave, pe lîngă că ea are în rasa ei însăși un foarte însemnat aport de Slavi din Panonia. Și anume legături, pe care le vom vedea, între Ungaria și Polonia la cutare moment din veacul al XIV-lea,

și acestea influențează asupra vieții Ungariei și fac ca dezvoltarea ei să semene cu dezvoltarea Statelor slave din vecinătate. Să se adauge în veacul al XIV-lea influența francesă, caracterul național frances, care a cuprins tot așa de mult Polonia ca și Ungaria, cu Carol-Robert și Ludovic-cel-Mare, cum a cuprins și Polonia și a stăpinit cu desăvârșire în Boemia lui Carol al IV-lea, care atunci era ca o colonie francesă.

Aceștia sînt Slavii de cari poate fi vorba mai mult. A fost un moment, cînd, în ce privește Boemia și Polonia, s'a putut crede că aceste două țeri vor forma un singur regat. La început Boemia-și întinsese influența asupra Poloniei, dar, mai târziu, pe vremea lui Boleslav-cel-Viteaz, întăiul stăpînitor care a primit creștinismul, a venit o influență din partea Poloniei asupra Boemiei. A fost un moment, supt cellalt Boleslav, al II-lea, cel Îndrăzneț, cînd trupe polone au intrat și în Boemia ca și în Chiev, în Rusia Roșie, la Haliciu. Și, în afară de influența pe care a exercitat-o o țară asupra celeilalte și a posibilității existenței unui Stat boemo-polon, care dacă s'ar fi organizat, era foarte posibil ca Ungaria însăși să fi intrat ca al treilea membru în această tovărășie de lege catolică, de influență germanică și italiană în regiunile acestea, Germania imperială a Ottonilor, care luase asupra sa misiunea de a creștina și Nordul ca și Răsăritul, dincolo de Elba, în care nu vedea decît o singură „Slavie“, a confundat laolaltă pe Boemi și Poloni, cu dușii și regii lor. Din acest mediu german nu se vedeau două regiuni politice bine determinate, avînd în frunte două dinastii recunoscute, față de care Imperiul Ottonilor și urmașilor lor să poată avea o atitudine particulară, una pentru un Stat și alta pentru alt Stat, ci se vorbește în cronicile de un Miecislav, de un Boleslav de multe ori în așa fel, încît cine n'ar cunoaște istoria s'ar putea întreba dacă ei sînt din Polonia sau din Boemia.

Succese foarte importante le-au atins, de altfel, Germanii în propaganda lor religioasă prin aceste regiuni. Polonii au fost cîștigați creștinismului cu totul, întocmai cum fusese cîștigată și Boemia. La Gnesno odihnesc oasele, aduse cu foarte mare cinste și păzite cu deosebită pietate,

ale Sfântului Adalbert, Germanul căzut ca mucenic în opera de răspîndire a creștinătății. Centrul cel d'întăiu polon a fost în acele părți, la Posen și la Gnesen. Cutare rege polon, Vladislav, poartă și numele de Herman, și legăturile lui cu Ungaria sînt foarte strînse; el are un frate care e soțul Iuditei, fiica regelui Ungariei. Predecesorul lui Boleslav-cel-Îndrăzneț, care a intrat în conflict cu șeful Bisericii sale, a fost excomunicat și se retrage acolo, în Ungaria, unde moare la 1080.

La 1139 însă dispăre Boleslav a III-lea, și Polonia, care abia începe să se osebească de teritoriul slav și slavomaghiar vecin, este sfărîmată în mai multe ducate. Aceasta se presintă, de obicei, ca o decădere catastrofală, ca momentul cînd opera adunată de atitea generațiuni este în pericol de a se pierde cu desăvîrșire. De fapt despărțirea în ducate pentru contemporani nu însemna cîtusi de puțin o decădere și nici o nenorocire națională: ea era rezultatul firesc al vieții de pînă atunci. Cum Polonia n'avea hotare fixate de jur împrejur, ea n'avea o unitate bine stabilită înăuntrul său. Asemenea cu cei de la Chiev, cari, după vechiul lor sistem varegic, erau oricînd dispuși să împartă Statul între fiii cneazului, și în Polonia fiii sau rudele regelui erau totdeauna gata să-și împartă deosebitele provincii. Provinciile acestea erau regiuni bine delimitate supt raportul geografic, văi de riuri, întinderi de bălți: ele înfățișau prin urmare părți teritoriale care trăiseră foarte multă vreme o viață deosebită, o viață independentă. Nu se poate zice că se desființa o Polonie care exista, ci se dovedește că la 1139 nu venise încă vremea pentru a se întemeia o adevărată Polonie.

Evident că, odată ce nu mai există o regalitate, ci ducate împărțite, ceia ce se ridică acum este viața de jos. Nu viața țăranimii, fiindcă țăranul, supt influența condițiilor în care se găseau clasele rurale pe teritoriul cîștigat de germanism, care considera pe săteanul slav ca pe un animal, ținîndu-l în robie, pedepsindu-l în chipul cel mai crud, nefăcîndu-și niciun scrupul în ce privește moartea lui, era considerat ca în afară de viața politică

și de dreptul politic. Nu se ridică deci clasa de jos în acest lung interregnum, dar se ridică nobilimea, care este întocmai ca în Peninsula Iberică, unde „hidalgo“, de la cel mai bogat până la cel mai sărac, e o singură unitate socială, cuprinzînd într'un singur corp și pe cei mai mărunți stăpînitari liberi de pămînt. Era nobil și un simplu țeran cînd n'avea niciun stăpîn și avea voie să dispună de persoana și de moșia sa. De-asupra a fost o „șleahță“, noi întrebuițăm cuvîntul acesta în sens rău —, foarte respectabilă la Poloni, de și a devenit pentru noi o adunătură de oameni trufași și asupritori; dar de la șleahța de sus până la cel din urmă țeran stăpîn pe sine și pe pămîntul său era numai nobilime. După aceasta venia încă și cmetul, săteanul relativ liber, și după el țeranul șerb, care ajunsese a fi majoritatea poporului polon mai tîrziu numai, în epoca de decădere.

Acum, în momentul cînd Rusia incapse supt Tatarari, Polonia scapă. Scăpînd însă, resimte și ea dominația tătărească. Trebuie să se fixeze acest punct că, dacă n'ar fi intervenit stăpînirea tătărească în Est, s'ar fi dat între Poloni și între Ruși, nu numai lupte pentru întăietate, dar lupte pentru realizarea unității slave în regiunile răsăritene. Numai prin faptul că Rusia de la Chiev a încăput supt Tatarari, ea a devenit intangibilă: groaza de care era încunjurat numele lor a făcut ca de la o bucată de vreme Polonia să se isoleze de regiunea rusească.

Și s'a mai adaus încă un lucru care a blocat Polonia, — fiindcă așezarea Tatarilor la Chiev, neconținutele lor năvăliri în Apus, toate acestea însemnau închiderea orizontului Poloniei la Răsărit. În părțile Mării Baltice locuia o populație care se întindea de unde încetează Slavii până în fundul acestei Mări. Acolo erau Prusii, și ceva mai departe Estonii, Livonienii, Finii, — o întreagă lume de altă origine. A fost un timp cînd nu era exclus ca elementele acestea, foarte vechi, nu tocmai capabile de cultură înaintată, influențate de Germani, frămîntate cu Slavi, ciștigăte de Hansă, să formeze un Stat de la dînșii; dar formațiunea acestui Stat deosebit a fost împiedecată prin ofensiva Bisericii catolice. În răz-

boiul cu păgînii în Locurile Sfinte, această Biserică, neizbutind să cîştige biruința deplină și cruciatele fiind misiunea principală și condițiunea de viață pentru papalitate, s'au căutat aiurea păgîni de convertit, până s'au ajuns și la noi, shismaticii ortodocși. S'a creat deci anume pentru creștinarea acestor regiuni un Ordin cavaleresc: al Purtătorilor de Spadă, cari cuceriră coasta baltică în partea care va aparține mai târziu Rusiei. Pe de altă parte, un duce polor, avînd de suferit de pe urma invasiilor prusiene, a chemat pe Cavalerii Teutoni cari nu-și mai aflau loc în Palestina și i-a așezat, cu contract de locațiune, în regiunile acestea, pentru ca pe urmă ei să refuze de a pleca. De aici a rezultat o luptă de două veacuri între Poloni, cari cereau desfacerea contractului, și între Cavalerii Teutoni, cari se îndărătniciau să rămînă. Aceștia au întemeiat deci în această regiune polonă un Stat nou, blocînd astfel pe Poloni de partea cealaltă.

În același timp partea cea mai numeroasă, cea mai vie, mai vitează, mai capabilă de progres din rasa aceia primitivă, care nu era nici slavă, nici germană, Litvani, se întăresc¹. Litvanii se organizează supt Ringold și Mendog, își creiază un centru la Novogrodek, apoi altul la Vilna, și, față de foarte puternicul Stat lituanian, și Roma s'a arătat foarte aplecată: un rege a primit religia creștină, pentru ca mai târziu, ce e drept, cea mai mare parte dintre Litvani să rămîie în păgînismul lor primitiv. La un moment dat, pe la începutul veacului al XIV-lea, Statul acesta lituanian e așa de puternic, încît se credea că o să poată desrobi el Rusia de supt stăpînirea tătărească, devenind regatul creștin al recuperării: un Olgierd, un Keinstut, șefii lor, și îndeplinesc în parte acest rezultat. Litvanii intră în Smolensc, în Tver, la Moscova, pe care au luat-o de trei ori, pătrunzînd și până în Crime'a. Chiar și țerile

¹ Strămoșii noștri, cari n'aveau niciun fel de respect pentru ei, fiindcă erau păgîni, li numiau: „litvă spurcată“, și aceasta ar avea importanță pentru rezolvirea chestiei dacă Românii au rămas totdeauna aici sau nu. Căci încă de pe la 1250 o mare parte dintre Litvani trecuseră la religia creștină, prin urmare nu mai erau „litve spurcate“, și aceasta înseamnă că noi eram vecini cu dînșii pe vremea cînd ei erau încă păgîni.

noastre au avut cele mai strânse legături cu Litvanii, și un coborâtor creștin al familiei lui Olgierd a fost Iurg Coriatovici, Domn al Moldovei pe la 1375.

Statul acesta lituanian n'avea însă elementul moral de civilizație suficient pentru a dăinui. Clasa nobiliară încunjura pe „rege“ sau cneaz ca pe un șef de războiu, nu ca pe un domnitor în vremuri așezate. Pe de altă parte, în Polonia se întâmplă o mare schimbare la începutul al XIV-lea: după Leh al VI-lea, cel Negru, care e numai duce de Cracovia, de Sandomir și Sieradz — astfel, dacă se mută centrul de la Chjev la Moscova în Rusia, aici se mută de la Posen la Gnesno, și apoi tocmai la Cracovia, în apropiere de Rusia Roșie, — după acest duce, care avea de adversar vechea dinastie polonă, viața trece tot mai departe spre Răsărit, urmînd o tendință generală în Orient, care și pe noi ne a dus, nu în Ardealul Făgărașului, Amlașului, Bistriței, ci la Dunăre și Marea Neagră¹.

Urmașul lui este adevăratul creator al Statului polon, căci nu se poate zice că exista un Stat polon înainte de dînsul. Dar Polonia pe care o întemeiază el, este cu totul deosebită de aceia care existase până acum. Vladislav Piticul (Lokietek) este cel care, în regiunile acesate galițiene, ale Rusiei Roșii, care în veacul al XIII-lea avea o regalitate deosebită, a lui Daniil și a urmașilor săi, a strămutat centrul de greutate al Statului polon. În același timp, precum Litvania tindea să înlocuiască pe Tatarsi, o a doua linie de înaintare împotriva acestora se desemna, prin Polonia, din regiunile acestea ale Rusiei Roșii. S'a mai întîmplat că Vladislav și urmașul său, Casimir, au fost oameni mult superiori celor din țara și dinastia lui Ghedimin, lui Olgierd și Keinstut. Și legăturile Polonilor cu vecinii lor au fost mai puternice decît legăturile pe care putea să le aibă necreștinul șef al Litvanilor: sora lui Casimir a fost soția lui Carol-Robert, regele Ungariei; Casimir el însuși fusese crescut în Ungaria, care pe vremea

¹ De alminteri, de pe vremea cruciatelor, încă de la sfîrșitul veacului al XI-lea, începuse să se desemneze și un curent de cruciată și un curent de colonizare către părțile Răsăritului.

aceia avea o dinastie angevină din Neapole, de origine franceză, urmașă a Arpadienilor.

Se creiază din ce în ce mai mult o comunitate ungaro-polonă, care nu e nici pe basă polonă, nici pe basă ungurească, ci pe basa acelui fapt esențial din veacul al XIV-lea care este întinderea influenței apusene în formă franceză, cavalească, asupra Europei orientale întregi. Astfel în spiritul timpului nu erau Litvanii cei izolați, ci Polonia din Statul nou cracovian.

Pe de altă parte, orașele litvaniene au rămas totdeauna un fel de tîrguri sălbatice pentru țerani necomplet dezvoltăți. Regii poloni din regiunile acestea din nou cucerite, de unde înlăturaseră pe Tataři, au izbutit să cîștige însă alt element al veacului al XIV-lea, adecă burghesia germană în neconținută expansiune, ca întemeietori de orașe. Ceia ce făcuseră regii Ungariei în secolul al XII-lea cu Sașii, au făcut, în întâia jumătate a veacului al XIV-lea, Poloniei cu Germanii, ca și cu Armenii din Caffa Crimeii. Atunci Lembergul și Cracovia au ajuns la foarte mare importanță, și regalitatea polonă a putut dispune de mijloace extraordinare. Cu aceste mijloace regatul a apucat drumul către Răsărit pe care-l apucaseră Lituanienii: înlăturat de la Marea Baltică, el s'a îndreptat către Marea Neagră, și legăturile pe care le avuse cu Germanii le are acum cu lumea aceastăaltă, cu noi, cu Moldova și Muntenia, pe care le considerau în anumite momente ca provincii, ca Palatinate ale lor.

Supt raportul instituțiilor, de oare ce regalitatea franceză, cu toate atacurile împotriva ei, determinate de nevoile Războiului de o sută de ani, represintă totuși o concentrare monarhică foarte importantă, de oare ce ea va ajunge în veacul al XV-lea să dea cel d'întăiu Stat monarhic bine organizat, capabil de a se menține, supt Ludovic al XI-lea, de ce nu se întîmplă același lucru în regiunile acestea răsăritene, care sînt toate supt influența culturii și politicei franceze? Căci Boemia lui Carol al IV-lea, din Casa franceză de Luxemburg, înrudit cu dinastia de Valois, crescut la Paris, care creiază la Praga o Universitate cu profesori franceși, ur-

mind tradiția tatălui său, Ioan, mort în bătălia de la Crécy în armata franceză, și Angevinii din Ungaria, Carol-Robert și Ludovic-cel-Mare, aduc tot aceleași tradiții.

De ce Polonia, influențată și ea de spiritul frances, nu tinde la o concentrare monarhică, ci la un regim de oligarhie, cu o nobilime foarte puternică, care rînd pe rînd răpește privilegiile regale? De ce se ajunge, la 1404, de exemplu, a se da dietelor de district atribuții care înaintea erau ale puterii regale? De ce la 1430 se decretează o adevărată imunitate parlamentară, Polonia fiind condusă de Dietă, compusă din Senat, foarte vechiu ca instituție, și, pe de altă parte, din Camera Nunciilor, intangibili, orice ar spune? De ce, tot în întâia jumătate a veacului al XV lea, se prevede că numai Dieta poate hotărî pacea și războiul, lucru asemănător cu cel văzut în Danemarca? De ce nu se pot culege imposite decît numai după voia Dietei? De ce, la 1467, nuncii aceștia vin cu adevărate „caiete“, cu delegații formale din partea aleșilor ca să facă a triumfa anume puncte în Adunare? De ce, în sfîrșit, încă de la 1422, principiul de „habeas corpus“, de mult introdus în Anglia, capătă putere și în Polonia? De ce o regalitate puternică, nouă, plină de energie, represintată prin doi oameni superiori, cum au fost Vladislav și Casimir-cel-Mare, nu-și poate menține puterea?

Motivele sînt două: întâiu, cînd moare Casimir fără urmași și vine la tron fiul surorii sale, Ludovic-cel-Mare, acesta nu stăpînește nici zece ani în Polonia, ci în acest timp el residă în Ungaria, dincoace stînd mama lui, Elisabeta. Regimul acestei femei nu echivalează cu energeticul regim pe care ar fi știut să-l păstreze un adevărat succesor al lui Casimir-cel-Mare.

În vremea aceasta nobilimea începe să se miște. Mai departe: cînd Ludovic-cel-Mare moare, prea curînd, el lasă numai două fete, Hedviga și Maria. Cea mai mică, Hedviga, moștenește Polonia. Dar Polonii, cari se temeau de Litvani, împiedecă pe regină să ieie pe cel iubit de dînsa, un prinț de Austria, și-i impun să se mărite cu teribilul păgîn care era șeful Litvanilor, Iagello. Acesta se botează și devine Vladislav.

De fapt, Hedviga este „regele“ Poloniei; cellalt, numai un „prinț consort“. Dar Hedviga n'a trăit mult, și văduvul, care iea apoi în căsătorie o principesă de Chiev, se substituie în drepturile soției d'întăiu, de și n'avuse urmași din căsătoria cu fiica lui Ludovic-cel-Mare.

Dacă Hedviga ar fi trăit, dacă s'ar fi născut un moștenitor al tronului, ceva din spiritul lui Casimir s'ar fi păstrat, dar spiritului vechii regalități polone i s'a substituit acum *spiritul lituanian*. Acest spirit însemna însă cea mai teribilă disciplină în războiu, dar cea mai liberă anarhie în vreme de pace, nobilii lituanieni tratînd propria lor țară în vreme de pace ca un teritoriu cucerit.

Prin urmare spiritul lituanian al Iagellonilor este acela care îngăduie desvoltarea nobilimii, deși Litvania nu s'a unit decît dinastic cu Polonia, fiecare țară păstrîndu-și normele constituționale, pînă la actul formal din 1568. Aceasta nu împiedeca însă încuscririle între nobili și crearea unei singure clase dominante.

Dar a mai fost un alt motiv: și în Boemia și în Ungaria și în Polonia nu exista o viață orășenească cu caracter național, ca și în Scandinavia, unde viața orășenească e represintată prin Hansa germană. Ceia ce a făcut însă ca regalitatea francesă să treacă subit de la neînsemnătatea totală, de la discreditul absolut al lui Carol al VI-lea și Carol al VII-lea la concentrarea monarhică extraordinară a lui Ludovic al XI-lea a fost voința orașelor, a cetățenilor, cari la începutul evului mediu impuseseră ideilor lor Francilor năvălitori și la sfîrșitul evului mediu impun interesul lor clasei nobiliare. Cetățile au nevoie de liniște și de organizare pentru a se îmbogăți, și pentru a menține aceste bogății sînt gata să facă jertfa veniturilor, ba chiar a libertății lor. Nu regalitatea din Franța a creat burghesia francesă, ci burghesia francesă a creat regalitatea, și, cînd regalitatea a dovedit, veac după veac, că nu se poartă bine, că transformă viața națională în viața de Curte, care nu convenia burghesiei, aceasta a revenit la 1789 asupra concesiunilor acordate lui Ludovic al XI-lea.

Aceasta e originea regalității francese. Deci, pentru ca

într'o țară să se poată săvârși același proces de concentrare monarhică, trebuia să existe o clasă mijlocie cu caracter național. De oare ce Polonia are o clasă mijlocie compusă din Germani, Armeni, Evrei, de oare ce în Ungaria era o clasă mijlocie compusă din Sași și Germani propriu-ziși, din această cauză nici o țară, nici alta n'a putut prezenta procesul de concentrare monarhică constatată în Franța.

Iată explicările care singure sînt suficiente pentru ca să explice de ce Polonia, în momentul chiar cînd regalitatea era mai strălucitoare în aparență, cădea în anarhia luptelor dintre partide și dintre individualitățile aristocrației sale.

Desvoltarea constituțională a Germaniei în veacul al XIII-lea și al XIV-lea

S'a arătat cum Frederic al II-lea, care se mai chema și Roger, se simția mai mult Normand decît German, urmărind interesele sale esențiale în Italia și preocupîndu-se foarte puțin de Germania. În cursul lungii stăpîniri, de aproape jumătate de secol, a lui Frederic, s'ar părea deci că Germania a rămas liberă să-și urmeze dezvoltarea ei aproape în afară de orice influență a puterii centrale.

E drept că Împăratul-rege a stat o bucată de vreme din această îndelungată stăpînire a lui și în Germania, însă el a fost acolo totdeauna mai mult ca oaspete. Avea legături de familie și grija intereselor Coroanei imperiale, fără a fi gospodarul aici.

Dar, pentru a nu-l judeca prea aspru pe omul acesta de o superioară inteligență, de o energie nedomolită și care este una din marile figuri ale evului mediu, trebuie să se țină samă încă de un fapt. Frederic al II-lea, dacă nu consimte să fie servitorul Bisericii romane, simplul îndeplinitor al poruncilor acestei Biserici, trebuie să se sprijine pe ceva împotriva ei: mai ales în ce privește situația din Germania, el trebuie să se sprijine pe aceia pe cari altfel papalitatea i-ar fi întrebuițat contra lui. Astfel pe clerul superior germanic trebuia să-l încunjure de toate măgulirile, să-i sacrifice chiar toate interesele lui, pentru ca nu cumva Biserica Romei, în tînire cu acest cler, să ajungă a-i frînge toată puterea.

Dacă însă a fost o putere care, în Germania, să

exercite o influență mare asupra dezvoltării orașelor, o mare influență *negativă*, au fost fără îndoială abații și episcopii. Nu trebuie să se uite niciodată, când vorbește cineva de aceste regiuni, — înțeleg: de Germania centrală și mai ales de cea veche saxonă, cucerită de Carol-cel-Mare —, că totul s'a făcut aici pe baza bisericească; cucerirea săvârșită în vremea carolingiană s'a făcut în numele lui Hristos, și cel d'întăiu care a fost așezat în noile cuceriri a fost un episcop cu clerul lui; a venit, bine înțeles, și oastea, dar numai după ce altarul era așezat solid, veniau ostașii și celelalte organizații. Prin urmare nicăiri clerul n'a avut atita stăpînire de „mîină moartă“, și nicăiri o atît de mare influență asupra afacerilor publice ca în Germania. Și una din cauzele care au provocat chiar conflictul dintre Papă și Împărat a fost aceasta: cine era să aibă o influență mai mare asupra episcopatului și a mănăstirilor germane, așa de bogate, așa de importante supt toate raporturile: Papa, de care ele atîrnau supt raportul duhovnicesc, sau Împăratul, pe teritoriul jurisdicției superioare a căruia se găseau acești episcopi și abați. Așa încît a face politică italiană și, în același timp, a lupta împotriva Papei, împotriva tendinței lui de stăpînire universală, cum făcea Frederic, ridicînd și pe acești puternici ai Bisericii din împotriva lui, era lucru imposibil. Deci, în neconținutul conflict care exista între episcopi și abați, de o parte, și între orașeni, cari-și făcuseră casele lor în cea mai mare parte 'n umbra unei vechi catedrale sau unui vechiu castel, Hohenstaufenul a fost silit să se declare de partea celor d'întăiu și să facă politica cea mai bisericește conservativă în această Germanie a lui, cea ce cuprindea pentru viitorul ei cea mai mare primejdie.

Din evoluția orașelor din Franța a rezultat — am spus-o — toată dezvoltarea epocii moderne pentru poporul frances. Dar aici, în Germania, tocmai de pe urma stăpînirii lui Frederic al II-lea, care umbla după doi iepuri în același timp, viața orășenească a fost împiedecată. Sînt atîtea hotărîri de ale lui, atîtea intervenții în conflictele dintre feudalitatea bisericească și orașe, din care

lucrul acesta se vede foarte bine. Și nu numai Frederic, dar și fiii lui pe cari i-a lăsat să administreze Germania, cînd el era ocupat în Italia, Henric și Conrad, au hotărît totdeauna contra comunelor, adecă și contra viitorului însuși al poporului german.

La 1216, Frederic declară că cedează dreptul jurisdicției imperiale față de cea seniorală, deci și a clerului cu situația analogă, și aceasta tocmai într'o vreme cînd în Franța începe procesul cellalt și cînd în Anglia se iea judecata proceselor de la seniori, fie ei laici, fie bisericestii și se dă regalității.

La 1218, Împăratul își interzice dreptul de a stabili sfaturi orășenești. Iată ce înseamnă aceasta: în Franța, d. ex., de cînd au început să se întemeieze obștile orășenești, care se desfăceau din stăpînirea seniorului, folosindu-se de faptul că el mergea la Locurile Sfinte și se prăpădia acolo, ori că altul se împrumuta ca să poată merge la cruciată și banii îi lua de la comună în schimbul renunțării la drepturile sale, ori că unii seniori nu se puteau apăra împotriva orășenilor cari nu-i suferiau și asistau atunci fără resistență la întemeierea comunei, față de mișcarea aceasta regele se presintă totdeauna favorabil și dă une ori acestor obști orășenești norme de organizare deosebite: cutare cartă municipală aprobată de rege, admisă pe pămînturile sale, are mai multă autoritate decît altă formulă de libertate orășenească, care nu se întilnește pe pămîntul regelui. În orice cas, regele este un fel de notar superior al regatului său, și, precum notarul particular întărește actul care i se presintă și din momentul acela actul are valoare publică, tot așa, pentru ca o situație să fie considerată legală, trebuie să treacă supt aprobarea regelui. Este și unul din motivele pentru care autoritatea regală progresează așa de mult în evul mediu: regele n'avea atîta pămînt, atîta armată, atîta talent personal adesea, cum avea cutare din seniorii săi: cu toate acestea ceia ce făcea seniorul n'avea valoare decît dacă regele declara că fenomenul social sau politic e legal și prin urmare durabil, pe cînd ceia ce hotăra

regele prin sine însuși rămînea fără să mai trebuiască a fi supus unei autorități superioare¹.

Dar Frederic al II-lea a pierdut, prin hotărîrile lui formale, acest drept; el a renunțat să aprobe orice cartă municipală, și au fost unele casuri în care dezvoltarea cutărui oraș a fost împiedecată foarte multă vreme din cauza atitudinii regalității. Astfel Leipzigul, merit la o așa de mare dezvoltare economică și culturală, dar care nu ajunge să joace un rol mai mare decît abia în veacul al XVI-lea, își doria autonomia încă de pe la 1200 și pentru aceasta intrase în conflict evident cu episcopul. În cearta aceasta violentă, ducînd pînă la tumulturi și vărsări de sînge, intervine regele german și hotărăște că dreptatea o are episcopul, iar orășenii să-i rămînă supuși. Orașul a fost atacat și de trupe cu învoirea lui Frederic, spre a i se opri organizarea liberă. La Goslar, care astăzi nu mai joacă un rol, dar odată adăpostia în anume momente din an pe Împărat, începuseră a se organiza ghilde. Și iată că și aici se amestecă regalitatea, pentru a hotărî ca Goslarul să rămînă și mai departe în atîrnare de puterea bisericească, căci orășenii n'au dreptul să se organizeze deosebit. Și s'a mers în această direcție așa de departe, încît la 1220 găsim o hotărîre formală care interzice orice creațiune de comună nouă.

Prin urmare mișcarea comunală, care era însăși mișcarea înaintea, prin care erau să se formeze și talentele artistice și însușirile politice și bogățiile ce erau să susțină noua ordine socială a viitorului, a fost absolut oprită în Germania.

Cine cunoaște Hansa s'ar putea mira de această concluzie, fiindcă Hansa a însemnat o asociație de orașe germane, foarte bogată, cu mult sentiment al libertății și înțelegere a scopurilor care pot duce la exercitarea ei: ea formează cea mai mare asociație de comerț cunoscută în evul mediu, cuprinzînd, pe lîngă orașele Mării Baltice, Lübeckul, Hamburgul și Brema, atîtea centre din interior. Menite fără îndoială să cadă, fără asociația dintre dînsele,

¹ Și întăriri neconținute ale Domnului nostru au, de altfel, același sens.

supt influența regilor Danemarcei, cari, pe vremea lui Frederic al II-lea, purtau titlul extraordinar de „regi al Daniei, ai Slavilor și domni ai Nordalbingiei“ (adecă ai teritoriului la Nord de Elba) — ca și, de altfel, ai lumii slave, din care se formase pe atunci Polonia — ori să sufere încălcări și din partea regalității „Suediei și Goților“, care avea și insulele din partea de mijloc a Balticei, aceste cetăți au biruit și au înflorit, scăpînd și de cotropirea străină, dar și de curentul acesta de conservatism tiranic pe care-l represinta Împăratul-rege.

Dar Hansa există, nu în Germania, prin Germania și pentru Germania, ci în afară de Germania, pentru scopurile sale proprii și independent de viitorul poporului german, sprijinindu-se pe de o parte pe Anglia — și Londra însăși era aproape afiliată Hansei — iar, în Răsărit, mergînd pînă la Novgorod. Vom zice mai mult: cu cît Hansa va fi mai mare, cu atît va stoarce mai mult din vlaga unui trup care nu se va folosi niciodată de progresele ei, cu atît Germania orășenească va slăbi.

Acuma, evident, o regalitate care ar fi rămas în Germania, care ar fi iubit Germania, care s'ar fi preocupat de viitorul ei, simțindu-se înrădăcinată aici, ar fi știut să dea Hansei altă îndreptare. Era posibilă o politică germană, care, în loc să o lase între primejdia scandinavă și între tirania episcopilor și abaților germani, ar fi încercat s'o cîștige pentru mișcarea însăși a poporului german. Dar acesta n'a fost cazul. Așa s'a întîmplat și cu cultura franceză în secolul al XVIII-lea, întărită pe vremea lui Ludovic al XIV-lea și căpătîndu-și toate caracterele osebitoare, foarte simpatice, foarte ispititoare pentru alte națiuni, în secolul al XVIII-lea, care, apoi, a trecut în toată Europa, pînă în Rusia Ecaterinei a II-a, prin Berlinul lui Frederic al Prusiei și prin Viena Mariei-Teresei, ba pînă în Iașii și Bucureștii Fanarioților și în Constantinopolul Sultanului Selim al III-lea: de la Lisabona la Moscova și de la Stockholmul lui Gustav al III-lea, prietenul Mariei-Antoinettei, pînă la Neapolul unde domniă sora Mariei-Antoinettei, aceiași cultură franceză, care, de alminterea, provoacă și întemeierea Statelor Unite. Pentru poporul

frances ar fi fost mai bine dacă forțele acestea, în loc să se risipească în largul lumii, fâiă legături naționale, ar fi rămas în cuprinsul regatului frances. Dar în acest regat era un Ludovic al XV-lea, un Ludovic al XVI-lea, oameni cari nu puteau să guverneze țara lor cum cereau împrejurările, întocmai cum în Germania veacului al XIII-lea Frederic al II-lea nu îngiija de țara lui și lăsa ca principala manifestare de vitalitate a poporului german să fie, pe de o parte, împiedecată de politica miniștrilor săi, iar, pe de altă parte, lăsată să umple lumea cu puteri germanice răzlete¹.

Că se putea face alta politică față de orașe decît a lui Frederic al II-lea și că aceialaltă politică putea să aducă rezultate foarte importante, se poate constata într'un colț din lume care astăzi este fundamental german, dar pe vremea aceasta se crea abia în ceia ce privește legăturile cu poporul german. Este vorba de Prusia. Aici se așezaseră, cum am văzut, Cavalerii Teutoni în calitate de locatari ai unui prinț polon și ei se îndărătniciseră să rămîie. Cînd s'au fundat primele așezări ale Ordinului în această regiune prusiană, a fost întăiu un *burg*, care amintște foarte bine ceia ce se făcuse pe vremea lui Carol-cel-Mare cu Saxonii. Și după numele localităț'lor, ca Marienburg (cf. Marienburg-Feldioara, în Ardeal), se poate vedea aceasta și până astazi

Dar, în dorința lor de a colonisa țara, aș zice chiar în *nevoia* de a colonisa această țară, de a avea un element pe care să se razime, în frica lor față de populația prusiană, care dădea cu c'omagul în cap îndată ce se jigniau

¹ De alminteri putem observa că soarta aceasta a avut-o Germania de multe ori. Dacă, în loc ca ea să trimeată pe Sași în Ardeal, pe Cavalerii Teutoni la Locurile Sfinte, apoi și în Țara Bir ei, până ce, după atîtea răzăciri, își găse c un loc în Prusia, dacă înna nte de a da orășeni Ungariei, Boemiei, Poloniei ar fi îngrijit să îi trebu nteze orțele acestea pentru ea însăși, de sigur că dezvoltarea poporului german ar fi fost alta. Și acei cari, ca raposa ul meu profet Karl Lamprecht, recomandă Germania „tentaculară“, care se întinde până în Sudul Argentinei, până la marginea Groenlandei, Statu german fiind dator să apere pe fiecare conațional care s'ar așeza cine știe unde, nu și dau samă în destul de ce rebuie să facă un popor. Numai cînd el a mîntuit tot ceia ce trebuie în gospodăria lui proprie, cînd prisosul de viață îl amenință cu un fel de apoplexie, numai atunci are voie să practice a upra lui o lăsare de singe ca aceia despre care am vorbit.

superstițiile ei — și o mulțime de martiri creștini au fost sacrificați în această regiune —, cavalerii au chemat orașeni și i-au stabilit în preajma acelor castele și acelor catedrale. Cel d'întăiu oraș care a căpătat privilegiu a fost Culm, și acest privilegiu a servit de model celorlalte.

Așa încît putem zice că sînt, supt raportul orașelor, *trei* Germanii: una în care orașul este persecutat formal, împiedecat în dezvoltarea sa: Germania veche; este apoi o regiune, germană în ce privește rasa și limba, dar nu și în ce privește tendințele, una expulsată, am zice, din Germania, tocmai pentru spiritul ei de libertate: regiunea hanseatică și, alături de acestea, este și regiunea de dezvoltare normală, în care orașe nouă se întemeiază, pe teritorii pentru moment străine, cu populație germană, pentru urmărirea de scopuri germanice.

Acum, orașele germane, prigonite de Frederic al II-lea, au încercat să se apere. S'au alcătuit atunci *ligi*. Astfel Liga Renană, Liga Vestfalică, uniuni pentru pacea țerii, ca unele ce aveau nevoie de altceva decît de războaiele private, care am văzut prin ce mijloace au fost înlăturate de alte regalități. Frederic, nefiind present acolo, neavînd destulă influență în Germania, ferindu-se, apoi, de a jigni susceptibilitățile care i-ar fi primejduit situația, n'a încercat cîtuși de puțin să oprească acele lupte private, care vor ajunge un adevărat obicei rău la poporul german.

Evident însă că mijloacele de care dispun orașele sînt prea slabe: li lipsește prea mult susținerea în afară de dînsese, așa încît, cu toate aceste ligi și uniuni pentru pace, situația nu se schimbă esențial. Într'un moment, cînd Wilhelm de Olanda a fost proclamat rege german împotriva lui Frederic, șaptezeci de orașe germane l-au susținut. Era un act de desperare, pentru dobîndirea păcii, pe care oamenii o vedeau în vecinătatea lor, dar în țara lor nu puteau încă s'o aibă.

În loc să se ajungă însă la rezultatul pe care-l doriau orașele, nobilimea, care profita și ea din politica aceasta, ce favorisa pe episcopi și abați, își vede recunoscut solemn dreptul ei cu patruzeci-cincizeci de ani în urmă.

Există deci o recunoaştere oficială că orice era mai nou decît atîta se poate înlătura, rezervîndu-se regalităţii numai să judece între domnii de pămînt, am zice, acei cari a-vuseră toată stăpînirea teritorială şi în oraşe, şi să asigure soliile care merg la dietă ale oraşelor, — concesiuni cu mult prea puţin importante faţă de politica generală urmată în dauna acestor oraşe.

Cînd Wilhelm de Olanda moare, oraşele intervin din nou, arătînd putinţa lor, îndărătnică, de a trăi. Ele declară că au o singură grijă, a liniştii publice, şi că, prin urmare, nu vor susţinea decît pe acel rege germanic care va ieşi singur din voturile electorilor; dacă vor ieşi doi, nu vor fi susţinuţi nici unul, nici altul. După învoiala pe care au luat-o oraşele unele faţă de altele, acei orăşeni cari ar susţinea pe un partid împotriva celuilalt vor fi declaraţi şi fără cinste şi sperjuri, şi vor fi expuşi la osînda de a vedea distrus oraşul lor din temelie. Pentru aceasta se trimit soli la electori, şi unele castele sînt atacate.

Din tovarăşia aceasta făceau parte Colonia, Spira, Strassburg, Basel, toată linia Rinului, apoi Würzburg, Frankfurt-pe-Main şi toate alcătuirile orăşeneşti, mai slabe, din Alsacia.

Cînd mai tîrziu începe interegnul, oraşele osebesc din nou politica lor de politica concurenţilor la tron, ca şi de politica feudalităţii bisericeşti şi laice. Încă o dată, la 1273, ele declară că nu vreau decît un rege, unul singur. Cînd s'a ales Rudolf de Habsburg, care n'avea Italia în samă, care, pe de altă parte, vedea că nu se poate stabili în Germania şi căuta ca basă teritorială provincii în afară de lumea germanică, instalîndu-se, cum am văzut, în Boemia şi în Austria, din care înlătură pe Ottokar şi-şi adauge provinciile lui, Rudolf, care-şi are meritul de a fi înţeles, el cel d'întăiu, necesitatea ordinii publice în regiunile turburate necontentit, cere seniorilor, mari şi mici, să fie dată oraşelor putinţa de dezvoltare care li fusese refuzată pînă atunci. Astfel, de şi, în momentul cînd a fost ales, el era duşmanul oraşului Basel, pe care era să-l şi atace, noul Cesar chiamă la dietele sale oraşele vechi şi, urmînd unor cereri repetate de atîta vreme de întreaga oră-

șenime germană, izbuteste să stabilească pacea în țară. Așa încît sfîrșitul veacului al XIII-lea poate fi caracterizat prin această politică a lui Rudolf de Habsburg, care, oricum, se îndreaptă în sens natural.

Erau însă lupte, nu numai între orașe și nobili, dar, de multe ori, lupte, în cuprinsul chiar al orașului, între oligarhia orășenească și breslele noi. Cînd democrația orășenească luptă cu aceste vechi familii, Rudolf se declară pentru bresle. La 1300 avem, în urma acestei încurajări oficiale, și o revoltă a orașelor împotriva seniorilor. Mișcări în acest sens se întetesc.

Însă dinastia Habsburgilor nu s'a putut consolida: Albert, fiul lui Rudolf, este asasinat; Adolf de Nassau, care a luat tronul, după alegerea de care a fost vorba, era cu mult prea slab ca să încerce o politică proprie. Cînd a trecut pe urmă Coroana germană la Casa de Luxemburg, cel d'întăiu rege, Henric al VII-lea, a făcut campania în Italia. Germania, iarăși, nu însemna prea mult pentru dînsul. Frances de origine, păstra atîtea înrudiri în Franța, unde fiul său Ioan de Luxemburg va muri în lupta de la Crécy, combătînd pe Englesi; fiul lui Ioan, Carol al IV-lea, a fost crescut în Franța, și cea mai mare ambiție a lui a fost să capete din nou regatul de Arles și să joace un rol în Italia. Deci, cită vreme Casa de Luxemburg a stăpînit de nume în Germania, orașele au rămas să-și poarte procesul lor singure, fără acel puternic „advocat“ care ar fi putut să fie regalitatea germană în interesul poporului german.

Cînd a venit pe tron Ludovic de Bavaria, el a avut, în cei treizeci și trei de ani ai stăpînirii sale, altă grijă decît așezămintele germane. A venit fără voia Papei, care a ridicat pe Carol al IV-lea de Luxemburg contra lui. A sprijinit împotriva papalității mișcarea Ordinului Franciscanilor, al săracilor, al „frătușilor“, cari predicau desfacerea de orice bunuri, de orice ambițiuni. A fost și excomunicat de Papa de la Avignon. Preocupațiile acestea erau atît de importante pentru dînsul, care voia să creeze și o dinastie, încît, iarăși, se poate zice că, supt raportul dezvoltării interne, regalitatea desertase de la postul său.

Orașele, cu toate acestea, i-au arătat multă simpatie, pe care n'a știut s'o răsplătească; l-au susținut împotriva lui Carol al IV-lea. La dieta de la 1356 este adevărat că ele au fost chemate, dar această probă unică de favoare pentru dinsele n'a fost urmată și ceva mai târziu, la 1368, la Augsburg, de pildă, orașele fiind silite printr'un fel de revoltă să-și caute dreptul. Din nou se întemeiază o ligă de șaptesprezece orașe pentru îndeplinirea acestor scopuri.

Cînd Ludovic de Bavaria a fost înlăturat, Carol de Luxemburg, care era mai ales rege al Boemiei și care, ca om, se simția înaintea de toate Frances, un fel de Franco-Ceh deci, a luat inițiativa unei hotărîri care va influența tot viitorul Germaniei și care, pecetluită cu o pecete închisă într'o cutie de aur, e cunoscută supt numele de „bula de aur“. Această bulă de aur nu face altceva decît să dea Germania întregă, în dauna orașelor, în dauna regalității înseși, pe mîna feudalității germane, care ajunge a stăpîni tot teritoriul.

Dar în alegerile făcute înaintea de Carol al IV-lea se observă un fenomen pe care el, din motive pur dinastice, voiă să-l înlătore: anume că vota și cine avea dreptul, dar mai ales aceia cari se îmbulziau. Carol al IV-lea, care credea că întemeiază o dinastie, care avea doi fiu, amîndoi, pe rînd, regi ai Germaniei, — cu dinastia lui n'a mers mai departe —, Venceslav și Sigismund, (acel care s'a luptat la Nicopole pe vremea lui Mircea și care a fost rege al Boemiei, Ungariei și Împărat al Germaniei), Carol, zicem, cu gîndul la viitorul dinastiei sale, se hotărăște să fixeze cari sînt aceia ce au dreptul de a vota. Și atunci el așează în această calitate pe feudatarii eclesiastici de pe linia Rinului, prin urmare: Colonia, Maastricht și Trier, și, pe lîngă aceștia, pe Electorul Palatin, pe acel prinț din Casa de Bavaria care avea Aachen și regiunea palatului Carolingienilor de odinioară (și de aceia se numia „Palatinatul“, în nemțește, „Pfalz“, după forma căpătată în limba germană veche de cuvîntul latin *palatium*). Pe lîngă aceasta se recunoaște, natural, dreptul acesta Casei de Saxonia, Brandenburgului și Boemiei.

Titlul de arhicancelariu e, deosebit, pentru Germania, Italia și regatul de Arles; electorii sînt și funcționari și demnitari cari au misiunea de a da de mîncare și băutură, la ocazii solemne, Împăratului. Li se recunoaște, prin urmare, odată cu situația lor, locul în pompele mari ale Curtii, și Carol al IV-lea va face într'o ședința imperială solemnă, ținută 'n cîmp deschis, în vreme de iarnă, să i se îndeplinească serviciile acestea de Curte de către represintanții de căpetenie ai feudalității.

Dar autoritatea lui n'a crescut întru nimic prin îndeplinirea acestei ceremonii. Fiindcă, de fapt, iată ce înseamnă bula de aur: înseamnă că Imperiul vrea să aibă liniște, vrea să satisfacă dorința de pace, care nu era însă numai a orașelor, ci și a bietului țeran, ale cărui recolte erau călcate în picioare de cetele în luptă. Da, ar fi vrut și el, în folosul orașelor, în folosul țeranului, să stabilească liniște în Germania, dar el recunoaște că aceasta nu se poate face de rege, și atunci se dă Germania toată feudalității, bisericești și laice, aceloră pe cari-i recunoștea Cesarul ca electori împărătești.

Apoi Carol se duce în Boemia lui, călătorește în Franța, face drumul italian, iar, în ce privește Germania, ea rămîne patrimoniul electorilor. Era, prin urmare, o Republică nobiliară pe care el o consfințea, printre rîndurile bulei de aur.

Oamenii au înțeles foarte bine lucrul acesta, și fiecare, cantonîndu-se în marginile teritoriului său, a ajuns, în secolul următor, al XV-lea, să împiedece monarhia absolută pentru toată Germania, izbutind să creeze monarhii absolute pentru fiecare provincie.

Nu se poate zice de i, că, astfel, în acest secol, Germania n'a avut tendința către monarhia absolută. A avut-o, numai că, în loc să o aibă de la Rin până la Vistula și de la Marea Baltică și Marea Nordului până la Alpi și Marea Adriatică, a mărgenit-o pentru fiecare din teritoriile definitive prin bula de aur a lui Carol al IV-lea. O organizație care nu era înca absolutistă, dar tindea către un absolutism asemenea cu cel frances.

Împotriva acestor tendințe, orașele au răsistat o bucată

de vreme. La 1231, șapte cetăți de la Rin reinnoiesc vechea alianță; 33 de delegați din Suabia se prezintă la dieta din Spira, în vederea vechilor scopuri. Contra ligii orașenești, Eberhard, principalul reprezentant al feudalității germanice din regiunea Württembergului, întemeiează o contra-ligă, și-l ajută și regele Venceslas. La 1388, orașele dau o luptă în toată forma contra regimului pe care căuta să-l stabilească bula de aur. În lupta aceasta ele sînt însă învinse.

N'a fost un războiu mare, o luptă strălucitoare, dar datorită celui care urmărește curentele în istoria universală este să prindă, chiar atunci cînd nu e strălucitor, momentul în care se îndeplinește soarta unei mari și vechi lupte politice. Germania lui Carol al IV-lea va rămînea Germania timpurilor moderne, și această Germanie, dacă va căuta unitatea sa, va ajunge să o aibă într'alt domeniu decît cel al vieții politice. Cultura Renașterii va trebui să ieie și aici locul lucrurilor slăbite fiindcă s'au fost îndepărtat de misiunea lor.

* * *

Italia — care pentru Dante, pe la 1300, însemna doar regiunea la Sud de Pad, pentru ca Toma, marchisul de Saluzzo, pe la 1400, s'o conceapă întreagă —, trebuia să se resimtă și ea în viața ei, așa de strîns legată de a Germaniei. Împărații din Casa de Hohenstaufen încercaseră, pe de o parte, a o pune în curent cu dezvoltarea feudalității germanice, dînd contesei Matilda, sprijinitoarea Papei Grigorie al VII-lea și cea mai puternică stăpînitoare de teritorii din toată peninsula, niște urmași din Casa bavareză a Welfilor. Iar, pe de altă parte, prin „potestați” (*podestà*), stabiliți, prin grea luptă, contra tendințelor de autonomie ale orașelor lombarde, reunite într'o celebră ligă, ei căutaseră a face ca aceste cetăți să între de-a dreptul în legătură de supunere cu Imperiul lor, considerînd relațiile cu dînsese așa cum credeau, după dreptul roman, că fuseseră ale Cesarilor de odinioară cu formațiunile cetățenești din antichitate.

Orașele, ca Florența, ajunseră a urî astfel de moarte

pe seniorii din împrejurimi, interzicându-li, nu numai orice amestec în conducerea afacerilor, dar până și dreptul de a locui în cuprinsul zidurilor menite tocmai să apere de atacurile ca și de intrusiunile și infiltrațiile lor. Dar în acel „potestat“, șef al „forței publice“ și judecător, ele, a căror viață politică era neconținut tulburată, ca în cetățile vechii Elade, prin luptele dintre partide (*parti*) și dintre familii, văzură un element de asigurare, o garanție de pace, un arbitru totdeauna dorit, une ori / cu totul necesar.

Astfel, în lipsa unei căpetenii delegate de Împăratul, șef al Ghibelinilor contra Ghefilor prieteni ai Papei și ai prietenilor Papei, anume orașe își căutară aiurea, în străinătate, astfel de dregători, după ce făcuseră o experiență nenorocită cu oameni de acasă ori din alte regiuni italiene. Roma avu astfel între *senatorii* pe cari și-i crease cu asemenea atribuții și dintre cari unul, Arnaldo de Brescia, încercase întoarcerea la vechile republice din antichitate, un prinț aragones. Ea trebui să acorde această situație vremelnică și celui frate al Sfântului Ludovic, Carol de Anjou, care, chemat împotriva ultimilor Hohenstaufeni, după moartea lui Frederic al II-lea, luase prin victoria de la Benevent prada napoletană pe care i-o confirmă apoi noua victorie de la Tagliacozzo.

Exponent al mării influențe franceze năvălitoare spre Răsărit, regele Carol I-iu întinse influența sa asupra Toscanei și Genovei, cu tendința de a cîștiga teren și în Lombardia. Așezarea, prin Vesperele Siciliene, a Casei de Aragon în Sicilia, ca și nedestoinicia lui Carol al II-lea Șchiopul, urmaș al cuceritorului, zădărnicează aceste proiecte. Dar din mijlocul cavaleriei franceze în plină înflorire, — care dăduse seniori Grecilor și Sirienilor din regiunile de cruciată și care, de aici, din Regatul celor Două Sicilii, pătrunse și în Albania, introducînd feudalitatea și în lumea sîrbească din Balcani, în ajunul pătrunderii în Ungaria—, se desfac alții pentru a îndeplini aceiași misiune. Astfel la Florența un Guy de Montfort se înfipsese după căderea lui Manfred și înaintea hegemoniei de zece ani a lui Carol de Anjou însuși: peste cîteva decenii Carol de

Valois se înstăpînește acolo, fiind în stare, cu Ghelfii lui, să reziste Împăratului Henric de Luxemburg. Iar, pe urmă, unul dintre acești nobili francezi, care purta numele de duce al Atenei, Gautier de Brienne, fu căpitan, apoi un fel de suveran pe viață în splendida cetate.

În regatul de Neapole, unde rămaseră, Francesii aduseră și așezămintele lor de acasă și, supt un rege care urmărește în zădar puterea absolută, se desvoltă acei „baroni“ cari vor fi de fapt stăpînii țerii.

Genova primește la 1318 pe Robert de Neapole cu termin de zece ani, pentru ca, după încercări cu familiile mari locale, să se adreseze regelui Franciei însuși, Carol al VI-lea, primind de la dînsul ca guvernator pe mareșalul Boucicaut; iar, după nouă încercări cu seniorul semi-frances din Montferrat și cu Milanul, ea se oferă lui Carol al VII-lea și ascultă de Ludovic al XI-lea cît voiește acesta.

Cu toată puternica influență a instituțiilor romane, cunoscute și iubite încă măcar din epoca lui Petrarca și Boccaccio și din nou încercate la Roma de un Cola di Rienzo, nu se poate vorbi de un curent italian către libertăți orășenești. Veneția, care, prin „închiderea Marelui Consiliu“ (*Serrata del Maggior Consiglio*), la 1297, a creat o puternică oligarhie ce nu se mai poate reinnoi decît în anume condiții foarte grele, ea care resumă autoritatea, alături de un doge ținut în frîu prin „promisiunea“ solemnă de la instalarea lui, în Consiliul Mic, în Senatul celor „chemați“ (*Pregadi*), în specialiștii cari sînt „Înțelepții“ (*Savi*), aparține altei lumi: evident încă tradițiilor bizantine, obiceiurilor populare ale Orientului și unei desvoltări proprii care nu se poate imita aiurea. Iar Genova, care, la încëputul veacului al XIV-lea, împrumută de la Veneția cîrmuirea prin dogi, a uitat de mult pe consuli și senatul său, înlocuit prin *Anziani*, „Bătrîni“, fără același prestigiu. Și Florența, care avuse și ea „Anziani“, se organizează, ca orașele germanice, după bresle, *arti*, mari (*maggiori*), mici (*minori*), la care se adaugă nou-veniții *ciompi*, cu *priori*-staroști, iarăși ca în lumea de dincolo de Alpi: de-asupra tuturor e însă organizația de partid,

oficială, de care Venetia s'a știut feri, păstrînd elementul strict roman al interesului general.

Ordinea cea nouă nu putea să vie de aici, unde tocmai trecutul roman era să se întorcă pentru a da poate altora aspirații republicane, iar aici mijloăcele noilor *tiranii*.

TABLA CAPITOLELOR

	Pag
I. Elementele constitutive ale vechii Germanii.	1
II. Așezăminte romanice și germane.	13
III. Elementele germanice păstrate după contopire.	32
IV. Ordinea feudală.	48
V. Inceputul așezămintelor anglo-normande.	61
VI. Germania veacului al XI-lea oglindită în instituțiile sale.	74
VII. Influența cruciatelor asupra instituțiilor medievale.	77
VIII. Imperialism sterp în Germania secolului al XII-lea.	102
IX. Drept feudal și drept regal în „Magna charta” engleză.	111
X. O formațiune politică originală: Ungaria arpadiană.	126
XI. Codificări de drept feudal și începuturi de regim reprezentativ în Orientul cruciatelor.	149
XII. Desvoltarea dreptului constituțional engles.	160
XIII. Noua concepție de drept în Regatul celor Două Sicilii.	170
XIV. Curentul roman în Franța lui Ludovic-cel-Sfânt.	181
XV. Desvoltarea dreptului și instituțiilor engleze în veacul al XII-lea.	189
XVI. Încercări de noi instituții în Franța.	199
XVII. Viața constituțională a regatelor spaniole.	115
XVIII. Instituțiile scandinave.	126
XIX. Elementul apusean în instituțiile Slavilor din Europa orientală	239
XX. Desvoltarea constituțională a Germaniei în veacul al XIII-lea și al XIV-lea.	255

